

Міністерство внутрішніх справ України
Харківський національний університет внутрішніх справ

КУРС ЛЕКЦІЙ З ЮРИДИЧНОЇ ДЕОНТОЛОГІЇ

Навчальний посібник

*За загальною редакцією
І. А. Логвиненка, І. Л. Невзорова*

Харків
2022

УДК 340(075)

К93

Авторський колектив:

Передмова – кандидат історичних наук, доцент *І. А. Логвиненко*;

Лекція 1 – кандидат юридичних наук, професор *І. Л. Невзоров*,
кандидат юридичних наук, доцент *Є. С. Логвиненко*;

Лекція 2 – доктор юридичних наук, професор *М. Ю. Бурдін*,
кандидат юридичних наук, професор *І. Л. Невзоров*;

Лекція 3 – кандидат юридичних наук, доцент *О. Г. Юшкевич*;

Лекція 4 – кандидат юридичних наук, доцент *Ю. О. Загуменна*,
викладач *А. О. Коваленко*;

Лекція 5 – доктор юридичних наук, професор *А. М. Шульга*,
кандидат юридичних наук, доцент *В. В. Лазарєв*;

Лекція 6 – кандидат юридичних наук, доцент *Ю. О. Безуса*.

Рецензенти:

Процюк І. В. – професор кафедри теорії і філософії права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор;

Холод Ю. А. – завідувач кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент.

Рекомендовано Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол № 7 від 26.07.2022)

ISBN 978-966-610-262-4

© Авторський колектив
© Харківський національний університет
внутрішніх справ

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	6
------------------------	---

НЕВЗОРОВ І. Л., ЛОГВИНЕНКО Є. С.

ЛЕКЦІЯ 1

ЮРИДИЧНА ДЕОНТОЛОГІЯ ЯК НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

1. ПОНЯТТЯ ЮРИДИЧНОЇ ДЕОНТОЛОГІЇ ТА ЇЇ ПРЕДМЕТ	7
2. ПРИНЦИПИ ТА ФУНКЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ДЕОНТОЛОГІЇ	14
3. ЮРИДИЧНА ДЕОНТОЛОГІЯ В СИСТЕМІ ГУМАНІТАРНИХ ТА ЮРИДИЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН	19
4. ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ТА ЕТАПИ РОЗВИТКУ ЮРИДИЧНОЇ ДЕОНТОЛОГІЇ	21
КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ	25
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	26

БУРДІН М. Ю., НЕВЗОРОВ І. Л.

ЛЕКЦІЯ 2

ЮРИДИЧНА ОСВІТА ТА НАУКА В УКРАЇНІ

1. ПОНЯТТЯ, ВИДИ, ФОРМИ І РІВНІ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ	27
2. ПРИНЦИПИ ТА ДЕРЖАВНІ СТАНДАРТИ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ	35
3. ЮРИДИЧНА НАУКА В УКРАЇНІ	39
4. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ, ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ ТА ЮРИДИЧНОЇ ПРАКТИКИ	45
КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ	47
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	47

ЮШКЕВИЧ О. Г.

ЛЕКЦІЯ 3

ЮРИДИЧНА ПРОФЕСІЯ

1. ЮРИДИЧНА ПРОФЕСІЯ: ПОНЯТТЯ ТА ОСНОВНІ ОЗНАКИ	49
2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	52
3. ОСНОВНІ ВИДИ ЮРИДИЧНОЇ ПРАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	58
3.1. ПОЛІЦЕЙСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ	58
3.2. СУДОВА ДІЯЛЬНІСТЬ	61

3.3. АДВОКАТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ.....	69
3.4. ПРОКУРОРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ.....	77
КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ	82
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	82

ЗАГУМЕННА Ю. О., КОВАЛЕНКО А. О.

ЛЕКЦІЯ 4

КУЛЬТУРА ЮРИСТА

1. КУЛЬТУРА СУСПІЛЬСТВА ТА ЛЮДИНИ. ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ	87
2. ПРАВОВА КУЛЬТУРА ЮРИСТА: БУДЕННА, ПРОФЕСІЙНА ТА ТЕОРЕТИЧНА	89
3. ІНФОРМАЦІЙНА КУЛЬТУРА ЮРИСТА	94
4. ЕТИЧНА ТА ЕСТЕТИЧНА КУЛЬТУРА ЮРИСТА	98
5. ДЕФОРМАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ СВІДОМОСТІ ЮРИСТА.....	104
КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ	108
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	109

ШУЛЬГА А. М., ЛАЗАРЄВ В. В.

ЛЕКЦІЯ 5

КОНФЛІКТИ В ЮРИДИЧНІЙ ПРОФЕСІЇ

1. ПОНЯТТЯ, ВИДИ І ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ЮРИДИЧНИХ КОНФЛІКТІВ	111
2. СУБ'ЄКТИ ПРАВА ТА ТРЕТІ ОСОБИ ЯК УЧАСНИКИ ЮРИДИЧНИХ КОНФЛІКТІВ	118
3. ВИРІШЕННЯ І ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЮРИДИЧНИХ КОНФЛІКТІВ	122
4. ПРАВОВІ СПОСОБИ РОЗВ'ЯЗАННЯ ЮРИДИЧНИХ КОНФЛІКТІВ.....	132
КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ	136
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	137

БЕЗУСА Ю. О.

ЛЕКЦІЯ 6

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИСТІВ

1. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИСТІВ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА	139
2. ОСНОВНІ МІЖНАРОДНІ ДОКУМЕНТИ, ЩО МІСТЯТЬ СТАНДАРТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИСТІВ.....	141

3. МІЖНАРОДНІ ДЕОНТОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИСТІВ	148
4. ДЕОНТОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ У МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ДОКУМЕНТАХ	155
КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ	159
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	159
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ І РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	162
ГЛОСАРІЙ	169

ПЕРЕДМОВА

Навчальна дисципліна «Юридична деонтологія» – одна з основних загальноюридичних дисциплін, яка вивчається у закладах вищої освіти системи МВС України. Цільова спрямованість цієї дисципліни передбачає формування ґрунтовних знань про теоретичні, практичні та деонтологічні аспекти юридичної професії, про особисті якості юриста як професіонала, а також формування умінь юриста використовувати одержані знання у професійній юридичній діяльності.

Юридична деонтологія традиційно належить до циклу фундаментальних та професійно орієнтованих навчальних дисциплін, опанування якою спрямоване на підготовку високваліфікованих фахівців-юристів шляхом формування у них системи знань, умінь і навичок, необхідних у подальшій професійній діяльності.

Запропонований «Курс лекцій з юридичної деонтології» підготовлений колективом кафедри теорії та історії держави і права Харківського національного інституту внутрішніх справ відповідно до стандартів вищої професійної освіти в Україні. Автори, враховуючи новітні здобутки науковців та зміни у вітчизняному законодавстві, розкрили основні теми навчальної дисципліни «Юридична деонтологія».

Дане навчальне видання допоможе здобувачам вищої юридичної освіти досягнути особливості професійної діяльності юриста, усвідомити ті ключові вимоги та критерії, яким має відповідати юрист у своїй повсякденній практичній діяльності, щоб бути затребуваним і успішним.

Навчальний посібник підготовлено у форматі лекцій, теми яких відповідають навчальній програмі. Матеріал викладено у доступній для розуміння формі, з контрольними питаннями до кожної теми, рекомендованою літературою та глосарієм.

ЛЕКЦІЯ 1

Юридична деонтологія як навчальна дисципліна

- 1. Поняття юридичної деонтології та її предмет.**
- 2. Принципи та функції юридичної деонтології.**
- 3. Юридична деонтологія в системі гуманітарних та юридичних навчальних дисциплін.**
- 4. Історичні витоки та етапи розвитку юридичної деонтології.**

1. Поняття юридичної деонтології та її предмет

Опанування сутністю і змістом певної професії зазвичай розпочинається з усвідомлення того, що вона собою являє, в чому полягає її основне соціальне призначення, якими знаннями і вміннями володітиме її майбутній носій. Для кожного юриста умовний «вступ до професії» розпочинається через набуття знань, котрі відкриває йому навчальна дисципліна, що має назву «юридична деонтологія». Тому майбутнім фахівцем у галузі правознавства має бути насамперед з'ясовано основне призначення юридичної деонтології, що полягає в осмисленні та систематизації певних наукових знань та практичних рекомендацій, спрямованих на підготовку кваліфікованих фахівців у галузі юриспруденції на підставі всебічного пізнання різноманітних аспектів юридичної діяльності.

Деонтологія у перекладі з давньогрецької означає «вчення про обов'язкове» («вчення про обов'язки»). У сучасній філософії деонтологію зазвичай тлумачать як етику обов'язку. Отже, підґрунтям її існування вважається наявність у людини почуття обов'язку як ключового морального критерію її діяльності, зокрема у професійній сфері.

Особливість професійної (юридичної, медичної тощо) деонтології полягає в тому, що вона характеризує відповідну професію передусім крізь призму практичної діяльності людини, яка нею володіє, а також – у ракурсі відповідності цієї діяльності сукупності певних вимог, що розглядаються як взірець (еталон). Отже, змістовним осердям деонтології виступають певні систематизовані вимоги професіоналізму, що відповідають суспільним очікуванням та слугують підвищенню престижу й затребуваності відповідної професії в суспільстві.

Виходячи з цього, **юридична деонтологія – сфера наукових знань про суть та зміст юридичної професії, роль юриста в житті сучасного суспільства, чинники, що впливають на стан професії юриста, а також про сукупність вимог, яким повинні відповідати професійні якості та практична діяльність юриста.**

Юридична деонтологія як навчальна дисципліна – це система загальних наукових знань про юридичну науку та юридичну практику, про вимоги щодо працівників юридичної сфери та комплекс професійних особистих якостей юриста.

Юридична деонтологія як навчальна дисципліна має на меті розкрити сутність професії юриста, особливості його фахової підготовки, рівень і обсяг його обов'язків.

Ключовим завданням цієї навчальної дисципліни є формування у майбутніх юристів первинних, але водночас досить повних, чітких та об'єктивних уявлень про обрану ними професію, національні та міжнародні стандарти професійної юридичної діяльності, юридичну науку та освіту, які безпосередньо пов'язані з юридичною сферою діяльності, а крім того, про важливість, склад, конкретні форми й напрямки застосування правових та інших знань, які вони отримують.

Юридична деонтологія визначається як **вступна** навчальна дисципліна. Вона орієнтує здобувачів вищої юридичної освіти в освітньому процесі, сприяє визначенню обсягу та змісту знань, необхідних їм у подальшій професійній діяльності, безпосередніх умов їхнього використання.

Юридична деонтологія безпосередньо сприяє напрацюванню високих стандартів юридичної освіти, допомагає ухваленню нормативних актів, що стосуються професійного призначення, прав та обов'язків юристів, обумовлює з'ясування рівня їхньої професійної придатності (шляхом проведення періодичних професійних атестацій), забезпечує створення необхідних умов для підвищення кваліфікації юристів тощо.

Основою (першоджерелом) юридичної деонтології є етика: обов'язок особи поводитися згідно із соціальними правилами, що встановлюються через мораль.

Юридична деонтологія виокремилася в певну галузь знань мірою поглиблення розподілу праці, виокремлення юридичної професії з інших галузей (сфер) людської діяльності, її спеціалізованого розвитку й внутрішньої диференціації (юристи «розпалися» на суддів, прокурорів,

адвокатів, нотаріусів, державних виконавців тощо), а також – у процесі розвитку правової етики.

Змістом юридичної деонтології є як норми, котрі не забезпечені юридичними санкціями (етичні, естетичні тощо), так і положення, що встановлюють юридичну відповідальність за невиконання приписів, закріплених у нормативних актах (правові).

Водночас, юридичну деонтологію, як навчальну дисципліну, не варто ототожнювати виключно з професійними вимогами, адже юристи, як і представники інших професій, керуються загальними поняттями етики. Насамперед, це уважність до оточуючих, чесність, правдивість, гуманність, чуйність тощо. Однак ці якості у юриста мають свої особливості. Чуйність, гуманність набувають найвищою мірою належний характер, є мірою моральної відповідальності. У діяльності людей інших професій чуйність, гуманність мають дещо інший характер, ніж у юристів. У юриста вони визначаються специфікою діяльності кожної з юридичних професій – адвоката, прокурора, судді, слідчого, нотаріуса тощо.

Унікальність професії юриста полягає у вирішенні складних соціальних проблем, котрі стосуються майнових та особистих немайнових прав людей, прав і повноважень колективів людей, юридичних осіб, держав та органів державної влади, органів місцевого самоврядування, міжнародних організацій тощо.

Прийняття юридичних рішень потребує від юриста значної концентрації моральних та інтелектуальних сил, досвіду і знань, глибокого розуміння ступеня відповідальності перед людиною, колективом, у якому він працює, нарешті, перед суспільством. Тому юрист повинен опанувати необхідною мірою (залежно від спеціальності) норми психології, політики, етики, естетики; володіти високим рівнем загальної і професійної культури.

Таким чином, **предмет юридичної деонтології можна охарактеризувати як складне багатоаспектне явище, що охоплює фундаментальні (перевірені часом) систематизовані знання про юридичну професію, юридичну науку та освіту, їхню специфіку, співвідношення та вплив на юридичну практику, а також про інші чинники, що визначають стан професійної діяльності юристів та характеризують систему вимог і професійних якостей, що висуваються безпосередньо до юристів.**

Звідси випливає, що предмет юридичної деонтології, як навчальної дисципліни, має складну структуру, що охоплює три елементи, які включають широке коло різноманітних дослідницьких питань.

Перший із таких структурних елементів пов'язаний із розвитком та накопиченням знань щодо сутності, особливостей та тенденцій розвитку юридичної професії.

Другий елемент охоплює питання, що стосуються вивчення особливостей юридичної діяльності та її співвідношення з правовою наукою та освітою.

Третій елемент безпосередньо пов'язаний із вивченням системи вимог до професійних якостей юристів та правил їх безпосередньої діяльності у правовій сфері.

Вимоги та правила диференціюються на **правові, етичні (моральні) і корпоративні (професійні)**.

Правові норми, що визначають особливості праці різних категорій юристів, розробляються уповноваженими органами публічної влади. В них, зокрема, містяться положення, що стосуються конкретних вимог до кандидатів на посаду судді (стаття 69 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р.), вимоги до кандидатів на посаду прокурора (стаття 27 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р.), вимог до кандидатів у нотаріуси (стаття 3 Закону України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 р.) та в адвокати (статті 6–9 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 р.).

Етичні приписи слугують обов'язковою для використання юристами системою орієнтирів при збалансуванні, практичному узгодженні своїх багатоманітних, іноді суперечливих професійних прав та обов'язків відповідно до статусу, основних завдань професійної юридичної діяльності, визначених Конституцією та іншими законодавчими актами, а також закріплюють єдину систему критеріїв оцінювання етичних аспектів поведінки юриста. Ці приписи не скасовують і не замінюють положень чинного законодавства про професійну юридичну діяльність, а доповнюють і конкретизують його. З ними повинні узгоджувати свою діяльність представники юридичної професії (наприклад, Правила адвокатської етики, затверджені Звітньо-виборним з'їздом адвокатів України 9 червня 2017 р.).

До корпоративних норм належать правила поведінки, які склалися серед юристів як представників певної професійної групи та спрямовані

на регламентацію тих чи інших сторін їхньої професійної діяльності (наприклад, Статут Союзу юристів України). Зазначеним нормам притаманні такі ознаки:

- поширення дії виключно на учасників даного професійного співтовариства;

- регламентація ними тільки тих проявів діяльності цих осіб, які мають відношення до виконання покладених на них професійних функцій та завдань;

- встановлення та забезпечення дотримання таких правил самими членами певної професійної корпорації.

Залежно від того, з якими саме особистими якостями та аспектами професіоналізму юристів пов'язуються відповідні вимоги, їх поділяють на професійно-правові, адміністративно-організаторські, психологічні, естетичні, вимоги до фізичної підготовленості юридичних працівників та деякі інші.

З огляду на конкретний спосіб організуючого впливу, здійснюваного на професійну поведінку юристів, вимоги, що входять до предмета юридичної деонтології, можуть бути розподілені на зобов'язання та заборони.

Загальна деонтологія розглядає особливості юридичної практичної діяльності і визначає основні нормативи культури юриста, що відповідають стандарту його професіоналізму. Вона формує систему вимог, які стосуються психологічної складової юриста. Ці вимоги становлять професійну культуру юриста. Разом із тим юрист зобов'язаний мати ширшу систему професійних якостей, ніж того вимагає загальна правова культура. Так, для належного здійснення своїх професійних обов'язків він повинен не тільки мати ґрунтовні знання в галузі права, але й добре орієнтуватися в соціально-економічних, політичних та культурно-духовних проблемах і потребах суспільства, розбиратися в психології людей, знати й дотримуватися вимог ділового спілкування, неухильно дотримуватися вимог професійної таємниці, уміти логічно, послідовно і переконливо викладати свої думки, зі смаком вдягатися, доброзичливо і ввічливо поводитися з клієнтами, своїми колегами по роботі, іншими людьми тощо.

У загальній деонтології, з урахуванням особливостей кожної юридичної професії, надається їх узагальнений опис (професіограми юридичних професій).

Нормативна деонтологія визначає й обґрунтовує певні узагальнені соціальні нормативні приписи – моральні, політичні, естетичні, правові та інші рекомендації, дозволи, заборони й зобов'язання (імперативи), запропоновані для юриста будь-якої професії (правила поведінки, норми спілкування, тактику взаємодії як із колегами, так і з клієнтами тощо).

Нормативи культури слугують головним способом регуляції професійної поведінки юриста. Вони містяться в нормативно-правових актах держави, деонтологічних і етичних правилах, розроблених і прийнятих різними національними і міжнародними юридичними співтовариствами (адвокатів, нотаріусів, суддів тощо).

Спеціальна деонтологія висвітлює специфічні аспекти належної поведінки окремих юридичних професій – адвоката, прокурора, слідчого, нотаріуса або працівника певного відомства. Наприклад, можна говорити про деонтологію адвоката, судді, нотаріуса, працівника прокуратури, державного виконавця, працівника Національної поліції тощо. Спеціальна деонтологія вивчає окремі юридичні професії, враховує їхні особливості.

Професійна поведінка юриста повинна бути деонтологічною, багатогранною, якісною, такою, що відповідає актам законодавства й іншим нормативам соціальної культури.

Свою практичну діяльність юрист розпочинає з наявним багажем знань, зі своїм суб'єктивним ставленням до професії, власними почуттями, переживаннями, прагненнями, способом мислення, моральними оцінками тощо. Під час своєї роботи юрист керується міркуваннями юридичного характеру, спирається на знання соціальних, передусім правових, норм (зокрема, моралі, звичаїв, політики, естетики тощо) та формує власне ставлення до тих соціальних цінностей (правових, політичних, етичних, естетичних тощо), які захищаються цими нормами.

Поведінка юриста виявляється в культурі його професійного мислення, вмінні на науковій основі організувати свою працю, майстерності спілкування, спроможності оцінювати і переоцінювати професійний досвід, аналізувати власні можливості і помилки, приймати правильне рішення, орієнтуватися в психологічних і моральних особливостях клієнта, створювати сприятливий для справи психологічний клімат у колективі, естетично оформляти документи і своє робоче місце, ефективно використовувати сучасні інформаційні системи і багато чому іншому.

Специфіка професійної поведінки юриста обумовлена, крім юридичного мислення, рівнем кваліфікації, стилем керівництва, особливостями юридичної практики, компетентністю, відповідальністю тощо.

Поліваріантність поведінки юриста в практичній діяльності не піддається обліку. Під впливом певних нормативних приписів і конкретних життєвих ситуацій, у яких він опиняється, така поведінка щоразу є неповторною, унікальною. Проте, вона в усіх випадках має бути деонтологічною, тобто заснованою на правилах конкретно-зобов'язального, дозвоільного, заборонного і рекомендаційного характеру, які становлять нормативну основу стандарту його культури.

Професійна поведінка юриста ґрунтується на:

1) високому рівні володіння мистецтвом спілкування, тобто вмінні створювати морально-психологічну атмосферу досягнення найбільш сприятливого результату в спілкуванні з колегами і клієнтами;

2) навичками прийняття правильного, об'єктивного, обґрунтованого і своєчасного рішення щодо певної юридичної справи;

3) вмінні оформити прийняте рішення відповідно до правил юридичної техніки й естетики, тобто належним чином, і домогтися його неухильного і вчасного виконання.

Таким чином, у загальному вигляді предметом юридичної деонтології можна визначити юридичну теорію, юридичну практику та систему моральних вимог, що становлять етикет професійної діяльності юристів.

Посилена увага до професійних морально-етичних норм у сфері правопорядку обумовила виділення системи специфічних наукових деонтологічних знань про обов'язок і норми належної професійної поведінки поліцейських (поліцейська деонтологія). Поліцейська деонтологія розглядається вченими та практиками як навчальна дисципліна, що вивчає всю сукупність організаційно-управлінських, професійно-етичних та соціальних норм, принципів належної поведінки працівників поліції при виконанні ними службових обов'язків. Виходячи з вищевикладеного, під **поліцейською деонтологією** розуміється навчальна дисципліна, що вивчає універсальні (національні) стандарти належної поведінки посадових осіб із підтримання правопорядку (поліцейських), що засновані на високих моральних засадах (принципах) та спрямовані на забезпечення прав і основоположних свобод людини та громадянина, а також особливості реалізації цих стандартів у їх практичній діяльності.

2. Принципи та функції юридичної деонтології

Як і будь-яка людська діяльність взагалі, професійна юридична діяльність ґрунтується на певних принципах, що узагальнюють її сутність, акумулюють досвід її провадження попередніми поколіннями юристів і слугують фундаментом її належного здійснення сьогодні і в майбутньому. Вони ж віддзеркалюють ту суму очікувань, що їх висуває суспільство до професійної юридичної діяльності в конкретно-історичних умовах.

Принципи юридичної деонтології – це вихідні, найбільш загальні, фундаментальні й незаперечні вимоги до професійної діяльності юриста, що виконують функцію соціальних орієнтирів його поведінки в різноманітних життєвих ситуаціях.

Основними принципами юридичної деонтології є наведені нижче.

Принцип нормативності передбачає, що кожна професійна дія юриста має відповідати певним соціальним нормам. При цьому ними не обов'язково мають бути лише правові норми, які б регулювали всю життєдіяльність особи. Мова йде, насамперед, про загальноприйняті моральні, етичні та корпоративні норми, вироблені національним чи міжнародним юридичним співтовариством під впливом дії різних суспільних чинників.

Принцип правності (правозаконності) передбачає здійснення всіх правових форм діяльності юристів на основі й відповідно до норм права, природних прав і обов'язків людини; людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави; забороняється відмова в розгляді та вирішенні юридичної справи (спору) з мотивів неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини.

Принцип гуманності вимагає неухильного і послідовного дотримання у професійній юридичній діяльності загальнолюдських цінностей, закріплених у нормативно-правових актах основних соціальних умов реалізації прав і свобод людини й громадянина, їх рівності, вчасного та надійного професійного захисту відповідно до прийнятих міжнародних правових стандартів, шанобливого ставлення до людини, врахування її конкретних особливостей, здатності юриста виявити співчуття та милосердя у разі настання складних життєвих ситуацій, готовності прийти на допомогу людині. Гуманізм визнає цінність людини як особистості, її право на вільний розвиток і виявлення своїх здібностей,

утвердження пріоритету блага людини як критерію оцінювання суспільних відносин.

Принцип справедливості полягає в тому, що юрист як у межах самооцінювання, так і в межах оцінювання, тобто конкретного ставлення до інших людей (включаючи колег по роботі, учасників юридичних процесів, третіх осіб), розглядає як свої, так і їхні реальні вчинки пропорційно конкретним юридичним наслідкам, вимагає від себе відповідності між практичною роллю кожної особистості в житті суспільства та її реальним станом, пропорційності вкладеного та отриманого в усіх сферах життєдіяльності людини і їх правового забезпечення.

Принцип істинності виражає сутнісний зміст та безпосередню мету пізнавального процесу і характеризує його результат – знання як адекватне відображення суб'єктивної та об'єктивної реальності в свідомості людини. Істина встановлюється через визначення відповідності пізнавального образу, знання реальному станові речей в дійсності, що надає істині статусу об'єктивності, незалежності від суб'єкта пізнання. Істина у праві – відповідність закріплених у юридичних актах тверджень, висновків приписів реальним процесам і фактам. Як результат пізнавальної діяльності певних суб'єктів істина повинна мати об'єктивний характер. Специфічною ознакою істини у праві є те, що вона містить знання про справжнє значення для певних суб'єктів, для їхнього існування і розвитку тих або тих соціальних явищ.

Юрист у пошуках істини має бути добросесним, цілеспрямованим, послідовним, об'єктивним та неупередженим. Він повинен ретельно та виважено здійснювати свої професійні обов'язки, комплексно збирати та оцінювати конкретні юридичні факти, що мають значення для вирішення тієї чи іншої юридичної справи (спору), уникаючи при цьому суб'єктивізму й упередженого ставлення до справи та/або до свого клієнта.

Принцип плюралізму в юридичній деонтології розуміється як толерантне ставлення юриста до ідеологічних, культурних, релігійних чи інших світоглядних позицій, поглядів та переконань суб'єктів правовідносин, їхнього соціального чи правового статусу.

Принцип **професійно-правової активності** означає цілеспрямовану діяльність юриста з реалізації своєї компетенції в рамках правових норм, що пов'язана з додатковими витратами часу, фізичних сил та енергії. Працюючи в колективі і не ігноруючи його інтереси, юрист повинен вміти проявляти ініціативу, самостійність, брати відповідальність на

себе, мати здатність об'єктивно, вчасно приймати обґрунтоване та вірне рішення з конкретної юридичної справи, довіреної йому.

Здебільшого в юридичній діяльності трапляється так, що кожен з означених вище принципів не діє окремо, ізольовано, а проявляється саме в певній сукупності, часто підсилюючи один одного. У деяких правових процесах одночасно «спрацьовують» практично всі принципи юридичної деонтології. У цьому полягає єдність цих принципів як необхідна умова комплексної дії деонтологічних норм.

Важливе значення для реалізації юристом свого професійного призначення має, поряд зі сприйняттям основних принципів юридичної деонтології, також і розуміння ним її основних функцій.

Функції юридичної деонтології – це основні (провідні, визначальні) напрямки її теоретичного і практичного впливу на свідомість і практичну діяльність юриста, орієнтовані на якісне виконання ним своїх професійних обов'язків.

Основні функції юридичної деонтології:

1) **пізнавальна (онтологічна) чи інформаційна** – виявляється в отриманні деонтологічних знань; пізнанні сутності юридичної діяльності; збагненні характеру професійної поведінки юриста, норм-вимог та інших нормативів культури, якими він повинен керуватися; своєчасному ознайомленні з правовими актами, що стосуються його діяльності. Важливо встигати стежити за оперативною інформацією, що стосується юридичної деонтології;

2) **евристична** – полягає в поглибленому й адекватному пізнанні юридичної практики і розкритті нових закономірностей професійної поведінки юриста, «нарощуванні» нових знань, постійному удосконаленні моделі (стандарту) юридичної професії, нормативів культури юриста;

3) **прогностична** – виражається в осмисленні, розумінні та цілеспрямованому розробленні юристом власних перспектив провадження практичної юридичної діяльності, морально-правового збагачення обов'язку юриста-практика на основі адекватного відображення об'єктивних закономірностей функціонування основних правових явищ і процесів, загальної і правової культури суспільства;

4) **аксіологічна** (аксіологія – вчення про цінності) – виявляється в оцінюванні людських відносин та інших явищ соціальної дійсності, в систематизації особистісних уявлень про добро і зло, справедливе і несправедливе, дозволене і заборонене. Предметом оцінювання є

поведінка юриста-професіонала, його вчинки, наміри, мотиви, інші особистісні якості;

5) **ідеологічна** – полягає в особистісному виробленні фундаментальних ідей та концепцій про шляхи вдосконалення юридичної практики та підвищення рівня професіоналізму юриста, відпрацювання норм-рекомендацій і норм-вимог, норм-заборон і норм-дозволів для юристів різної спеціалізації, а також щодо правової політики держави, яку вони покликані впроваджувати в життя;

6) **виховна** – виражається у вихованні й самовихованні юриста відповідно до нормативів його професійної культури, стандартів юридичної професії;

7) **прикладна** – складається з аналізу відповідності дій юриста професійному обов'язку, що відбувається в ході юридичної практичної діяльності, включаючи ступінь впливу різних видів стимулювання на його професійну практичну активність; з розроблення практичних рекомендацій для вирішення проблем юридичної діяльності тощо.

Також в межах юридичної деонтології виокремлюються **функції, які стосуються безпосередньо особи юриста та так чи інакше конкретизують вищенаведені основні функції юридичної деонтології:**

- підвищення рівня правового почуття у юристів;
- конкретизація правосвідомості та правомірності дій у юристів;
- виховання в юристів поваги до права;
- формування внутрішнього переконання на основі юридичної саморегуляції, юридичної оцінки та юридичної репутації і самоутвердження;
- встановлення юристом об'єктивної правової дійсності;
- сприяння вибору юристом справедливого рішення;
- виховання духовної, моральної та юридичної відповідальності;
- обґрунтування індивідуального регулювання професійних дій юристів та усвідомлення їх наслідків.

Розглянемо докладніше зміст такої функції, як підвищення рівня правового почуття в юристів. Загалом, почуття – це особливий вид емоційних переживань, які мають чітко виражений предметний характер та належну стійкість. Тобто правові явища і процеси сприймаються юристом переважно на емоційній основі, і почуття, що виникають у нього при цьому, – це наслідок саме такого емоційного сприйняття того чи того правового явища або процесу. Іншого шляху до свідомості (й правосвідомості)

для юриста не існує. Тому доречно вести мову про культуру почуттів, емоційну культуру юриста.

Правові почуття юриста виявляються у його суб'єктивній здатності усвідомлювати явище, співпереживати його наслідкам, розуміти людей. Почуття пов'язане з уявленням про певний об'єкт. Зміст цього уявлення і визначає правове почуття юриста, яке треба розглядати у двох аспектах: емоційно-правовому і власного обов'язку (що виражає внутрішній імператив службового обов'язку). Емоційно-правовий аспект дотичний до емоцій, ідей, знання права, почуття провини, співпереживання, каяття. Другий аспект охоплює почуття індивідуальної професійної відповідальності та прагнення до встановлення істини й справедливості. Але обидва аспекти спрямовані на вироблення вміння проникнути у внутрішній світ людини, на пошук найефективніших методів юридичної діяльності в кожному конкретному випадку. Можна сказати, що правове почуття забезпечує таку атмосферу, в якій юрист міг би встановити істину, оскільки право діє тільки через свідомість юриста, його ставлення до дійсності. Це забезпечує правові почуття службової особи. Без них неможливо вести боротьбу за справедливість, тому що юристові властиві психологічне ставлення, певна налаштованість на правові явища.

Фактично юрист діє не стільки в межах закону чи його припису, скільки в рамках сприйняття закону через почуття. Звичайно, почуття – це суто індивідуальний фактор. Воно націлює поведінку юриста на ту частину припису закону, яка сприймає певну зацікавленість, потребу тощо. У цьому полягає індивідуальність правових дій (і відповідальність за них).

Складовими правового почуття юриста є почуття законності, власного обов'язку, милосердя тощо. Існують і специфічні принципи правового почуття юриста. Це, передусім, індивідуальність, зацікавленість, емоційність, відповідальність, стійкість, розуміння «духу права» тощо.

Правове почуття юриста пов'язане також і з іншими правовими категоріями. Зокрема, це стосується правосвідомості, яка містить сукупність поглядів, почуттів, емоцій, ідей, теорій та приписів права. Зрозуміло, що правові почуття є складовим елементом правосвідомості юриста, як і будь-якої іншої особи, підсвідомим виявом правової психології.

На формування правового почуття юриста впливають: особиста ерудиція, набутий рівень соціалізації, власні вольові якості, творче

мислення, твердість духу, комунікабельність, розсудливість, наполегливість, уміння керуватися здоровим глуздом тощо.

Основний критерій правового почуття – прийняття юристом правильних, обґрунтованих, справедливих та своєчасних рішень у кожній конкретній ситуації. Правове почуття юриста проходить довгий шлях синтезу в процесі здійснення ним його професійної діяльності.

3. Юридична деонтологія в системі гуманітарних та юридичних навчальних дисциплін

Юридична деонтологія виникла та розвинулася на стику юридичних та деяких інших гуманітарних навчальних дисциплін. Зважаючи на це, слід виявити її зв'язки із зазначеними дисциплінами, а також встановити її особливості та унікальні ознаки.

Юридичній деонтології належить до числа навчальних дисциплін гуманітарного профілю та має чітко виражену антропологічну спрямованість. Ця навчальна дисципліна вирізняється підвищеною увагою до людського виміру юридичної практики: особистих якостей її учасників, характеру стосунків між ними, внутрішньої мотивації їхньої поведінки, форм спілкування учасників правовідносин тощо. При цьому юридична деонтологія, як сфера, що охоплює всі форми моральних вимог, дозволяє внутрішньо збагнути сутність професії, здатна розвинути великий резерв здібностей майбутнього юриста і логіку його професійних дій, етику мислення, етику свідомості, почуттів, співвідношення раціонального та ірраціонального тощо. Ці та інші здобутки є, зазвичай, результатом глибокого процесу виховання і самовиховання юриста.

Юридична деонтологія тісно пов'язана з етикою – розділом філософії, що вивчає систему моральних принципів та норм, із якими повинні узгоджуватися взаємовідносини людей у суспільстві. Разом із тим предмету юридичної деонтології притаманна і власна специфіка, зумовлена певними особливостями застосування моральних норм в умовах правової діяльності, необхідністю їхнього узгодження з іншими нормативними приписами, що регламентують цю діяльність.

Вивчення різних соціальних явищ, що охоплюються предметом соціології, вказує на системні зв'язки між нею та юридичною деонтологією. Проте якщо для соціології пізнання зазначених феноменів становить безпосередню мету, то юридична деонтологія звертається до

вивчення цих явищ лише тією мірою, якою це вимагає виконання її власних функцій.

Юридична деонтологія тісно пов'язана з теорією держави і права. Однак предмет юридичної деонтології має відмінності від предмета теорії держави і права, що дозволяє розглядати їх як самостійні навчальні дисципліни.

Теорія держави і права певною мірою також є введенням до галузевих юридичних знань – конституційного, цивільного, адміністративного, кримінального, екологічного права тощо. Однак, на відміну від юридичної деонтології, теорія держави і права – загальнотеоретична. Вона оперує загальними поняттями і принципами, на які спираються інші навчальні дисципліни юридичного профілю.

Поряд із цим теорія держави і права держави розкриває сутність, ознаки, структуру юридичної діяльності, її роль у механізмі правового регулювання суспільних відносин. Водночас і теорія держави і права залишає поза межами своєї уваги особу юриста, питання, що стосуються рівня його знань, правових, моральних, психологічних, політичних та інших аспектів його праці. Навпаки, юридична деонтологія відображає всі зазначені обставини в їх комплексі, створюючи тим самим необхідне місце підґрунтя для всебічного удосконалення правозастосовної практики. Юридична деонтологія покликана узагальнити інформацію про якість юридичної практики і представити майбутньому юристу систему вимог, які пред'являються до нього в цивілізованому суспільстві, дати загальні відомості про специфіку та зміст юридичної діяльності.

Таким чином, проблематику юридичної деонтології можна вважати головним чином теоретико-правовою.

Знання, напрацьовані в межах юридичної деонтології, переплітаються із надбаннями правових навчальних дисциплін галузевого профілю – конституційного, кримінального, адміністративного, екологічного, трудового права. Оскільки правові галузеві навчальні дисципліни направлені на з'ясування специфіки правового регулювання певних соціальних відносин, юридична деонтологія концентрується на розкритті знань, що спрямовані на конкретизацію професійної підготовки та організації праці правників, що обслуговують ті чи інші напрямки правової діяльності. Також юридична деонтологія має тісні зв'язки з правовими науками, що вивчають різні юридичні процеси (адміністративний, цивільний, кримінальний, господарський).

Простежується предметний зв'язок і між юридичною деонтологією та правовою психологією, криміналістикою, судовою медициною, судовою бухгалтерією. Він виявляється, переважно, у визначенні юридичною деонтологією самої припустимості та меж застосування прийомів та способів розслідування юридичних справ (наприклад, методик проведення допиту, обшуку, пред'явлення для пізнання людей та предметів, здійснення медичного освідчення та інших подібних дій), які опановуються цими навчальними дисциплінами.

4. Історичні витоки та етапи розвитку юридичної деонтології

Термін «деонтологія» запровадив відомий англійський філософ і правознавець Ієремія (Джеремі) Бентам. Його було вжито у праці «Деонтологія, або наука про мораль» (1834 р.).

І. Бентам використав термін «деонтологія» для напрацювання теорії моральності як вчення про належну поведінку або про мораль поведінки індивіда для досягнення поставленої мети.

Прийнято вважати, що підходи І. Бентама прославляють приватний інтерес як основу суспільного благоденства. Дослідник стверджував, що єдиним мотивом людської поведінки є досягнення задоволення та уникнення страждання (максимальне щастя за мінімальних страждань). При цьому філософ уважав, що вчення про мораль побудоване на принципі користі. У нього деонтологія не передбачає моралізаторства у вигляді накладення на людство кайданів обов'язку, носіння яких не дає йому нічого іншого, окрім страждань. Відповідно до поглядів мислителя робити добро слід у найбільш прийнятний спосіб для того, кому це добро робиться, інакше це буде тиранія.

Тривалий час у вузькому розумінні деонтологією називали професійну етику медиків – систему етичних норм виконання медичними працівниками своїх службових обов'язків. У сфері медицини був сформований особливий напрямок – медична деонтологія. Початок їй покладено відомою «клятвою» ушлявленого давньогрецького лікаря Гіппократа (бл. 460 р. до н.е. – бл. 370 р. до н.е.), що містить принципи і правила, котрі регламентують професійну діяльність лікаря. А в ХХ–ХХІ ст. медична деонтологія вивчає роль психологічних, етичних та інших соціальних вимог до діяльності медичних працівників з метою досягнення максимальної користі в лікуванні і профілактиці хвороб, оздоровленні і

продовженні життя людини. Сам термін «деонтологія» набуває з часом ширшого значення.

Повертаючись до юридичної деонтології, маємо зазначити, що у своєму розвитку та смисловому оформленні вона пройшла декілька етапів.

Перший етап розвитку юридичної деонтології належить до часів Давнього Риму і пов'язаний з іменами класиків юриспруденції (Гая, Ульпіана, Модестина, Папініана тощо), коли формувалось розуміння сутності юридичної діяльності як такої. Та й сам термін «юриспруденція» (з лат. – знання права) виник у Давньому Римі наприкінці IV – на початку III ст. до н.е. Діяльність провідних давньоримських юристів істотно вплинула на подальші покоління юристів країн Західної Європи в плані формування професійних якостей і навичок. Проте терміном «юрист» тоді ще не називалися фахівці у галузі права. Він використовувався для позначення багатьох явищ правового характеру – права, сукупності законів, справедливості тощо.

Мірою ускладнення соціального життя, розвитку моральності й культури суспільство передавало накопичуваний обсяг різних видів діяльності, що регулюють їх життя і забезпечують цю регуляцію (особливо при вирішенні конфліктів), спеціально виділеним і професійно підготовленим людям. Поступово в усіх країнах світу йшов процес становлення, а потім організаційного і методичного оформлення професійної юридичної освіти, що фундувала виникнення професійної спільноти юристів.

Так, історично першим у Європі був юридичний факультет Болонського університету (1158 р.). До найстаріших також належать: в Англії – юридичний факультет Оксфордського і Кембриджського університетів (1209 р.); юридичний факультет Паризького (майбутня Сорбонна (1215 р.)) та Орлеанського (1309 р.) університетів у Франції; в Італії – юридичний факультет Падуанського (1222 р.) і Неаполітанського (1224 р.) університетів; у Центральній і Східній Європі – юридичні факультети Карлового університету у Празі (1348 р., Чехія) та Ягеллонського університету у Кракові (1364 р., Польща); у Німеччині – юридичний факультет Гейдельберзького університету (1386 р.) тощо. Найстаріший в Україні юридичний факультет Львівського університету веде свою історію від 1661 р., коли почала діяти Львівська колегія, де готували фахівців права. Отже, на всіх цих факультетах відбувалася копітка освітня робота з

підготовки майбутніх юристів – з урахуванням обсягу і змісту юридичних робіт і послуг, затребуваних у тогочасному суспільстві.

Другий етап розвитку юридичної деонтології пов'язаний із періодом розвитку ранньоіндустріального суспільства і формуванням світського юридичного світогляду, що припадає на період XVII–XIX ст., коли юридична практика змінюється, розширюється її зміст, з'являються нові форми і засоби здійснення. Піднесення зацікавленості правом як основи розвитку ранньомодерного суспільства і держави багато в чому сприяло формуванню й систематизації вимог до юридичної професії. Накопичений досвід осмислення ролі і значення цієї професії у державах Західної Європи став вагомою передумовою розвитку деонтологічних якостей вітчизняного юриста.

Деонтологічні вимоги пред'являлися до випускників юридичних факультетів університетів дорадянської доби, які функціонували з 60-х рр. XIX ст. Вони, в основному, йшли на службу в державний апарат по відомству Міністерства юстиції (судді, прокурори, слідчі, нотаріуси) і в юрисконсультські частини казенних і комерційних установ. Багато хто з них обирав «вільну» професію адвоката. Принципи і норми деонтології залежали від рівня соціально-економічного розвитку, суспільно-політичного ладу, способу життя, менталітету народу, його національних і релігійних традицій. Деонтологія завжди була органічно вплетена в систему духовної культури суспільства.

Третій етап розвитку юридичної деонтології припадає на початок XX ст. і пов'язаний з оформленням перших документів про стандарти юридичної професії (зокрема, відомостей із питань юридичної деонтології).

Усвідомлення необхідності регулювання юридичної професії, а отже, й досягнення її цілісності, відбулося не відразу. Значний внесок у процес визрівання права професії на саморегулювання і визначення корпоративних нормативів культури юриста внесли американські судді Джордж Шарсвуд, котрий опублікував у 1854 році курс лекцій «Професійна етика», і Давид Гофман, який у 1856 році включив п'ятдесят рішень до «Курсу правових досліджень». Їхні напрацювання були використані при складанні Першого професійного кодексу, прийнятого Американською Правовою Асоціацією (ABA) в 1908 році під назвою «Канони професійної Етики». Стандарти, що містилися в положеннях Канонів професійної Етики, забезпечували, з одного боку, цілісність професії, а з іншого, – довіру суспільства до юридичної професії.

Регулювання юридичної практики в США, як і раніше, здійснюється за допомогою: 1) розроблення етичних кодексів (професійних і стандартів), які стають законодавчою базою штатів у цьому питанні, 2) винесення резолюцій (рішень) з різних аспектів адвокатської практики, де найзначнішими є роз'яснення з питань професійної етики.

Ці роз'яснення не наділені юридичною силою, проте виступають «переконливою інстанцією», тобто є своєрідними деонтологічними нормами-рекомендаціями.

Сучасний/новітній (четвертий) етап безпосередньо пов'язаний із розвитком юридичної деонтології як навчальної дисципліни, котру викладають у вітчизняних юридичних вишах. При цьому система деонтологічних знань, як навчальна дисципліна «Юридична деонтологія» в межах вітчизняної юриспруденції, склалася відносно недавно.

Незважаючи на те, що Україна більшу частину ХХ ст. об'єктивно була відірвана від світових наукових процесів, що мали вплив на правознавство, вагомим імпульсом для розвитку юридичної деонтології стало прийняття Генеральною Асамблеєю ООН у 1979 році Кодексу поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, де відображалися окремі сторони професійної етики юристів.

Це було одним із факторів, який обумовив те, що у 70-ті рр. ХХ ст. у закладах вищої освіти юридичного профілю розпочато викладання курсу «Вступ до юридичної спеціальності». Його метою була підготовка студентів-юристів до включення у процес навчання та надання узагальненої інформації про майбутню професійну діяльність.

Подальша уніфікація вимог, що пред'являються до юристів, у загальносвітовому масштабі у 80–90-ті рр. ХХ ст. призвела до появи багатьох європейських деонтологічних кодексів у межах різних національних правових систем, схвалення міжнародних стандартів незалежності юридичної професії.

В Україні розвиток юридичної деонтології у 80-ті рр. ХХ ст. пов'язаний, насамперед, із Харківською та Львівською юридичними школами. Професор В. Горшеньов (1924–1993 рр.) у Харківському юридичному інституті (нині Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого) став уперше в Україні викладати юридичну деонтологію як пропедевтичну, вступну, можливо, ще і як експериментальну навчальну дисципліну. У цей же час професор, доктор юридичних наук В. Сокурченко (1921–1994 рр.), який тоді працював деканом юридичного факультету,

очолював кафедру теорії та історії держави і права Львівського національного університету імені І. Франка, зробив спробу розробити основні вимоги до професійно-правових обов'язків юриста, аналогічно до тих вимог, які стосуються лікаря.

Із набуттям Україною державної незалежності у 1991 році науково-пізнавальний інтерес до деонтологічних аспектів діяльності юриста поступово збільшувався. Вагомий внесок у розвиток юридичної деонтології в сучасній Україні здійснили відомі київські вчені-правники, доктори юридичних наук, професори С. Гусарев і О. Тихомиров, які, зокрема, зазначили, що юридична деонтологія розкриває зміст та взаємозв'язок таких соціальних явищ, як юридична наука та юридична практика, визначає її функції, виходячи з норм та принципів суспільної моралі, формує систему вимог професійного та особистого порядку, висвітлює етичний бік діяльності юриста, враховуючи спеціалізацію юридичної професії. Юридичною деонтологією вивчаються система, форми, методи та засоби підготовки висококваліфікованих юристів-професіоналів.

Сьогодні позиції вітчизняних учених-юристів щодо розуміння суті юридичної деонтології можна об'єднати у такі групи:

- 1) знання про кодекс професійної поведінки, професійний етикет, застосування норм моралі, моральні вимоги (нормативи), співпрацю з колегами, взаємовідносини з громадянами, мудрість спілкування;
- 2) відомості (система знань) про правознавство;
- 3) відомості про юридичну практику, основні юридичні спеціальності;
- 4) знання про ставлення до професійної діяльності, мистецтво приймати правильні рішення.

Отже, упродовж майже всієї історії суспільства потреба в праві, професійній діяльності юристів була різною. Усвідомлення цієї потреби змінювалося. Але завжди в суспільстві існувало й не згасало прагнення мати можливість справедливого вирішення спорів і захисту від свавілля за допомогою професійних юристів.

Контрольні питання

1. *Охарактеризуйте предмет юридичної деонтології.*
2. *Сформулюйте поняття «принципи юридичної деонтології», проаналізуйте зміст кожного з них.*
3. *Надайте визначення поняття «функції юридичної деонтології» та охарактеризуйте основні функції юридичної деонтології.*

4. Розкрийте місце юридичної деонтології в системі гуманітарних та юридичних навчальних дисциплін.

5. Висвітліть історичні витоки та охарактеризуйте етапи розвитку юридичної деонтології.

Рекомендована література

Основна

1. Гусарев С. Д. Юридична деонтологія. Основи юридичної діяльності : навч. посіб. / С. Д. Гусарев, О. Д. Тихомиров. – Київ : Знання, 2010. – 496 с.

2. Мультимедійний підручник з навчальної дисципліни «Юридична деонтологія» [Електронний ресурс] / С. Д. Гусарев, О. В. Мінченко, Н. П. Свирідюк та ін. ; МВС України, Нац. акад. внутр. справ. – Київ, 2016. – Режим доступу: https://arm.naiau.kiev.ua/books/JD_book/authors/autor_kol.html.

3. Юридична деонтологія : підручник / С. П. Погребняк, О. О. Уварова, Г. О. Христова та ін. ; за ред. О. В. Петришина. – Харків : Право, 2014. – 248 с.

4. Юридична деонтологія. Від навчання до практики : навч. посіб. / Л. В. Радовецька, С. П. Лясковська, О. О. Тихомиров та ін. – Київ : Кондор, 2019. – 296 с.

Допоміжна

1. Гапотій В. Д. Юридична деонтологія : навч. посіб. / В. Д. Гапотій, О. Г. Мінкова. – Мелітополь : ФОП Однорог Т. В., 2018. – 146 с.

2. Гіда Є. О. Систематизація підходів щодо розуміння предмету юридичної деонтології / Є. О. Гіда // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 3. – С. 286–293.

3. Молдован А. В. Юридична деонтологія : навч. посіб. / А. В. Молдован, К. Р. Добкіна. – Київ : Правова єдність ; Алерта, 2015. – 226 с.

4. Поліцейська деонтологія : навч. посіб. / за заг. ред. В. Я. Марковського. – Львів : ЛьвДУВС, 2020. – 316 с.

5. Ухач В. З. Юридична деонтологія і професійна етика : навч. посіб. / В. З. Ухач. – Тернопіль : Вектор, 2015. – 335 с.

6. Юридична деонтологія (альбом схем) : навч. посіб. / уклад. О. М. Пасько, В. О. Криволапчук, О. М. Цільмак. – Одеса : ОДУВС, 2009. – 84 с.

ЛЕКЦІЯ 2 ЮРИДИЧНА ОСВІТА ТА НАУКА В УКРАЇНІ

1. Поняття, види, форми і рівні юридичної освіти.
2. Принципи та державні стандарти юридичної освіти в Україні.
3. Юридична наука в Україні.
4. Взаємозв'язок юридичної освіти, юридичної науки та юридичної практики.

1. Поняття, види, форми і рівні юридичної освіти

Освіта – це один з основоположних соціальних інститутів людства. Вона обумовлена необхідністю відтворювати і передавати знання, уміння, навички, готувати нові покоління для життя, для вирішення економічних, соціальних, культурних проблем, що стоять перед людством.

В Україні питання здобуття освіти ретельно унормовані законодавством. Законом України від 5 вересня 2017 року «Про освіту» освіта визначається як основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави.

Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору.

Умовою набуття освіти в Україні є академічна свобода, котра виявляється в самостійності й незалежності учасників освітнього процесу під час провадження педагогічної, науково-педагогічної, наукової та/або інноваційної діяльності, що здійснюється на принципах свободи слова, думки і творчості, поширення знань та інформації, вільного оприлюднення і використання результатів наукових досліджень.

Важливою юридичною умовою освіти в Україні є право на освіту, зміст якого розкривається в статті 3 Закону України «Про освіту». В статті

вказано, що кожен має право на якісну та доступну освіту. Право на освіту включає право здобувати освіту впродовж усього життя, право на доступність освіти, право на безоплатну освіту у випадках і порядку, визначених Конституцією та законами України.

В Україні створені **рівні умови доступу до освіти**. Ніхто не обмежений у праві на здобуття освіти. Право на освіту гарантовано незалежно від віку, статі, раси, стану здоров'я, інвалідності, громадянства, національності, політичних, релігійних чи інших переконань, кольору шкіри, місця проживання, мови спілкування, походження, соціального і майнового стану, наявності судимості, а також інших обставин та ознак.

Право на освіту не може бути обмежене законом. Однак закон може встановлювати особливі умови доступу до певного рівня освіти, спеціальності (професії).

Відповідно до статті 7 Закону України «Про освіту», мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова, якою відповідно до статті 10 Конституції України є українська мова.

Основними формами здобуття освіти в Україні є:

– **очна** (денна, вечірня) форма здобуття освіти – це спосіб організації навчання здобувачів освіти, що передбачає їхню безпосередню участь в освітньому процесі;

– **заочна** форма здобуття освіти – це спосіб організації навчання здобувачів освіти шляхом поєднання очної форми освіти під час короткочасних сесій і самостійного оволодіння освітньою програмою у проміжку між ними;

– **дистанційна** форма здобуття освіти – це індивідуалізований процес здобуття освіти, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу в спеціалізованому середовищі, що функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій;

– **мережева** форма здобуття освіти – це спосіб організації навчання здобувачів освіти, завдяки якому оволодіння освітньою програмою відбувається за участю різних суб'єктів освітньої діяльності, що взаємодіють між собою на договірних засадах;

– **екстернатна** форма здобуття освіти (екстернат) – це спосіб організації навчання здобувачів освіти, за яким освітня програма повністю засвоюється здобувачем самостійно, а оцінювання результатів

навчання та присудження освітньої кваліфікації здійснюються відповідно до законодавства.

Правовою основою для здобуття вищої юридичної освіти є Закон України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року. Згідно зі статтею 1 цього Закону, **вища освіта** – це сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих у закладі вищої освіти (науковій установі) у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти, що за складністю є вищими, ніж рівень повної загальної середньої освіти.

В Україні під час здобуття вищої освіти застосовується Європейська кредитна трансферно-накопичувальна система (ЄКТС) – система трансферу і накопичення кредитів, що використовується в Європейському просторі вищої освіти з метою надання, визнання, підтвердження кваліфікацій та освітніх компонентів і сприяє академічній мобільності здобувачів вищої освіти. Система ґрунтується на визначенні навчального навантаження здобувача вищої освіти, необхідного для досягнення визначених результатів навчання, та обліковується у кредитах ЄКТС. При цьому кредит Європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи розглядається як одиниця вимірювання обсягу навчального навантаження здобувача вищої освіти, необхідного для досягнення визначених (очікуваних) результатів навчання. Обсяг одного кредиту ЄКТС становить 30 годин. Навантаження одного навчального року за денною формою навчання становить, як правило, 60 кредитів ЄКТС.

Систему вищої освіти в Україні утворюють:

- 1) заклади вищої освіти всіх форм власності;
- 2) рівні та ступені (кваліфікації) вищої освіти;
- 3) галузі знань і спеціальності;
- 4) освітні та наукові програми;
- 5) ліцензійні умови провадження освітньої діяльності та ліцензійні умови провадження вищої освіти;
- 6) органи, що здійснюють управління у сфері вищої освіти;
- 7) учасники освітнього процесу (стаття 11 Закону України «Про вищу освіту»).

Учасниками освітнього процесу у закладах вищої освіти є:

- 1) наукові, науково-педагогічні та педагогічні працівники;

2) здобувачі вищої освіти та інші особи, які навчаються у вищих навчальних закладах;

3) фахівці-практики, які залучаються до освітнього процесу на освітньо-професійних програмах;

4) інші працівники вищих навчальних закладів (стаття 52 Закону України «Про вищу освіту»).

Також до освітнього процесу можуть залучатися роботодавці.

Підготовка фахівців з вищою освітою здійснюється за відповідними освітньо-професійними, освітньо-науковими, науковими програмами на таких **рівнях вищої освіти** (стаття 5 Закону України «Про вищу освіту»):

- початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти;
- перший (бакалаврський) рівень;
- другий (магістерський) рівень;
- третій (освітньо-науковий) рівень;
- науковий рівень.

Здобуття вищої освіти на кожному рівні вищої освіти передбачає успішне виконання особою відповідної освітньої (освітньо-професійної чи освітньо-наукової) або наукової програми, що є підставою для *присудження відповідного ступеня вищої освіти*:

- 1) молодший бакалавр;
- 2) бакалавр;
- 3) магістр;
- 4) доктор філософії;
- 5) доктор наук.

Молодший бакалавр – це освітньо-професійний ступінь, що здобувається на початковому рівні (короткому циклі) вищої освіти і присуджується вищим закладом освіти у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти освітньо-професійної програми, обсяг якої становить 90–120 кредитів ЄКТС.

Особа має право здобувати ступінь молодшого бакалавра за умови наявності в неї повної загальної середньої освіти.

Бакалавр – це освітній ступінь, що здобувається на першому рівні вищої освіти та присуджується вищим закладом освіти у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти освітньо-професійної програми, обсяг якої становить 180–240 кредитів ЄКТС. Обсяг освітньо-

професійної програми для здобуття ступеня бакалавра на основі ступеня молодшого бакалавра визначається вищим закладом освіти.

Особа має право здобувати ступінь бакалавра за умови наявності в неї повної загальної середньої освіти.

Магістр – це освітній ступінь, що здобувається на другому рівні вищої освіти та присуджується вищим закладом освіти в результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньої програми. Ступінь магістра здобувається за освітньо-професійною або за освітньо-науковою програмою. Обсяг освітньо-професійної програми підготовки магістра становить 90–120 кредитів ЄКТС, обсяг освітньо-наукової програми – 120 кредитів ЄКТС. Освітньо-наукова програма магістра обов'язково включає дослідницьку (наукову) компоненту обсягом не менше 30 відсотків.

Особа має право здобувати ступінь магістра за умови наявності в неї ступеня бакалавра.

Доктор філософії – це освітній і водночас перший науковий ступінь, що здобувається на третьому рівні вищої освіти на основі ступеня магістра. Ступінь доктора філософії присуджується спеціалізованому вченою радою закладу вищої освіти або наукової установи в результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньо-наукової програми та публічного захисту дисертації у спеціалізованій вченій раді.

Особа має право здобувати ступінь доктора філософії під час навчання в аспірантурі (ад'юнктурі). Особи, які професійно здійснюють наукову, науково-технічну або науково-педагогічну діяльність за основним місцем роботи, мають право здобувати ступінь доктора філософії поза аспірантурою, зокрема під час перебування у творчій відпустці, за умови успішного виконання відповідної освітньо-наукової програми та публічного захисту дисертації у спеціалізованій вченій раді.

Нормативний строк підготовки доктора філософії в аспірантурі (ад'юнктурі) становить чотири роки. Обсяг освітньої складової освітньо-наукової програми підготовки доктора філософії становить 30–60 кредитів ЄКТС.

Доктор наук – це другий науковий ступінь, що здобувається особою на науковому рівні вищої освіти на основі ступеня доктора філософії і передбачає набуття найвищих компетентностей у галузі розроблення і впровадження методології дослідницької роботи, проведення

оригінальних досліджень, отримання наукових результатів, які забезпечують розв'язання важливої теоретичної або прикладної проблеми, мають загальнонаціональне або світове значення та опубліковані в наукових виданнях.

Ступінь доктора наук присуджується спеціалізованою вченою радою закладу вищої освіти чи наукової установи за результатами публічного захисту наукових досягнень у вигляді дисертації або опублікованої монографії, або за сукупністю статей, опублікованих у вітчизняних і міжнародних рецензованих фахових виданнях, перелік яких затверджується центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки (Міністерством освіти і науки України).

Структуру системи вищої юридичної освіти як сукупність компонентів, що перебувають у складних системоутворюючих зв'язках і взаємодії між собою та з навколишнім середовищем, можна розглядати у широкому та вузькому розумінні.

У *широкому* розумінні такими компонентами є:

– законодавчі акти України, що регламентують основи функціонування освітньої системи, в тому числі закони України «Про освіту», «Про вищу освіту» тощо;

– органи публічної влади, що здійснюють як регулювання, так і управління вищою юридичною освітою, включаючи Міністерство освіти і науки України, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, до сфери управління яких належать заклади вищої освіти, інші органи влади;

– нормативні акти для організації навчання за напрямом підготовки «Право»: відповідні галузеві стандарти, навчальні плани та програми (навчальні і робочі) з юридичних дисциплін, які вивчаються у вищих закладах освіти;

– мережа закладів, у яких надається відповідна освітня послуга: профільні юридичні виші, класичні та непрофільні виші, в яких є юридичні факультети;

– наукові установи, діяльність яких спрямована на розвиток юридичної науки як основи для відбору та конструювання змісту вищої юридичної освіти, розроблення підручників та навчальних посібників;

– освітні заклади (факультети) та наукові установи, в яких здійснюється підготовка та підвищення кваліфікації викладачів юридичних дисциплін;

- державні (судові, правоохоронні тощо) органи як бази навчальних і виробничих практик студентів-правників;
- суб'єкти вищої юридичної освіти: викладачі та студенти;
- мета, зміст, засоби, форми, методи, прийоми, технології та результати навчання юридичних дисциплін у вищій школі.

У вузькому розумінні юридична освіта – це безпосередньо система навчання юридичних дисциплін у вищій школі, яка функціонує завдяки реалізації взаємозв'язків між такими інваріантними компонентами:

- суб'єкт-суб'єктний, що утворюється шляхом взаємодії основних суб'єктів навчання: 1) студента, який характеризується певними пізнавальними здібностями, мотивами і стимулами до навчання; 2) викладача, для якого характерними є професійна компетентність, готовність і здатність самовдосконалюватися, упроваджувати інноваційні технології та ефективно використовувати традиційні методи та прийоми;

- цільовий, що забезпечує конкретне спрямування навчання, відбиває ідеальні уявлення про бажані результати цього процесу в конкретних вимірах;

- змістовий, що охоплює систему знань, умінь, навичок, способів творчої та репродуктивної діяльності, цінностей, ставлень, що засвоюються студентом під час опанування змісту вищої юридичної освіти для досягнення її мети;

- організаційно-технологічний, що охоплює методи, прийоми, засоби, форми, посередництвом яких здійснюється організація навчання та які забезпечують засвоєння змісту юридичної освіти і досягнення мети (запланованого результату);

- контрольньо-результативний, що передбачає перевірку, оцінювання, оцінку і безпосередньо результати навчання.

Як явище багатогранне, юридична освіта набувається залежно від того, до якого профілю юридичної діяльності готуються фахівці. Відповідно до цього складається програма їхнього навчання, де разом із фундаментальними знаннями передбачено оволодіння спеціальними знаннями з урахуванням специфіки тієї сфери, де їм доведеться працювати. Так, суддям господарських судів необхідно глибоко знати цивільне, господарське право, практику господарських судів; нотаріусам – цивільне право; слідчим і дізнавачам – кримінальне і кримінально-процесуальне право; суддям місцевого суду – кримінальне, кримінально-процесуальне, трудове, сімейне, адміністративне, кримінально-

процесуальне, цивільно-процесуальне тощо. Усі юристи, незалежно від спеціалізації, повинні глибоко знати конституційне право і насамперед його основне джерело – Конституцію України.

Система юридичної освіти також передбачає:

1) професійний відбір (цілеспрямована діяльність спеціалізованих закладів освіти з відбору абітурієнтів, яка полягає у вивченні їхніх якостей з точки зору придатності для майбутньої професії і виявленні потенційних можливостей подальшого професійного розвитку);

2) забезпечення засвоєння здобувачами вищої освіти загальнонаукових, фундаментальних та спеціалізованих правових знань, формування високої професійної правової культури, критичного юридичного мислення, опанування засадами сучасного праворозуміння;

3) прищеплення вмінь, навичок юридичної роботи, знань про особливості діяльності юридичних установ, органів публічної влади, правозахисних організацій національного й міжнародного рівнів, сприяння втіленню загально-теоретичних положень у практику юридичної діяльності;

4) удосконалення юридичної кваліфікації, збагачення форм та методів юридичної роботи, узагальнення практичного досвіду для задоволення потреб розвитку суспільства.

Компоненти підготовки юристів дозволяють виокремити такі *основні напрями (види) підготовки юристів*:

1) загальна підготовка юристів широкого профілю, так звана університетсько-академічна;

2) підготовка юристів широкого профілю, зорієнтована на певні галузі подальшої діяльності – сфера міжнародних відносин, управління, економіка тощо;

3) відомча підготовка юристів, що передбачає чимале здобуття загальних юридичних знань, але чітко спрямована на роботу (службу) в Національній поліції України, Службі безпеки України, інших правоохоронних органах тощо.

На початку 90-х рр. XX ст. в Україні налічувалось шість закладів вищої освіти, які готували юристів, – Харківський юридичний інститут ім. Ф. Е. Дзержинського, Державна юридична академія (м. Одеса), Львівський державний університет ім. Івана Франка (юридичний факультет), Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка (юридичний факультет), Донецький державний університет (економіко-правовий

факультет) та Дніпропетровський державний університет (юридичний факультет). В подальшому підготовку юристів розпочали й інші ЗВО.

Сьогодні в Україні існує декілька сотень ЗВО, які готують фахівців у галузі права, серед яких є:

1) **класичні** – це, зокрема, Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка, Львівський національний університет імені І. Я. Франка, Національний університет «Кієво-Могилянська академія», Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Запорізький національний університет, Сумський державний університет, Ужгородський національний університет, Східноєвропейський національний університет імені Л. Українки, Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича, Закарпатський державний університет тощо;

2) **профільні юридичні** – наприклад, Харківський національний університет внутрішніх справ, Національна академія внутрішніх справ, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Національний університет «Одеська юридична академія», Академія адвокатури України, Київський університет права Національної академії наук України, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Львівський державний університет внутрішніх справ, Одеський державний університет внутрішніх справ, Національна академія Служби безпеки України тощо;

3) **непрофільні** – технічні, економічні, педагогічні, транспортні тощо.

2. Принципи та державні стандарти юридичної освіти в Україні

Основними загальними принципами здобуття вищої освіти в Україні є:

- 1) доступність вищої освіти;
- 2) незалежність здобуття вищої освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій (крім закладів вищої духовної освіти);
- 3) сприяння сталому розвитку суспільства шляхом підготовки конкурентоспроможного людського капіталу та створення умов для освіти протягом життя;
- 4) міжнародна інтеграція та інтеграція системи вищої освіти України у Європейській простір вищої освіти, за умови збереження і розвитку досягнень та прогресивних традицій національної вищої школи;

5) наступність процесу здобуття вищої освіти;

6) державна підтримка підготовки фахівців з вищою освітою для пріоритетних галузей економічної діяльності, напрямів фундаментальних і прикладних наукових досліджень, науково-педагогічної, мистецької та педагогічної діяльності;

7) державна підтримка освітньої, наукової, науково-технічної, мистецької та інноваційної діяльності університетів, академій, інститутів, коледжів, зокрема шляхом надання пільг із сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів закладам вищої освіти, що провадять таку діяльність;

8) сприяння здійсненню державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти;

9) відкритість формування структури і обсягу освітньої та професійної підготовки фахівців з вищою освітою.

Водночас вища юридична освіта спирається й на принципи, властиві виключно їй. У цьому зв'язку особливой значущості набуває принцип безперервного, довічного навчання на базі вищої освіти, поступового ускладнення навчального процесу, зростання можливостей для навчання незалежно від віку, включаючи зарахування попередньої освіти, вдосконалення форм і методів підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації юриста.

Знакове місце посідають принципи поєднання загальних і спеціалізованих знань у процесі навчання; поєднання теоретичної і практичної підготовки, підкріплення теоретичних знань практикою.

Розвиток творчого підходу до вирішення наукових проблем і практичних ситуацій – також один із найважливіших принципів юридичної освіти.

Характеризуючи стандарти юридичної освіти в Україні, слід вказати на те, що вони є різновидом освітніх стандартів.

Освітні стандарти можна визначити як систему обґрунтованих параметрів освіти, які приймаються як державні норми, що відображають суспільний ідеал і враховують можливості реальної особистості з його досягнення.

Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» (стаття 10) ***стандарт вищої освіти – це сукупність вимог до змісту та результатів освітньої діяльності вищих закладів освіти і наукових установ за кожним рівнем вищої освіти в межах кожної спеціальності.***

Стандарти вищої освіти розробляються для кожного рівня вищої освіти в межах кожної спеціальності відповідно до Національної рамки кваліфікацій і використовуються для визначення та оцінювання якості вищої освіти та результатів освітньої діяльності ЗВО (наукових установ), результатів навчання за відповідними спеціальностями.

Стандарт вищої освіти визначає такі *вимоги до освітньої програми*:

- 1) обсяг кредитів ЄКТС, необхідний для здобуття відповідного ступеня вищої освіти;
- 2) вимоги до рівня освіти осіб, які можуть розпочати навчання за цією програмою, та результатів їх навчання;
- 3) перелік обов'язкових компетентностей випускника;
- 4) нормативний зміст підготовки здобувачів вищої освіти, сформульований у термінах результатів навчання;
- 5) форми атестації здобувачів вищої освіти;
- 6) вимоги до створення освітніх програм підготовки за галуззю знань, двома галузями знань або групою спеціальностей (у стандартах рівня молодшого бакалавра), міждисциплінарних освітньо-наукових програм (у стандартах магістра та доктора філософії);
- 7) вимоги професійних стандартів (за їх наявності).

Заклад вищої освіти на підставі відповідної освітньої програми розробляє навчальний план, що визначає перелік та обсяг освітніх компонентів у кредитах ЄКТС, їх логічну послідовність, форми організації освітнього процесу, види та обсяг навчальних занять, графік навчального процесу, форми поточного і підсумкового контролю, що забезпечують досягнення здобувачем відповідного ступеня вищої освіти програмних результатів навчання.

На основі навчального плану у визначеному ЗВО порядку для кожного здобувача вищої освіти розробляються та затверджуються індивідуальні навчальні плани на кожний навчальний рік. Індивідуальний навчальний план формується за результатами особистого вибору здобувачем вищої освіти дисциплін в обсязі, не меншому за встановлений Законом України «Про вищу освіту», з урахуванням вимог освітньої програми щодо вивчення її обов'язкових компонентів. Індивідуальний навчальний план є обов'язковим для виконання здобувачем вищої освіти.

Стандарти вищої освіти за кожною спеціальністю розробляє Міносвіти з урахуванням пропозицій галузевих державних органів, що забезпечують формування і реалізують державну політику у відповідних

сферах, галузевих об'єднань організацій роботодавців і затверджує їх за погодженням з Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти.

Суб'єктом освітньої діяльності є ЗВО, який проводить підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації фахівців за освітньо-кваліфікаційними рівнями, визначеними відповідними ліцензіями, сертифікатами, проводить фундаментальні та прикладні дослідження, сприяє поширенню наукових знань і здійснює культурно-просвітницьку діяльність серед населення, має відповідний рівень кадрового і матеріально-технічного забезпечення.

Відповідно до законодавства України, що регулює відносини у сфері надання освітніх послуг, існують декілька типів закладів освіти, які розрізняють за ознаками особливостей організаційної структури та обсягами повноважень:

- університет;
- академія;
- інститут;
- коледж;
- технікум.

Особливим типом ЗВО є заклади, що мають статус національного. Цей статус надається державному ЗВО четвертого рівня акредитації, який досяг найвищих показників у своїй діяльності щодо використання інтелектуального потенціалу нації, реалізації ідеї національного відродження і розвитку України, запровадження державної мови і є провідним серед галузевої групи закладів гуманітарної сфери.

Освітній процес у ЗВО здійснюється за такими формами: 1) навчальні заняття; 2) самостійна робота; 3) практична підготовка; 4) контрольні заходи.

Основними видами навчальних занять у ЗВО є: 1) лекція; 2) лабораторне, практичне, семінарське, індивідуальне заняття; 3) консультація.

Зклад вищої освіти має право встановлювати інші форми освітнього процесу та види навчальних занять.

Практична підготовка є обов'язковим компонентом освітньо-професійної програми для здобуття кваліфікаційного рівня і має на меті набуття здобувачами вищої освіти професійних навичок та вмій. Метою практики є оволодіння сучасними методами, формами, засобами майбутньої професійної діяльності, її організації, формування професійних

умінь і навичок, виховання потреби систематичного поновлювання. Практична підготовка осіб, які навчаються у ЗВО, здійснюється шляхом проходження ними практики на підприємствах, в установах та організаціях або у відповідних державних органах згідно з укладеними ЗВО договорами або у його структурних підрозділах, що забезпечують практичну підготовку. Проходження практики здійснюється відповідно до законодавства.

Навчальний час здобувача вищої освіти визначається кількістю облікових одиниць часу, відведених для здійснення програми підготовки на даному освітньому або кваліфікаційному рівні. Обліковими одиницями навчального часу здобувача вищої освіти є академічна година, навчальний день, тиждень, семестр, курс, рік.

3. Юридична наука в Україні

Термін «юридична наука» досить часто у фаховій літературі вживається в одному термінологічному ряду із «юриспруденцією» та «правознавством». Аналіз енциклопедичної літератури вказує на те, що слово «юриспруденція» має латинське походження «*juris prudentia*», де «*juris*» означає право, а «*prudentia*» – це знання або наука.

Традиційно **юридична наука** розглядається як **система знань про об'єктивні властивості права і держави в їх поняттєво-юридичному розумінні та вираженні, про загальні та окремі закономірності виникнення, розвитку та функціонування держави і права в їх структурній багатоманітності**.

Відтак, можна стверджувати, що юридична наука – це:

- шлях (спосіб) здобуття нових знань про державу і право;
- система знань про закономірності сукупного розвитку та сутності держави і права;
- певна сфера цих знань.

Ученими-юристами пропонується розрізняти об'єкт та предмет юридичної науки.

Якщо об'єктом юридичної науки є держава і право, то її предметом – об'єктивні властивості держави і права в їх понятійно-юридичному розумінні та вираженні, загальні та окремі закономірності виникнення, розвитку і функціонування держави і права в їхній структурній багатоманітності.

Отже, об'єкт і предмет юридичної науки відрізняють її від інших суспільних наук.

Однак юридична наука займається не лише пізнанням специфічних закономірностей розвитку, властивих державі і праву, але й вивченням їхніх нерозривних зв'язків і взаємодії, спільної службової ролі і призначення в суспільному житті.

Метою функціонування та розвитку правової науки є вироблення знань та їх організація у відповідну систему, а також створення способів та засобів розв'язання проблем, що виникають у ході функціонування та розвитку правових явищ, зокрема юридичної практики.

Основні ознаки юридичної науки:

1) суспільна наука, що має прикладний характер. Покликана обслуговувати потреби суспільного життя, юридичної практики, юридичної освіти, забезпечувати юридичні кадри необхідними даними щодо суті природного та позитивного права, особливостей правотворчості і правореалізації, тенденцій та новацій у розвитку права і законодавства;

2) містить в основному конкретні знання, виражені у певних поняттях, категоріях, конструкціях, а також у їхніх співвідношеннях;

3) це наука, що втілює позитивні елементи наук про мислення. Вона досліджує питання, пов'язані зі спроможністю відображати об'єктивну дійсність у правових судженнях і поняттях у процесі створення і застосування права (вивчення обставин юридичної справи, тлумачення законів тощо).

Отже, юридична наука вбирає в себе якості всіх трьох основних галузей людських знань – суспільних наук, природничих наук, наук про мислення.

Будучи антропологічно зорієнтованою наукою, право повинно втілювати найважливіші цінності людського буття. Ціннісний підхід до проблем сучасного права нерозривно пов'язаний з антропологізацією правової науки і практики.

Так, у системі юридичної науки можна виокремити п'ять основних груп юридичних наук:

- загальні теоретико-історичні (фундаментальні) юридичні науки;
- галузеві юридичні науки;
- комплексні юридичні науки;
- прикладні юридичні науки;
- міжнародно-правові юридичні науки.

Першу групу наук у юридичній літературі ще називають історико-теоретичними, або фундаментальними. Предметом їх дослідження є загальні ознаки та закономірності виникнення, функціонування та розвитку держави і права. До цієї групи наук належить загальна теорія держави і права, історія держави і права, історія політичних та правових учень, юридична деонтологія.

Об'єктивним фактором, що зумовлює диференціацію юридичної науки, виокремлення в її системі галузевих наук, є, насамперед, система права, її внутрішня структура. Існування окремих галузей права, що об'єктивно впливають і на формування відповідних галузей законодавства (хоча можливий ще й зворотний зв'язок, як, наприклад, при формуванні комплексної галузі сільськогосподарського (аграрного) права), зумовлює і необхідність їх осмисленого, специфічного дослідження. ***Якщо предметом юридичної науки в цілому є держава та право, закономірності їх виникнення і розвитку, то предметом дослідження кожної окремої галузі юридичної науки є чітко відокремлені й визначені галузі права, галузі законодавства та відповідні сфери правового регулювання.***

Отже, в системі юридичної науки можна виокремити *галузеві юридичні науки*, що в основному відповідають існуючим галузям права: науки конституційного права, адміністративного права, цивільного права, кримінального права, адміністративно-процесуального права, цивільно-процесуального права, кримінально-процесуального права, фінансового права, земельного права, трудового права, сімейного права, виправно-трудоного права тощо.

Однак необхідність спеціалізації правового регулювання окремих, специфічних ділянок, сфер суспільних відносин та певна взаємодія основних галузей права та галузей законодавства у цій сфері зумовлювала формування комплексних галузей законодавства, що, у свою чергу, знаменувало і початок процесу становлення комплексних галузей права, а отже, і відповідних юридичних наук.

Сьогодні можна виділити такі комплексні юридичні науки: науки господарського права, аграрного права, екологічного права (тобто науки, що сформувалися на базі комплексних інтегрованих галузей законодавства). Однією з таких наук є комплексна юридична наука – наука сільськогосподарського (аграрного) права, визначальну роль у становленні якої відіграла поява комплексних уніфікованих та спеціалізованих

нормативно-правових актів, що відображали специфіку аграрного землекористання, сільськогосподарського виробництва та формування на їхній основі комплексної інтегрованої галузі сільськогосподарського законодавства та однойменної галузі права.

Крім згаданих груп наук, існують також *прикладні юридичні науки*, тобто науки, спрямовані на теоретичне освоєння техніки юриспруденції (криміналістика, судова статистика, судова психологія тощо).

В окрему групу юридичних наук виділяють також *міжнародно-правові науки* (міжнародного публічного права та міжнародного приватного права).

Враховуючи особливості предмета, цілі та специфіку методології юридичної науки, доцільно виділити такі **основні функції юридичної науки**:

– евристична – головна, провідна, фундаментальна функція юридичної науки, що полягає у відкритті нових, раніше не відомих знань про явища та процеси державно-правової дійсності. Ця функція є базовою, визначальною для всіх інших функцій – адже завдання, яке вона виконує, є, фактично, головним завданням, а в кінцевому підсумку – і метою самої юридичної науки;

– пізнавальна функція, що полягає у виявленні й засвоєнні існуючих державно-правових явищ;

– констатуюча функція, що полягає у фіксації вже виявлених явищ та фактів державно-правової дійсності;

– описова функція, за допомогою якої описують явища та факти державно-правової дійсності;

– інтерпретаційна функція, що полягає у поясненні сутності державно-правових явищ, їхніх основних властивостей, функцій, закономірностей;

– прогностична, що полягає у передбаченні розвитку державно-правових явищ, тих змін, які з ними відбудуться в майбутньому;

– практико-прикладна – функція, за допомогою якої формулюються рекомендації, пропозиції щодо удосконалення певних державно-правових явищ;

– методологічна, що полягає у використанні положень юридичної науки, вже відкритих нею знань та законів як методологічної основи, фундаменту для здобуття нових знань чи вдосконалення вже добутих (як в юриспруденції, так і в інших науках);

– ідеологічно-виховна, що полягає у цілеспрямованому впливі юридичної науки передусім на правову, а також моральну й політичну свідомість людей, підвищення їхньої правової і політичної культури та зміцнення у суспільній свідомості авторитету права як основного регулятора людської поведінки.

В українській юридичній науці з моменту проголошення незалежності України з'являються перші ознаки антропологізації об'єктів дослідження. Відтак, тема прав людини і правових засобів їх захисту стає пріоритетною.

Права і свободи людини і громадянина – це та, можливо, єдина ціннісна система, яка здатна примирити людину з оточуючим її суспільством і з державою, подолати їх взаємне відчуження.

Важливим аспектом розвитку сучасної юридичної науки є її соціологізація, що передбачає розгляд правової проблематики у більш широкому контексті – суспільства в цілому, а не лише його державної організації, опосередкованої відносинами виключно з приводу формування та реалізації державної влади.

Юриспруденція, як і будь-яка інша соціальна наука, не може бути пасивним відображенням дійсності, має досліджувати її з точки зору як сущого, так і з позицій належного, того, якою вона (правова дійсність) є та водночас може й повинна бути.

Посилення процесів глобалізації у сучасному світі та перспективи побудови гуманістичної, ліберально-демократичної цивілізації відіграли роль суттєвих стимулів до інтеграційних пошуків, спрямованих на теоретичні побудови, здатні «примирити» позитивістський і природно-правовий напрями у розвитку сучасного правознавства.

Основними проблемами сучасного правознавства стали питання теоретичного обґрунтування забезпечення людських прав та свобод, законності і правопорядку, збереження національних правових традицій, розвиток і впровадження на практиці правових новацій, здійснення належної (гуманістичної за характером і спрямованістю) правотворчості й правореалізації, гармонізація національного й міжнародного права на основі вироблених людською цивілізацією універсальних правових цінностей, підвищення рівня правової культури, формування дієздатної моделі демократичної правової держави. Взяті в сукупності ці проблеми відбивають як актуальну соціальну проблематику сучасного суспільства

в Україні, так і перспективні напрямки фундаментальних і прикладних правових досліджень.

В умовах сьогодення ключовою проблемою стає розроблення на загальнотеоретичному рівні, а також і на рівні спеціальних юридичних дисциплін оптимальних юридичних конструкцій, які на основі засадничих правових ідей, світової юридичної культури і сучасного практичного досвіду здатні забезпечити людський розвиток, розкриття потенціалу вільної особистості, гарантувати соціальний прогрес та конструктивну діяльність правоохоронних органів. Це, перш за все, юридичні конструкції правопорушення, юридичної відповідальності, правопорядку, правових відносин, механізму правового регулювання тощо.

Перед сучасною українською правовою наукою стоїть завдання подолання не лише заідеологізованості, міфологізованості та псевдонауковості, стихійності та методологічної недосконаlostі, а й посилення інноваційних напрямків наукових досліджень, створення нових наукових парадигм, формування сталої методологічної основи, що дозволить досягнути стану наукової зрілості правової науки в Україні як системи знань та способів і засобів адекватного конструювання й реконструювання правової реальності.

Основним науково-дослідним центром правових досліджень у системі Національної Академії наук України є Інститут держави і права ім. В. М. Корецького (створений в 1949 році на основі Сектора держави і права АН УРСР).

Головні напрямки наукових досліджень цієї установи – теоретичні та прикладні проблеми побудови України як незалежної, демократичної та правової держави.

Вищою науковою установою, що координує наукові дослідження в галузі юриспруденції, є Національна академія правових наук України (створена в 1993 році). Її основними завданнями є:

- комплексний розвиток правової науки, проведення фундаментальних і прикладних досліджень у галузі держави і права;
- наукове забезпечення правотворчої діяльності державних органів, вивчення і узагальнення механізмів реалізації актів законодавства;
- визначення пріоритетних напрямів розбудови правової держави, наукове забезпечення здійснюваних реформ, підготовка рекомендацій щодо вдосконалення органів державної влади;

– формування правосвідомості громадян, розвиток юридичної освіти в країні тощо.

Академіки і члени-кореспонденти цієї Академії зробили і роблять величезний внесок в успішне й ефективне проведення правової реформи в Україні, в удосконалення її законодавства, в теорію і практику конституційного будівництва, у формування правової системи Української держави в цілому.

Навколо освітніх юридичних закладів України також сформувалися авторитетні наукові школи, в яких працює більшість знаних учених-юристів.

Наукова діяльність у стінах ЗВО створює особливу інтелектуальну атмосферу, сприятливу для творчого зростання професорсько-викладацького персоналу і молодій науковій зміні. Результати цієї діяльності оформляються у вигляді публікацій (монографій, статей, повідомлень, тез доповідей) у фахових виданнях України з юридичних наук і дисертацій на здобуття наукового ступеня.

4. Взаємозв'язок юридичної освіти, юридичної науки та юридичної практики

Безперечно, будь-яке наукове пізнання може бути охарактеризоване як завершене у певному сенсі, але не слід забувати, що свою повноцінність теорія набуває лише тоді, коли вона застосовується до актуальних питань практичного життя. Право не зможе стати значущим чинником упорядкування суспільних відносин, поки юридична наука, усі її галузі та напрямки відповідно до особливостей свого предмета не стануть чутливими до реальних суспільних проблем. Так, юридична наука, заснована на всебічному пізнанні й адекватному осмисленні відповідних суспільних процесів і явищ, є визначальним орієнтиром для практики державно-правового будівництва. Славнозвісний діяч доби Відродження Леонардо да Вінчі (1452–1519 рр.) не випадково підкреслював: «Практика повинна ґрунтуватися на хорошій теорії». Наука об'єктивно найперше зацікавлена у тісному зв'язку з практикою, оскільки через неї відбувається впровадження і перевірка досвідом теоретичних розробок: виявляються помилки у праві і прогалини в законодавстві, інші прорахунки наукових положень, що зазнають відповідного коригування, перегляду, а за необхідності – у разі антагоністичної суперечливості практичному досвідові – відкидаються як застарілі чи ненаукові.

Підтримуючи тісний зв'язок із юридичною наукою, сама юридична практика зацікавлена у висококваліфікованих кадрах, що виховуються системою юридичної освіти. З іншого боку, без розвитку юридичної науки, підкріпленої практичною перевіркою, неможливо підготувати таких фахівців.

Завдяки юридичній освіті збагачується інтелектуальний, творчий потенціал народу, підвищується його культурний рівень, відбувається забезпечення апарату управління, правотворчих органів, правоохоронної системи, народного господарства висококваліфікованими фахівцями у галузі права.

У свою чергу, юридична освіта базується на органічній інтеграції з юридичною наукою, використовує новітні теоретичні розробки в навчальному процесі, науковий потенціал професорсько-викладацького складу відповідного ЗВО. Саме тому важлива роль належить розвитку юридичної науки з основними напрямками розвитку та модернізації юридичної освіти. Одним із головних напрямків взаємодії юридичної науки та освіти має стати перегляд умов та вимог до якості юридичних досліджень, щоб змінити ситуацію і, найголовніше, сприяти встановленню прямого зв'язку між науковими дослідженнями та розвитком освітніх планів, технологій та методів у юридичній освіті. Правова наука повинна працювати на юридичну освіту.

Механізм зв'язку між правовою наукою, практикою і юридичною освітою функціонує в правовій системі держави і обумовлений потребами системи розподілу праці. Зміцнення зв'язків між ними – закономірність формування правової держави, ефективного функціонування механізму публічної влади і правової системи суспільства.

Контрольні питання

1. *Наведіть визначення поняття «освіта», розкрийте зміст права на освіту в Україні.*
2. *Розкрийте основні форми здобуття освіти в Україні.*
3. *Проаналізуйте структуру та основні компоненти системи вищої юридичної освіти в Україні.*
4. *Назвіть та охарактеризуйте принципи вищої юридичної освіти в Україні.*
5. *Охарактеризуйте стандарти вищої юридичної освіти в Україні.*
6. *Розкрийте форми та види освітнього процесу в закладах вищої освіти України.*
7. *Надайте визначення поняття «юридична наука», охарактеризуйте основні ознаки юридичної науки.*
8. *Охарактеризуйте систему та функції юридичної науки.*
9. *Покажіть взаємозв'язок юридичної освіти, юридичної науки та юридичної практики.*

Рекомендована література

Основна

1. Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія. Основи юридичної діяльності : навч. посіб. / С. Д. Гусарев, О. Д. Тихомиров. – Київ : Знання, 2010. – 496 с.
2. Мультимедійний підручник з навчальної дисципліни «Юридична деонтологія» [Електронний ресурс] / С. Д. Гусарев, О. В. Мінченко, Н. П. Свирідюк та ін. ; МВС України, Нац. акад. внутр. справ. – Київ, 2016. – Режим доступу: https://arm.naiu.kiev.ua/books/JD_book/autors/autor_kol.html.
3. Юридична деонтологія : підручник / С. П. Погребняк, О. О. Уварова, Г. О. Христова та ін. ; за ред. О. В. Петришина. – Харків : Право, 2014. – 248 с.
4. Юридична деонтологія. Від навчання до практики : навч. посіб. / Л. В. Радовецька, С. П. Ляковська, О. О. Тихомиров та ін. – Київ : Кондор, 2019. – 296 с.

Допоміжна

1. Буга Г. С. Історичні витоки та сучасність юридичної освіти та науки в Україні / Г. С. Буга // Правовий часопис Донбасу. – 2018. – № 1. – С. 14–20.
2. Гапотій В. Д. Юридична деонтологія : навч. посіб. / В. Д. Гапотій, О. Г. Мінкова. – Мелітополь : ФОП Однорог Т. В., 2018. – 146 с.
3. Завальний А. М. Інновації юридичної освіти: осмислення, виклики, перспективи / А. М. Завальний // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2018. – № 4 (109). – С. 113–132.
4. Комаров В. В. Вища юридична освіта України: нові виміри / В. В. Комаров // Право України. – 2017. – № 10. – С. 20–37.
5. Молдован А. В. Юридична деонтологія : навч. посіб. / А. В. Молдован, К. Р. Добкіна. – Київ : Правова єдність ; Алерта, 2015. – 226 с.
6. Поліцейська деонтологія : навч. посіб. / за заг. ред. В. Я. Марковського. – Львів : ЛьвДУВС, 2020. – 316 с.
7. Ухач В. З. Юридична деонтологія і професійна етика : навч. посіб. / В. З. Ухач. – Тернопіль : Вектор, 2015. – 335 с.
8. Юридична деонтологія (альбом схем) : навч. посіб. / уклад. О. М. Пасько, В. О. Криволапчук, О. М. Цільмак. – Одеса : ОДУВС, 2009. – 84 с.

ЛЕКЦІЯ 3 ЮРИДИЧНА ПРОФЕСІЯ

1. Юридична професія: поняття та основні ознаки.
2. Загальна характеристика юридичної діяльності.
3. Основні види юридичної практичної діяльності:
 - 3.1. Поліцейська діяльність;
 - 3.2. Судова діяльність;
 - 3.3. Адвокатська діяльність;
 - 3.4. Прокурорська діяльність.

1. Юридична професія: поняття та основні ознаки

У сучасному світі юридична професія є надзвичайно популярною. Під юридичною професією розуміють рід занять (форму діяльності) людини в правовій сфері суспільного життя, що є джерелом її існування і засобом особистісної самореалізації.

Юридична професія має певні ознаки, що дозволяють відрізнити її від інших професій:

По-перше, вона є соціально значущою для суспільства, оскільки завдяки їй фахівці:

а) надають правову допомогу фізичним та юридичним особами під час реалізації своїх прав, свобод, захисту від протиправних посягань (консультують і роз'яснюють правові питання, складають документи правового характеру, здійснюють представництво інтересів в органах публічної влади, на підприємствах, в установах та організаціях усіх форм власності);

б) реалізують функції держави (правотворчу – діяльність, яка полягає в офіційному встановленні та зміні норм права шляхом підготовки, прийняття й оприлюднення нормативно-правових актів; правозастосовну – діяльність, яка забезпечує реалізацію нормативно-правових актів шляхом розгляду та вирішення індивідуальних справ (конкретних життєвих випадків), що мають юридичне значення; правоохоронну – діяльність, спрямовану на охорону суспільних відносин, урегульованих правом, на захист індивіда від правопорушень та притягнення винних до відповідальності; контрольно-наглядову – діяльність, яка виражається у

здійсненні юридичних дій щодо спостереження й перевірки відповідності виконання та дотримання підконтрольними суб'єктами права нормативно-правових актів).

По-друге, юридичний фах потрібний під час вирішення правових спорів, тобто різних юридичних конфліктів між учасниками правовідносин, які виникають унаслідок різного розуміння ними обопільних прав та обов'язків, що перешкоджає їхній реалізації, та в якому кожен із учасників захищає свої права (наприклад, розгляд юридичних справ у суді, звернення до органів публічної влади зі зверненням чи інформаційним запитом).

По-третє, юридична професія передбачає високий рівень особистої відповідальності, адже завжди пов'язана з долею людей, суспільства, держави.

По-четверте, вона визначається специфічними умовами діяльності (наприклад, для суддів – вимога проведення розгляду справи у спеціалізованому приміщенні – залі судових засідань у спеціальному одязі – мантії, прийняття судових рішень у нарадчій кімнаті; для поліцейських – вимога носити однострій – предмети одягу, головних уборів, взуття, спорядження та знаків розрізнення, які мають особливі відмінні відзнаки (колір, конструкцію, крій, фурнітуру) при виконанні службових повноважень).

У класифікаторі професій за 2022 рік містяться такі юридичні професії: адвокат, державний виконавець, дільничач, дільничний офіцер поліції, інспектор сектору реагування патрульної поліції, інструктор з особистої безпеки, криміналіст, кримінолог, молодший інспектор органу поліції охорони (із забезпечення фізичної безпеки), молодший інспектор-кінолог, нотаріус (державний, приватний), оперуповноважений, поліцейський (з логістики, з обліку та зберігання речових доказів і озброєння, конвойної служби тощо), помічник нотаріуса, помічник слідчого, помічник судді, помічник юриста, приватний виконавець, приватний детектив, прокурор, слідчий, суддя, судовий розпорядник, юрисконсульт, юрист тощо.

Людина, яка обрала одну із вищезазначених юридичних професій, називається юристом. **Юрист – це фахівець у сфері права, який володіє теоретичними знаннями, навичками та вміннями їх практично застосувати під час виконання ним його професійних прав і обов'язків.**

Серед основних характеристик професії «юрист» слід виокремити:

- володіння фундаментальними і спеціальними юридичними знаннями (наявність юридичної освіти);
- навички та уміння користуватися юридичним інструментарієм (складання правових та процесуальних документів, адвокатського запиту, ордеру, довіреності тощо) при виконанні юридичних завдань;
- володіння державною мовою (для підтвердження має бути отриманий державний сертифікат про рівень володіння державною мовою);
- наявність права на зайняття певним видом діяльності (здобуті додаткові спеціальні знання, складено кваліфікаційний іспит, пройдено стажування, складено присягу, отримано свідоцтво про право на зайняття відповідною діяльністю);
- зайняття посади в органі публічної влади, державних установах, підприємствах зобов'язує юриста виконувати свої повноваження від імені держави (наприклад, поліцейський, прокурор, суддя);
- дотримання норм національного законодавства та актів міжнародного права;
- нерозголошення інформації з обмеженим доступом (конфіденційної, таємної (державної, професійної, банківської, розвідувальної таємниці, таємниці досудового розслідування), службової інформації);
- справедливість і гуманність, повага етичних цінностей, здатність нести відповідальність за долю людей;
- володіння почуттям обов'язку і відповідальності за доручену справу, уміння створити команду однодумців;
- зібраність і врівноваженість, здатність концентрувати і швидко перемикає увагу;
- наявність певного рівня інтелекту (професійних знань, оцінних критеріїв, почуттів, професійного етикету), оскільки в ході вирішення юридичної справи юристу доводиться застосовувати загальні вимоги правової норми до конкретної життєвої ситуації шляхом прогнозування подальшого розвитку подій, визначення засобів для їх попередження;
- творчий підхід до виконання більшості юридичних завдань, оскільки кожна життєва ситуація є індивідуальною (наприклад, неповнолітній та повнолітній за одне й те ж саме правопорушення можуть бути притягнені до різних видів юридичної відповідальності або взагалі звільнені від відповідальності), але в межах чинного законодавства;
- уміння організувати свою діяльність і самокритично оцінювати її результати, бути переконаним у необхідності постійного професійного

зростання, самовдосконалення, уміння постійно акумулювати нову інформацію;

– повага до чужої думки і вміння відстоювати власну в разі глибокої переконаності у своїй правоті, виявляти твердість і незалежність у відстоюванні своєї думки, не боятися сміливих ідей, тобто вміти вирішувати конфліктні ситуації;

– дотримання специфічної професійної культури, яка охоплює всі культурні аспекти юридичної професії – правові, етичні, психологічні, політичні, економічні, екологічні, інформаційні тощо, що забезпечує престиж цієї професії;

– одержання належної оплати за свою кваліфіковану працю (заробітну платню чи гонорар (форма винагороди, наприклад, адвоката за здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги).

2. Загальна характеристика юридичної діяльності

Юридична діяльність – це вид соціальної діяльності юристів у сфері права на професійній основі з використанням юридичних засобів та способів у межах установлених законодавством форм.

Юридична діяльність має характерні ознаки:

– здійснюється у сфері права (правотворчість (нормотворча, законодавча), правозастосування, інтерпретаційна діяльність, систематизація, облік нормативно-правових актів), адже практично кожного дня трапляються найрізноманітніші життєві ситуації, в яких окремі особи, юристи для отримання позитивного результату застосовують норми права та задовольняють індивідуальні, суспільні та публічні потреби та інтереси;

– чітко регламентована нормами права;

– здійснюється спеціально уповноваженими на те суб'єктами права (юристами), які володіють юридичними знаннями, в тому числі діють від імені держави України, в межах визначених нормами права повноважень (прав та обов'язків), етичних кодексів юристів тощо;

– спрямована на організацію діяльності суб'єктів права, в тому числі встановлювати межі можливої поведінки суб'єктів права, захищати від протиправного втручання інших суб'єктів та зобов'язувати винних до відновлення порушених прав та застосування до них заходів юридичної відповідальності за вчинені правопорушення;

– здійснюється в межах регламентованих строків та процедури (підстави або умови вчинення тих або інших юридичних дій; перелік необхідних етапів, дій, операцій, а також послідовність їх вчинення; порядок фіксації обставин вчинення дій та їхніх результатів; допустимі наслідки юридичних дій тощо).

Відповідно до сфер здійснення юридична діяльність поділяється на:

- юридичну практичну діяльність;
- юридичну наукову діяльність.

Юридична практична діяльність – система свідомо-вольових дій юристів у межах установлених нормами права повноважень (прав і обов’язків) з використанням юридичних засобів та інструментів, що здійснюються у межах права і мають юридичні наслідки.

Окрім загальних ознак, притаманних юридичній діяльності, **остання має також певні особливі ознаки**, що відображають її своєрідність, зокрема:

– пов’язується з постійною роботою над юридичними текстами (законами, судовими рішеннями, науковою літературою), об’єктивністю юристів у професійній діяльності, використанням під час її здійснення таких професійних категорій, як винність, причинність, відповідальність тощо;

– стосується правотворчості (встановлення, зміни чи скасування правових норм, що виражається у підготовці та прийнятті нормативно-правових актів), правотлумачення (правоконкретизації), правореалізації (у формах дотримання, виконання, використання норм права) та правозастосування (підготовки і прийняття індивідуального юридичного рішення в юридичній справі на основі юридичних фактів і конкретних правових норм);

– виражається в юридичних діях та операціях – цілеспрямованих, планованих, які вимагають професійно-правових навичок, уміння, прийомів, підготовки, технічної оснащеності тощо;

– передбачає одержання результату за допомогою правових засобів і різних способів, настання юридичних наслідків або створення умов для дій, виконання яких обумовлює такі наслідки.

Види юридичної практичної діяльності за правовими формами діяльності держави: правотворча (розроблення, прийняття законів та підзаконних актів); правоінтерпретаційна (тлумачення нормативно-правових актів); правозастосовна (своєчасне і правильне втілення законів у життя суспільства); правоохоронна (попередження правопорушень;

затримання правопорушників; розслідування правопорушень; розкриття правопорушень; визначення судом чи іншим компетентними органами покарання правопорушника; виконання покарання); правозахисна (забезпечення захисту прав і свобод особи); контрольно-наглядова (здійснення контролю і нагляду за дотриманням прав і свобод особи); правоустановча (проведення кадрово-забезпечувальної політики).

Види юридичної практичної діяльності за суб'єктами здійснення: судова, слідча, прокурорська, оперативно-розшукова, адвокатська, нотаріальна, юридичної служби, органів дізнання, органів державної реєстрації актів цивільного стану, державної виконавчої служби, державної кримінально-виправної служби тощо.

Структура юридичної практичної діяльності – сукупність необхідних елементів, що знаходяться у взаємозв'язках, якими забезпечується цілісність практичної юридичної діяльності і виконання її соціального призначення.

До складових елементів юридичної практичної діяльності належать суб'єкти, об'єкти, зміст, засоби, способи, результат.

Суб'єкти юридичної практичної діяльності – особи, які здійснюють юридичну практичну діяльність (юристи) – уповноважені особи в органах публічної влади, організаціях, установах, підприємствах усіх форм власності, об'єднаннях громадян, що мають відповідні повноваження (права та обов'язки) у сфері права, професійні юридичні знання, а також володіють уміннями їх реалізувати.

Об'єкти юридичної практичної діяльності – об'єкти матеріального і нематеріального (духовного) світу, з приводу яких суб'єкти юридичної практичної діяльності вступають у правовідносини, здійснюють свої повноваження (права і обов'язки) у межах своєї професійної діяльності. Це різноманітні матеріальні блага (рухомі і нерухомі речі, гроші), особисті нематеріальні блага (здоров'я, освіта, інформація, результати інтелектуальної, творчої діяльності), юридичні факти (подія (народження людини, закінчення строків), дія (заповіт, договір, судові рішення, правопорушення), стан (перебування у шлюбі, у розшуку), правові документи, суспільні відносини, котрі є підставою для настання певних юридичних наслідків.

Зміст юридичної практичної діяльності – діяльність суб'єктів юридичної діяльності з виконання своїх повноважень (прав і обов'язків) у межах такої діяльності, що тягнуть за собою певні юридичні наслідки

(розгляд юридичної справи, підтримання державного обвинувачення в суді, складання правових та процесуальних документів, проведення слідчих дій слідчими, огляд місця події тощо) з використанням певних засобів та способів.

Зміст юридичної практичної діяльності в кожному конкретному випадку становлять конкретні дії, перелік яких суттєво впливає на визначення обсягу, сфери, форми, засобів та способів юридичної практичної діяльності. Зокрема, до них належать:

- консультування з правових питань, що передбачає надання рекомендацій, роз'яснень, оцінювання ситуації, в якій перебуває суб'єкт права, правових підстав і правомірних варіантів та альтернатив її вирішення, надання її у прийнятній для суб'єкта права формі, враховуючи й неприємні для останнього обставини. Таким чином, здійснюється передача необхідної інформації зацікавленій особі, виходячи з наявності спеціальних правових знань юриста та його практичного досвіду правової роботи;

- складання правових та процесуальних документів, у яких відображається або посвідчується інформація, що має правове значення (позов до суду, протокол про адміністративне правопорушення, договори тощо);

- представництво інтересів суб'єкта права в юридичних справах у різних державних та недержавних органах, установах, організаціях, у межах якого подаються будь-які звернення (заяви, скарги) та інші необхідні документи, що містять відомості про юридичні факти або формулюють питання і висувають докази з юридичних справ. Сфери повноважень та види дій юриста щодо представництва інтересів суб'єкта права є різними при веденні кримінальних, цивільних чи інших юридичних справ;

- ведення юридичної справи включає в себе пошук, аналіз юридичних фактів, надання правової кваліфікації діянь, винесення остаточного рішення (припинення та розслідування правопорушень, обшук приміщення, допит підозрюваного, надання висновку експерта, перевірка доказової інформації, побудова версії щодо справи, притягнення до юридичної відповідальності, виконання покарань тощо);

- тлумачення нормативно-правових актів за допомогою особливих правил і прийомів, тобто встановлення змісту нормативних та індивідуальних приписів, яке спрямоване на забезпечення їхньої практичної

реалізації і складається зі з'ясування змісту правових правил для себе і роз'яснення їх для інших суб'єктів права.

Засобами юридичної практичної діяльності є, перш за все, норми права, правові категорії, юридична техніка та різного роду предмети матеріального світу, які допомагають у досягненні мети юридичної діяльності, забезпеченні високого рівня її ефективності. Ці предмети виступають засобами збору та обробки інформації, засобами захисту, охорони та нападу (зброя, аудіо-відео техніка, речові докази, бази (банки) даних). Адже для досягнення мети юридичної практичної діяльності саме використання засобів дозволяє пройти необхідний шлях за наявності конкретних умов і передумов. У результаті юридичної практичної діяльності суб'єкт з'ясовує ступінь відповідності юридичних дій та операцій поставленим цілям (відхилення від цілей, досягнення нових цілей у результаті юридичної практичної діяльності тощо). Найбільш оптимальним результатом юридичної практичної діяльності є виконання поставлених цілей.

Способи здійснення юридичної практичної діяльності – конкретні шляхи досягнення наміченого юридичного результату, що проявляються у діях суб'єктів юридичної діяльності в межах виконання покладених на них повноважень (прав та обов'язків) (фотографування, проведення допиту або обшуку, перевірка інформації, попереднього обговорення, перевірка документів особи, зупинення транспортного засобу, перевірки тощо). Їх використання та поєднання залежать від реальної ситуації та складності поставлених завдань.

Результат юридичної практичної діяльності – сукупний підсумок усіх дій, учинених суб'єктами юридичної практичної діяльності за допомогою всіх використаних ними засобів та способів (винесення рішення в юридичній справі, розгляд скарги на дії слідчого, який проводить досудове слідство, надання юридичної консультації у справі тощо).

Юридична наукова діяльність в Україні регулюються законами України «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про вищу освіту» та іншими нормативно-правовими актами. Рівень розвитку науки і техніки є визначальним чинником прогресу суспільства, підвищення добробуту громадян, їх духовного та інтелектуального зростання. Цим зумовлена необхідність пріоритетної державної підтримки розвитку науки як джерела економічного зростання і невід'ємної складової національної культури та освіти, створення умов для реалізації інтелектуального

потенціалу громадян у сфері наукової і науково-технічної діяльності, забезпечення використання досягнень вітчизняної та світової науки і техніки для задоволення соціальних, економічних, культурних та інших потреб.

Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» визначає правові, організаційні та фінансові засади функціонування і розвитку у сфері наукової і науково-технічної діяльності, в тому числі надає необмежені творчі можливості для юристів.

Суб'єктами юридичної наукової діяльності є наукові працівники, науково-педагогічні працівники, аспіранти, ад'юнкти і докторанти, інші вчені, а також наукові установи, ЗВО (університети, академії, інститути тощо), музеї, інші юридичні особи незалежно від форми власності, що мають відповідні наукові підрозділи, та громадські наукові організації, що здійснюють свою діяльність у сфері права.

Загальним поняттям для всіх перерахованих вище фізичних осіб, які проводять фундаментальні, прикладні наукові дослідження, отримують наукові результати, є поняття «вчений». Так, науковий працівник – це вчений, який має вищу освіту не нижче другого (магістерського) рівня, відповідно до трудового договору (контракту) професійно провадить наукову, науково-організаційну, науково-педагогічну діяльність та має відповідну кваліфікацію незалежно від наявності наукового ступеня або вченого звання, підтверджену результатами атестації у випадках, визначених законодавством. Узагальнюючи поняття «аспірант» («ад'юнкт»), «докторант», можна сказати, що це вчені, які проводять наукові дослідження у рамках підготовки у ЗВО (ЗВО зі специфічними умовами навчання) для здобуття ступеня доктора філософії або доктора наук.

Учений має право обирати види, напрямки і засоби юридичної наукової (науково-технічної) діяльності відповідно до своїх інтересів, творчих можливостей та загальнолюдських цінностей; брати участь у конкурсах на проведення наукових досліджень, які фінансуються за рахунок коштів державного бюджету та інших не заборонених джерел відповідно до законодавства України; здобувати визнання авторства на наукові і науково-технічні результати своєї діяльності; публікувати результати своїх досліджень або оприлюднювати їх в інший спосіб у порядку, встановленому законодавством України; брати участь у конкурсах на заміщення вакантних посад наукових і науково-педагогічних працівників тощо. Учений під час провадження наукової діяльності зобов'язаний не

завдавати шкоди здоров'ю та життю людини, доквіллю; додержуватися етичних норм наукового співтовариства, неухильно дотримуватися норм права інтелектуальної власності тощо.

Зазначені суб'єкти юридичної наукової діяльності провадять наукову діяльність, науково-організаційну діяльність, науково-педагогічну діяльність та іншу діяльність у наукових установах, ЗВО, наукових підрозділах установ, організацій, підприємств.

Юридична наукова діяльність – це інтелектуальна творча діяльність вченого, спрямована на одержання нових знань та (або) пошук шляхів їх застосування, основними видами якої є фундаментальні та прикладні наукові дослідження в межах науково-дослідних, а також інших робіт, пов'язаних із доведенням нових наукових знань до стадії практичного використання у сфері права.

Учені мають право на здобуття відповідно до законодавства наукових ступенів доктора філософії і доктора наук та присвоєння вчених звань старшого дослідника, доцента і професора. Присудження наукових ступенів та присвоєння вчених звань є державним визнанням рівня кваліфікації вченого. З цією метою при науковій установі можуть утворюватися спеціалізовані вчені ради із захисту дисертацій за спеціальностями відповідно до основних напрямів діяльності цієї наукової установи у порядку, передбаченому законодавством України.

Наявність відповідного наукового ступеня або вченого звання може бути кваліфікаційною вимогою для зайняття науковим, науково-педагогічним працівником відповідної посади – головний науковий співробітник, декан (начальник) факультету, професор, доцент, старший викладач, викладач, методист.

3. Основні види юридичної практичної діяльності

3.1. Поліцейська діяльність

Поліцейську діяльність розглядають як вид державно-управлінської діяльності у правоохоронній сфері, мета якої полягає в служінні суспільству та яка реалізується спеціальними органами, уповноваженими від імені держави здійснювати охорону прав і свобод людини, протидіяти злочинності, підтримувати публічну безпеку і порядок, із застосуванням превентивних поліцейських заходів та поліцейських заходів примусу.

Правову основу діяльності Національної поліції України становлять Конституція України, закони України «Про Національну поліцію», «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України», Кримінальний процесуальний кодекс України, а також інші нормативно-правові акти.

Поліцейським є громадянин України, який склав Присягу поліцейського, проходить службу на відповідних посадах у поліції і якому присвоєно спеціальне звання поліції. Поліцейський має службове посвідчення та спеціальний жетон.

Поліцейські мають єдиний однострій. Поліцейський отримує однострій безоплатно. На однострої поліцейського розміщується нагрудний знак із чітким зазначенням його спеціального жетона.

Призначення на посаду поліцейського здійснюється безстроково (до виходу на пенсію або у відставку), за умови успішного виконання службових обов'язків.

Основні повноваження поліції. Поліція відповідно до покладених на неї завдань:

- здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень;

- вживає заходів з метою виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень; припиняє виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення;

- здійснює своєчасне реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події;

- здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень у межах визначеної підслідності;

- у випадках, визначених законом, здійснює провадження у справах про адміністративні правопорушення, приймає рішення про застосування адміністративних стягнень та забезпечує їх виконання;

- вживає заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку на вулицях, площах, у парках, скверах, на стадіонах, вокзалах, в аеропортах, морських та річкових портах, інших публічних місцях;

- здійснює оперативно-розшукову діяльність відповідно до закону тощо.

Основні обов'язки поліцейського. Поліцейський зобов'язаний:

- 1) неухильно дотримуватися положень Конституції України, законів України та інших нормативно-правових актів, що регламентують

діяльність поліції, та Присяги поліцейського;

2) професійно виконувати свої службові обов'язки відповідно до вимог нормативно-правових актів, посадових (функціональних) обов'язків, наказів керівництва;

3) поважати і не порушувати прав і свобод людини;

4) надавати невідкладну, зокрема домедичну і медичну, допомогу особам, які постраждали внаслідок правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в безпорадному стані або стані, небезпечному для їхнього життя чи здоров'я;

5) зберігати інформацію з обмеженим доступом, яка стала йому відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків;

6) інформувати безпосереднього керівника про обставини, що унеможливають його подальшу службу в поліції або перебування на займаній посаді.

Поліцейський на всій території України незалежно від посади, яку він займає, місцезнаходження і часу доби в разі звернення до нього будь-якої особи із заявою чи повідомленням про події, що загрожують особистій чи публічній безпеці, або в разі безпосереднього виявлення таких подій зобов'язаний вжити необхідних заходів з метою рятування людей, надання допомоги особам, які її потребують, і повідомити про це найближчий орган поліції.

Види відповідальності поліцейських. У разі вчинення протиправних діянь поліцейські несуть кримінальну, адміністративну, цивільно-правову, матеріальну та дисциплінарну відповідальність відповідно до закону.

Держава відповідно до закону відшкодовує шкоду, завдану фізичній або юридичній особі рішеннями, дією чи бездіяльністю органу або підрозділу поліції, поліцейським під час здійснення ними своїх повноважень.

Підстави та порядок притягнення поліцейських до дисциплінарної відповідальності, а також застосування до поліцейських заохочень визначаються Дисциплінарним статутом Національної поліції України, що затверджується законом.

Відповідальність поліцейського. За порушення службової дисципліни поліцейські незалежно від займаної посади та спеціального звання несуть дисциплінарну відповідальність згідно з Дисциплінарним статутом Національної поліції України. За вчинення адміністративних

правопорушень поліцейські несуть дисциплінарну відповідальність відповідно до Дисциплінарного статуту Національної поліції України, крім випадків, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення. Поліцейських, яких в установленому порядку притягнуто до адміністративної, кримінальної або цивільно-правової відповідальності, одночасно може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності згідно з Дисциплінарним статутом Національної поліції України.

Дисциплінарним проступком визнається протиправна винна дія чи бездіяльність поліцейського, що полягає в порушенні ним службової дисципліни, невиконанні чи неналежному виконанні обов'язків поліцейського або виходить за їх межі, порушенні обмежень та заборон, визначених законодавством для поліцейських, а також у вчиненні дій, що підривають авторитет поліції.

Дисциплінарне стягнення та його види. Дисциплінарне стягнення є засобом підтримання службової дисципліни, що застосовується за вчинення дисциплінарного проступку з метою виховання поліцейського, який його вчинив, для безумовного дотримання службової дисципліни, а також з метою запобігання вчиненню нових дисциплінарних проступків.

Дисциплінарне стягнення має індивідуальний характер та не застосовується до поліцейського, вина якого у вчиненні дисциплінарного проступку не встановлена у визначеному порядку або який діяв у стані крайньої необхідності чи необхідної оборони.

До поліцейських можуть застосовуватися такі **види дисциплінарних стягнень**:

- 1) зауваження;
- 2) догана;
- 3) сувора догана;
- 4) попередження про неповну службову відповідність;
- 5) пониження у спеціальному званні на один ступінь;
- 6) звільнення з посади;
- 7) звільнення із служби в поліції.

3.2. Судова діяльність

Судова діяльність – це правозастосовна діяльність судів із розгляду юридичних справ і винесення в них судових рішень. Судова діяльність полягає у розгляді та вирішенні спірних питань із захисту права,

відновлення порушеного права, припинення порушення права, застосуванні заходів правового впливу, в тому числі санкцій, шляхом розгляду судових справ, аналізу судової статистики та узагальнення судової практики, а також у наданні правової допомоги відповідно до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Правовою основою діяльності суддів в Україні є Конституція України, закони України «Про судоустрій і статус суддів», «Про Конституційний Суд України», «Про Вищий антикорупційний суд», закони України.

Суддею є громадянин України, який відповідно до Конституції України та Закону України «Про судоустрій і статус суддів» призначений суддею, займає штатну суддівську посаду в одному із судів України і здійснює правосуддя на професійній основі.

Здійснюючи правосуддя, **суди є незалежними** від будь-якого незаконного впливу. Суди здійснюють правосуддя на основі Конституції і законів України та на засадах верховенства права.

Звернення до суду громадян, організацій чи посадових осіб, які відповідно до закону не є учасниками судового процесу, щодо розгляду конкретних справ судом не розглядаються, якщо інше не передбачено законом.

Втручання у здійснення правосуддя, вплив на суд або суддів у будь-який спосіб, неповага до суду чи суддів, збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб з метою дискредитації суду або впливу на безсторонність суду, заклики до невиконання судових рішень забороняються і мають наслідком відповідальність, установлену законом.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи повинні утримуватися від заяв та дій, що можуть підірвати незалежність судової влади.

Для захисту професійних інтересів суддів та вирішення питань внутрішньої діяльності судів відповідно до закону діє суддівське самоврядування.

Суддя є недоторканим. Без згоди Вищої ради правосуддя суддю не може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку суду, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину. Суддю не може бути притягнуто до відповідальності за ухвалене

ним судові рішення, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку.

Суддя, затриманий за підозрою у вчиненні діяння, за яке встановлена кримінальна чи адміністративна відповідальність, повинен бути негайно звільнений після з'ясування його особи, за винятком:

1) якщо Вищою радою правосуддя надано згоду на затримання судді у зв'язку з таким діянням;

2) затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, якщо таке затримання є необхідним для попередження вчинення злочину, відвернення чи попередження наслідків злочину або забезпечення збереження доказів цього злочину.

Суддя не може бути підданий приводу чи примусово доставлений до будь-якого органу чи установи, крім суду, за винятком випадків, зазначених у частині другій цієї статті.

Судді може бути повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення лише Генеральним прокурором або його заступником.

Суддя може бути тимчасово відсторонений від здійснення правосуддя на строк не більше двох місяців у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності на підставі вмотивованого клопотання Генерального прокурора або його заступника в порядку, встановленому законом. Рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя ухвалюється Вищою радою правосуддя.

Продовження строку тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності здійснюється в тому ж порядку на строк не більше двох місяців. Клопотання про продовження строку такого відсторонення судді від здійснення правосуддя подається Генеральним прокурором або його заступником не пізніше десяти днів до закінчення строку, на який суддю було відсторонено. Вимоги до клопотання про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності встановлюються процесуальним законом.

У разі ухвалення органом, що розглядає справи про притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів, рішення про застосування до судді дисциплінарного стягнення у виді подання про звільнення судді з посади, такий суддя автоматично тимчасово відстороняється від

здійснення правосуддя до ухвалення рішення про його звільнення з посади Вищою радою правосуддя.

Суддею місцевого суду може бути особа, яка відповідає вимогам до кандидатів на посаду судді, за результатами кваліфікаційного оцінювання підтвердила здатність здійснювати правосуддя, а також відповідає одній із таких вимог: громадянин України; не молодший тридцяти та не старший шістдесяти п'яти років; який має вищу юридичну освіту; стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ять років; є компетентним, добросовісним; володіє державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів державної мови.

Суддею апеляційного суду може бути особа, яка відповідає вимогам до кандидатів на посаду судді, за результатами кваліфікаційного оцінювання підтвердила здатність здійснювати правосуддя в апеляційному суді, а також відповідає одній із таких вимог: має стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років; має науковий ступінь у сфері права та стаж наукової роботи у сфері права щонайменше сім років; має досвід професійної діяльності адвоката, в тому числі щодо здійснення представництва в суді та/або захисту від кримінального обвинувачення щонайменше сім років; має сукупний стаж (досвід) роботи (професійної діяльності) відповідно до визначених вимог.

Суддею Вищого антикорупційного суду може бути особа, яка відповідає вимогам до кандидатів на посаду судді, за результатами кваліфікаційного оцінювання підтвердила здатність здійснювати правосуддя у Вищому антикорупційному суді, а також відповідає іншим вимогам, встановленим законом.

Суди спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. У місцевих загальних та апеляційних судах діє спеціалізація суддів зі здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх.

Суддею Верховного Суду може бути особа, яка відповідає вимогам до кандидатів на посаду судді, за результатами кваліфікаційного оцінювання підтвердила здатність здійснювати правосуддя у Верховному Суді, а також відповідає одній із таких вимог: має стаж роботи на посаді судді не менше десяти років; має науковий ступінь у сфері права та стаж наукової роботи у сфері права щонайменше десять років; має досвід

професійної діяльності адвоката, в тому числі щодо здійснення представництва в суді та/або захисту від кримінального обвинувачення щонайменше десять років; має сукупний стаж (досвід) роботи (професійної діяльності) відповідно до визначених вимог.

Права та обов'язки судді. Суддя має право:

- брати участь у суддівському самоврядуванні;
- утворювати громадські об'єднання та брати участь у них з метою захисту своїх прав та інтересів, підвищення професійного рівня;
- підвищувати свій професійний рівень та проходити з цією метою відповідну підготовку.

Суддя зобов'язаний:

- справедливо, безсторонньо та своєчасно розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства;

- додержуватися присяги;

- дотримуватися правил суддівської етики;

- подавати декларацію доброчесності судді та декларацію родинних зв'язків судді, декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

- виявляти повагу до учасників процесу;

- не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом, у тому числі таємницю нарадчої кімнати і закритого судового засідання;

- виконувати вимоги та дотримуватися обмежень, установлених законодавством у сфері запобігання корупції;

- систематично розвивати професійні навички (уміння), підтримувати свою кваліфікацію на належному рівні, необхідному для виконання повноважень у суді, де він обіймає посаду (суддя проходить підготовку у Національній школі суддів України не менше ніж раз на три роки);

- звертатися з повідомленням про втручання в його діяльність як судді щодо здійснення правосуддя до Вищої ради правосуддя та до Генерального прокурора упродовж п'яти днів після того, як йому стало відомо про таке втручання;

- підтверджувати законність джерела походження майна у зв'язку з проходженням кваліфікаційного оцінювання або в порядку дисциплінарного провадження щодо судді, якщо обставини, що можуть мати

наслідком притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, викликають сумнів у законності джерела походження майна або добросовісності поведінки судді.

Загальні умови звільнення судді з посади:

- 1) неспроможність виконувати повноваження за станом здоров'я;
- 2) порушення суддею вимог щодо несумісності;
- 3) вчинення істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування обов'язками, що є несумісним зі статусом судді або виявило його невідповідність займаній посаді;
- 4) подання заяви про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням;
- 5) незгода на переведення до іншого суду у разі ліквідації чи реорганізації суду, в якому суддя обіймає посаду;
- 6) порушення обов'язку підтвердити законність джерела походження майна.

Повноваження судді припиняються у разі:

- 1) досягнення суддею шістдесяти п'яти років;
- 2) припинення громадянства України або набуття суддею громадянства іншої держави;
- 3) набрання законної сили рішенням суду про визнання судді безвісно відсутнім або оголошення померлим, визнання недієздатним або обмежено дієздатним;
- 4) смерті судді;
- 5) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо судді за вчинення ним злочину.

Підстави дисциплінарної відповідальності судді. Суддю може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності в порядку дисциплінарного провадження з таких підстав:

- 1) умисне або внаслідок недбалості: незаконна відмова в доступі до правосуддя (у тому числі незаконна відмова в розгляді по суті позовної заяви, апеляційної, касаційної скарги тощо) або інше істотне порушення норм процесуального права під час здійснення правосуддя, що унеможливило реалізацію учасниками судового процесу наданих їм процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків або призвело до порушення правил щодо юрисдикції або складу суду; незабезпечення обвинуваченому права на захист, перешкоджання реалізації прав інших учасників судового процесу тощо;

2) безпідставне затягування або невжиття суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом, зволікання з виготовленням вмотивованого судового рішення, несвоєчасне надання суддею копії судового рішення для її внесення до Єдиного державного реєстру судових рішень;

3) допущення суддею поведінки, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя, зокрема в питаннях моралі, чесності, непідкупності, відповідності способу життя судді його статусу, дотримання інших норм суддівської етики та стандартів поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду, прояв неповаги до інших суддів, адвокатів, експертів, свідків чи інших учасників судового процесу;

4) умисне або внаслідок грубої недбалості допущення суддею, який брав участь в ухваленні судового рішення, порушення прав людини і основоположних свобод або інше грубе порушення закону, що призвело до істотних негативних наслідків;

5) розголошення суддею таємниці, що охороняється законом, у тому числі таємниці нарадчої кімнати, або інформації, що стала відомою судді під час розгляду справи у закритому судовому засіданні;

6) неповідомлення суддею Вищої ради правосуддя та Генерального прокурора про випадок втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя, у тому числі про звернення до нього учасників судового процесу чи інших осіб, включаючи осіб, уповноважених на виконання функцій держави, з приводу конкретних справ, що перебувають у провадженні судді, якщо таке звернення здійснено в інший, ніж передбачено процесуальним законодавством спосіб, упродовж п'яти днів після того, як йому стало відомо про такий випадок;

7) неповідомлення або несвоєчасне повідомлення Ради суддів України про реальний чи потенційний конфлікт інтересів судді (крім випадків, коли конфлікт інтересів врегульовується в порядку, визначеному процесуальним законом);

8) втручання у процес здійснення правосуддя іншими суддями;

9) неподання або несвоєчасне подання для оприлюднення декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, в порядку, встановленому законодавством у сфері запобігання корупції;

10) зазначення в декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, завідомо неправдивих

відомостей або умисне незазначення відомостей, визначених законодавством;

11) використання статусу судді з метою незаконного отримання ним або третіми особами матеріальних благ або іншої вигоди, якщо таке правопорушення не містить складу злочину або кримінального проступку;

12) допущення суддею недоброчесної поведінки, у тому числі здійснення суддею або членами його сім'ї витрат, що перевищують доходи такого судді та доходи членів його сім'ї; встановлення невідповідності рівня життя судді задекларованим доходам; непідтвердження суддею законності джерела походження майна;

13) ненадання інформації або надання завідомо недостовірної інформації на законну вимогу члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та/або члена Вищої ради правосуддя, у тому числі недодержання встановлених законом строків надання інформації;

14) непроходження курсу підвищення кваліфікації в Національній школі суддів України відповідно до направлення, визначеного органом, що здійснює дисциплінарне провадження щодо суддів, або непроходження подальшого кваліфікаційного оцінювання для підтвердження здатності судді здійснювати правосуддя у відповідному суді, або непідтвердження здатності судді здійснювати правосуддя у відповідному суді за результатами цього кваліфікаційного оцінювання;

15) визнання судді винним у вчиненні корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією, у випадках, установлених законом;

16) неподання або несвоєчасне подання декларації родинних зв'язків суддею в порядку, визначеному Законом України «Про судоустрій і статус суддів»;

17) подання у декларації родинних зв'язків судді завідомо недостовірних (у тому числі неповних) відомостей;

18) неподання або несвоєчасне подання декларації доброчесності суддею в порядку, визначеному Законом України «Про судоустрій і статус суддів»;

19) декларування завідомо недостовірних (у тому числі неповних) тверджень у декларації доброчесності судді.

Дисциплінарне стягнення стосовно судді. До суддів може застосовуватися дисциплінарне стягнення у виді:

- 1) попередження;
- 2) догани – з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді протягом одного місяця;
- 3) суворой догани – з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді протягом трьох місяців;
- 4) подання про тимчасове (від одного до шести місяців) відсторонення від здійснення правосуддя – з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді та обов’язковим направленням судді до Національної школи суддів України для проходження курсу підвищення кваліфікації, визначеного органом, що здійснює дисциплінарне провадження щодо суддів, та подальшим кваліфікаційним оцінюванням для підтвердження здатності судді здійснювати правосуддя у відповідному суді;
- 5) подання про переведення судді до суду нижчого рівня;
- 6) подання про звільнення судді з посади.

Під час обрання виду дисциплінарного стягнення стосовно судді враховуються характер дисциплінарного проступку, його наслідки, особа судді, ступінь його вини, наявність інших дисциплінарних стягнень, інші обставини, що впливають на можливість притягнення судді до дисциплінарної відповідальності. Дисциплінарне стягнення застосовується з урахуванням принципу пропорційності.

3.3. Адвокатська діяльність

Адвокатура України – недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури. Адвокатура є незалежною від органів державної влади, органів місцевого самоврядування.

Адвокатурою України є всі адвокати України, які мають право здійснювати адвокатську діяльність. З метою забезпечення належного здійснення адвокатської діяльності, дотримання гарантій адвокатської діяльності, захисту професійних прав адвокатів, забезпечення високого професійного рівня адвокатів та вирішення питань дисциплінарної відповідальності адвокатів в Україні діє адвокатське самоврядування.

Правовою основою діяльності адвокатури України є Конституція України, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», законодавчі акти України.

Адвокат – фізична особа, яка здійснює адвокатську діяльність.

Адвокатом може бути фізична особа, яка має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою відповідно до рівня, визначеного згідно із Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», має стаж роботи в галузі права не менше двох років, склала кваліфікаційний іспит, пройшла стажування (крім випадків, встановлених цим Законом), склала присягу адвоката України та отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю.

Адвокат може мати помічників з числа осіб, які мають повну вищу юридичну освіту. Помічники адвоката працюють на підставі трудового договору (контракту), укладеного з адвокатом, адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням.

Задля збирання, зберігання, обліку та надання достовірної інформації про чисельність і персональний склад адвокатів України, адвокатів іноземних держав, які відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» набули права на заняття адвокатською діяльністю в Україні, про обрані адвокатами організаційні форми адвокатської діяльності Рада адвокатів України (орган адвокатського самоврядування) забезпечує ведення **Єдиного реєстру адвокатів України**.

Професійні права адвоката. Під час здійснення адвокатської діяльності адвокат має право вчиняти будь-які дії, не заборонені законом, правилами адвокатської етики та договором про надання правової допомоги, зокрема:

1) звертатися з адвокатськими запитаннями, у тому числі щодо отримання копій документів, до органів публічної влади (органів державної влади та органів місцевого самоврядування), підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, а також до фізичних осіб (за згодою таких фізичних осіб);

2) представляти і захищати права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб у суді, органах державної влади та органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності, громадських об'єднаннях, перед громадянами, посадовими і службовими особами, до повноважень яких належить вирішення відповідних питань в Україні та за її межами;

3) ознайомлюватися на підприємствах, в установах і організаціях з необхідними для адвокатської діяльності документами та матеріалами,

крім тих, що містять інформацію з обмеженим доступом;

4) складати заяви, скарги, клопотання, інші правові документи та подавати їх у встановленому законом порядку та бути присутнім під час розгляду своїх клопотань і скарг на засіданнях колегіальних органів та давати пояснення щодо суті клопотань і скарг;

5) доповідати клопотання та скарги на прийомі в посадових і службових осіб та відповідно до закону одержувати від них письмові мотивовані відповіді на ці клопотання і скарги;

6) бути присутнім під час розгляду своїх клопотань і скарг на засіданнях колегіальних органів та давати пояснення щодо суті клопотань і скарг;

7) збирати відомості про факти, що можуть бути використані як докази, в установленому законом порядку запитувати, отримувати і вилучати речі, документи, їх копії, ознайомлюватися з ними та опитувати осіб за їх згодою;

8) застосовувати технічні засоби, у тому числі для копіювання матеріалів справи, в якій адвокат здійснює захист, представництво або надає інші види правової допомоги, фіксувати процесуальні дії, в яких він бере участь, а також хід судового засідання в порядку, передбаченому законом;

9) посвідчувати копії документів у справах, які він веде, крім випадків, якщо законом встановлено інший обов'язковий спосіб посвідчення копій документів;

10) одержувати письмові висновки фахівців, експертів з питань, що потребують спеціальних знань;

11) користуватися іншими правами, передбаченими законами України.

Професійні обов'язки адвоката. Під час здійснення адвокатської діяльності адвокат зобов'язаний:

1) дотримуватися присяги адвоката України та правил адвокатської етики;

2) на вимогу клієнта надати звіт про виконання договору про надання правової допомоги;

3) невідкладно повідомляти клієнта про виникнення конфлікту інтересів;

4) підвищувати свій професійний рівень;

5) виконувати рішення органів адвокатського самоврядування;

6) виконувати інші обов'язки, передбачені законодавством та до-

говором про надання правової допомоги.

Адвокату забороняється:

1) використовувати свої права всупереч правам, свободам та законним інтересам клієнта;

2) без згоди клієнта розголошувати відомості, що становлять адвокатську таємницю, використовувати їх у своїх інтересах або інтересах третіх осіб;

3) займати у справі позицію всупереч волі клієнта, крім випадків, якщо адвокат впевнений у самообмові клієнта;

4) відмовлятися від надання правової допомоги, крім випадків, установлених законом.

Юридична практична діяльність адвоката виражається в **адвокатській діяльності** – незалежній професійній діяльності адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту.

Захист – вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні захисту:

– прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні;

– особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення;

– особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію);

– особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення;

– прав, свобод і законних інтересів викривача у зв'язку з повідомленням ним інформації про корупційне або пов'язане з корупцією правопорушення.

Представництво – вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні реалізації прав і обов'язків клієнта в цивільному, господарському, адміністративному та конституційному судочинстві, в інших державних органах, перед фізичними та юридичними особами, прав і обов'язків потерпілого під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, а також прав і обов'язків потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні:

– представництво інтересів фізичних і юридичних осіб, держави, органів державної влади, органів місцевого самоврядування в іноземних, міжнародних судових органах, якщо інше не встановлено законодавством іноземних держав, статутними документами міжнародних судових органів та інших міжнародних організацій або міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Інші види правової допомоги – види адвокатської діяльності:

– з надання правової інформації, консультацій і роз'яснень із правових питань, правового супроводу діяльності клієнта;

– складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру, спрямованих на забезпечення реалізації прав, свобод і законних інтересів клієнта, недопущення їх порушень, а також на сприяння їх відновленню в разі порушення.

Гарантії адвокатської діяльності. Професійні права, честь і гідність адвоката гарантуються та охороняються Конституцією та законами України, зокрема:

1) забороняються будь-які втручання і перешкоди здійсненню адвокатської діяльності;

2) забороняється вимагати від адвоката, його помічника, стажиста, особи, яка перебуває у трудових відносинах з адвокатом, адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням, а також від особи, стосовно якої припинено або зупинено право на заняття адвокатською діяльністю, надання відомостей, що є адвокатською таємницею. З цих питань зазначені особи не можуть бути допитані, крім випадків, якщо особа, яка довірила відповідні відомості, звільнила цих осіб від обов'язку зберігати таємницю в порядку, передбаченому законом;

3) проведення стосовно адвоката оперативно-розшукових заходів чи слідчих дій, що можуть проводитися виключно з дозволу суду, здійснюється на підставі судового рішення, ухваленого за клопотанням Генерального прокурора, його заступників, прокурора Автономної Республіки Крим, області, міста Києва та міста Севастополя;

4) забороняється проведення огляду, розголошення, витребування чи вилучення документів, пов'язаних із здійсненням адвокатської діяльності;

5) адвокату гарантується рівність прав з іншими учасниками провадження, дотримання засад змагальності і свободи в наданні доказів та доведенні їх переконливості;

б) життя, здоров'я, честь і гідність адвоката та членів його сім'ї, їх майно перебуває під охороною держави, а посягання на них тягнуть відповідальність, передбачену законом;

7) адвокату гарантується право на забезпечення безпеки під час участі у кримінальному судочинстві в порядку, встановленому законом;

8) забороняється залучати адвоката до конфіденційного співробітництва під час проведення оперативно-розшукових заходів чи слідчих дій, якщо таке співробітництво буде пов'язане або може призвести до розкриття адвокатської таємниці;

9) забороняється втручання у приватне спілкування адвоката з клієнтом;

10) забороняється внесення подання слідчим, прокурором, а також винесення окремої ухвали (постанови) суду щодо правової позиції адвоката у справі;

11) забороняється втручання у правову позицію адвоката;

12) орган або посадові особи, які затримали адвоката або застосували до нього запобіжний захід, зобов'язані негайно повідомити про це відповідну раду адвокатів регіону;

13) повідомлення про підозру адвоката у вчиненні кримінального правопорушення може бути здійснене виключно Генеральним прокурором, його заступником, прокурором Автономної Республіки Крим, області, міста Києва та міста Севастополя;

14) забороняється притягати до кримінальної чи іншої відповідальності адвоката (особу, стосовно якої припинено або зупинено право на заняття адвокатською діяльністю) або погрожувати застосуванням відповідальності у зв'язку із здійсненням ним адвокатської діяльності згідно із законом;

15) не можуть бути підставою для притягнення адвоката до відповідальності його висловлювання у справі, у тому числі ті, що відображають позицію клієнта, заяви у засобах масової інформації, якщо при цьому не порушуються професійні обов'язки адвоката;

16) забороняється ототожнення адвоката з клієнтом;

17) дисциплінарне провадження стосовно адвоката здійснюється в особливому порядку.

У разі проведення обшуку чи огляду житла, іншого володіння адвоката, приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність, тимчасового доступу до речей і документів адвоката слідчий суддя, суд у своєму

рішенні в обов'язковому порядку зазначає перелік речей, документів, що планується відшукати, виявити чи вилучити під час проведення слідчої дії чи застосування заходу забезпечення кримінального провадження, а також враховує вимоги Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові і службові особи у відносинах з адвокатами зобов'язані дотримуватися вимог Конституції України та законів України, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколів до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, практики Європейського суду з прав людини.

Підстави для здійснення адвокатської діяльності. Адвокатська діяльність здійснюється на підставі договору про надання правової допомоги. Документами, що посвідчують повноваження адвоката на надання правової допомоги, можуть бути: 1) договір про надання правової допомоги; 2) довіреність; 3) ордер; 4) доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги (доручення центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги).

Зупинення права на заняття адвокатською діяльністю. Право на заняття адвокатською діяльністю зупиняється у разі:

- 1) подання адвокатом заяви про зупинення адвокатської діяльності;
- 2) набрання законної сили обвинувальним вироком суду стосовно адвоката за вчинення кримінального правопорушення, крім випадку набрання законної сили обвинувальним вироком суду стосовно адвоката за вчинення тяжкого, особливо тяжкого злочину, а також нетяжкого злочину, за який призначено покарання у виді позбавлення волі;
- 3) накладення на адвоката дисциплінарного стягнення у вигляді зупинення права на заняття адвокатською діяльністю;
- 4) визнання адвоката за рішенням суду недієздатним або обмежено дієздатним.

Загальні умови дисциплінарної відповідальності адвоката. Адвоката може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності у порядку дисциплінарного провадження з підстав, передбачених законом.

Дисциплінарне провадження – процедура розгляду письмової скарги, яка містить відомості про наявність у діях адвоката ознак дисциплінарного проступку.

Дисциплінарне провадження стосовно адвоката здійснюється кваліфікаційно-дисциплінарною комісією адвокатури за адресою робочого місця адвоката, зазначеною в Єдиному реєстрі адвокатів України.

Підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності є вчинення ним дисциплінарного проступку:

- 1) порушення вимог несумісності;
- 2) порушення присяги адвоката України;
- 3) порушення правил адвокатської етики;
- 4) розголошення адвокатської таємниці або вчинення дій, що призвели до її розголошення;
- 5) невиконання або неналежне виконання своїх професійних обов'язків та інших обов'язків адвоката, передбачених законом;
- 6) невиконання рішень органів адвокатського самоврядування;
- 7) порушення інших обов'язків адвоката, передбачених законом.

Не є підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності винесення судом або іншим органом рішення не на користь його клієнта, скасування або зміна судового рішення або рішення іншого органу, винесеного у справі, в якій адвокат здійснював захист, представництво або надавав інші види правової допомоги, якщо при цьому не було вчинено дисциплінарного проступку.

Види дисциплінарних стягнень, строк застосування дисциплінарних стягнень:

- 1) попередження;
- 2) зупинення права на заняття адвокатською діяльністю на строк від одного місяця до одного року;
- 3) для адвокатів України – позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю з наступним виключенням з Єдиного реєстру адвокатів України, а для адвокатів іноземних держав – виключення з Єдиного реєстру адвокатів України.

Адвокат може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності протягом року з дня вчинення дисциплінарного проступку.

Право на звернення до кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури із заявою (скаргою) щодо поведінки адвоката, яка може бути підставою для дисциплінарної відповідальності, має кожен, кому відомі факти такої поведінки.

Не допускається зловживання правом на звернення до кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, у тому числі ініціювання

питання про дисциплінарну відповідальність адвоката без достатніх підстав, і використання зазначеного права як засобу тиску на адвоката у зв'язку із здійсненням ним адвокатської діяльності.

Дисциплінарну справу стосовно адвоката не може бути порушено за заявою (скаргою), що не містить відомостей про наявність ознак дисциплінарного проступку адвоката, а також за анонімною заявою (скаргою).

3.4. Прокурорська діяльність

Прокурорська діяльність – це професійна юридична діяльність органів прокуратури щодо забезпечення законності, виявлення, усунення та попередження порушень закону. Її сутність полягає у функціонуванні спеціально уповноваженого державного органу, який здійснює підтримання публічного обвинувачення в суді; організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом.

Правову основу прокурорської діяльності становлять Конституція України, Закон України «Про прокуратуру», інші закони України, накази Генерального прокурора та інші нормативно-правові акти.

Прокурор – це громадянин України, який має вищу юридичну освіту, стаж роботи в галузі права не менше двох років (не менше трьох років, не менше п'яти років), володіє державною мовою, займає посаду в системі органів прокуратури та виконує функції прокуратури України.

Функції прокуратури України здійснюються виключно прокурорами. Делегування функцій прокуратури, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається.

Здійснюючи функції прокуратури, прокурор є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску, втручання і керується у своїй діяльності лише Конституцією та законами України.

Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, інші державні органи, їх посадові та службові особи, а також фізичні та юридичні особи і їх об'єднання зобов'язані поважати незалежність прокурора та утримуватися від здійснення у будь-якій формі впливу на прокурора з метою перешкоджання виконанню службових обов'язків або

прийняття ним незаконного рішення. Межі обґрунтованої критики діяльності прокурора визначаються з урахуванням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини.

Прокурор має право звернутися з повідомленням про загрозу його незалежності до Ради прокурорів України, яка зобов'язана невідкладно перевірити і розглянути таке звернення за його участю та вжити в межах своїх повноважень, передбачених цим Законом, необхідних заходів для усунення загрози.

Прокурор призначається на посаду безстроково та може бути звільнений з посади, його повноваження на посаді можуть бути припинені лише з підстав та в порядку, передбачених законом.

Загальні права та обов'язки прокурора. Прокурор має право брати участь у прокурорському самоврядуванні для вирішення питань внутрішньої діяльності прокуратури у порядку, встановленому законом. Прокурори мають право бути членами професійних спілок, утворювати громадські організації та брати в них участь з метою захисту своїх прав та інтересів, підвищення свого професійного рівня.

Прокурор зобов'язаний:

- 1) виявляти повагу до осіб під час здійснення своїх повноважень;
- 2) не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом;
- 3) діяти лише на підставі, в межах та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України;
- 4) додержуватися правил прокурорської етики, зокрема не допускати поведінки, яка дискредитує його як представника прокуратури та може зашкодити авторитету прокуратури;
- 5) неухильно додержуватися присяги прокурора;
- 6) щорічно проходити таємну перевірку доброчесності;
- 7) вдосконалювати свій професійний рівень та з цієї метою підвищувати кваліфікацію. Прокурор періодично проходить підготовку у Тренінговому центрі прокурорів України, що має включати вивчення правил прокурорської етики.

На прокуратуру покладаються наступні функції:

- 1) підтримання державного обвинувачення в суді. Прокурор підтримує державне обвинувачення в судовому провадженні щодо кримінальних правопорушень, користуючись при цьому правами і виконуючи

обов'язки, передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України;

2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у визначених законом випадках та главою 12 розділу III Цивільного процесуального кодексу України (Особливості позовного провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави).

Представництво прокурором інтересів громадянина або держави в суді полягає у здійсненні процесуальних та інших дій, спрямованих на захист інтересів громадянина (у випадках, якщо така особа не спроможна самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження) або держави (у разі порушення або загрози порушення інтересів держави), у випадках та порядку, встановлених законом.

Під час здійснення представництва інтересів громадянина або держави у суді прокурор має право в порядку, передбаченому процесуальним законом та законом, що регулює виконавче провадження: звертатися до суду з позовом (заявою, поданням); вступати у справу, порушену за позовом (заявою, поданням) іншої особи, на будь-якому етапі судового провадження; брати участь у розгляді справи; брати участь у виконавчому провадженні при виконанні рішень у справі, в якій прокурором здійснювалося представництво інтересів громадянина або держави в суді тощо;

3) організація і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство (нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку);

4) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян шляхом: 1) відвідування місць тримання затриманих, попереднього ув'язнення, установ, у яких засуджені відбувають покарання, установ, де перебувають особи, щодо яких застосовані примусові заходи медичного або виховного характеру, та будь-яких інших місць, до яких доставлено осіб з метою складення протоколу про адміністративне правопорушення чи в яких особи примусово тримаються згідно з

судовим рішенням або рішенням адміністративного органу; 2) опитування осіб, які перебувають у зазначених вище місцях; 3) ознайомлення з матеріалами, отримання їх копій, перевірки законності наказів, розпоряджень, інших актів відповідних органів і установ та в разі невідповідності законодавству вимагання від посадових чи службових осіб їх скасування та усунення порушень закону, до яких вони призвели, а також скасування незаконних актів індивідуальної дії; 4) звернення до суду з позовом (заявою) у визначених законом випадках тощо.

Повноваження прокурора припиняються у зв'язку з:

- 1) досягненням шістдесяти п'яти років;
- 2) смертю;
- 3) визнанням його безвісно відсутнім або оголошенням померлим;
- 4) рішенням відповідного органу, що здійснює дисциплінарне провадження щодо прокурорів, про неможливість подальшого перебування особи на посаді прокурора.

Прокурор звільняється з посади у разі:

- 1) неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я;
- 2) порушення ним вимог щодо несумісності, передбачених статтею 18 Закону України «Про прокуратуру»;
- 3) набрання законної сили судовим рішенням про притягнення прокурора до адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язане з корупцією;
- 4) набрання законної сили рішенням суду про визнання активів прокурора або активів, набутих за його дорученням іншими особами або в інших передбачених статтею 290 Цивільного процесуального кодексу України випадках, необґрунтованими та їх стягнення в дохід держави;
- 5) неможливості переведення на іншу посаду у зв'язку з прямим підпорядкуванням близькій особі;
- 6) набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо нього;
- 7) припинення громадянства України або набуття громадянства іншої держави;
- 8) подання заяви про звільнення з посади за власним бажанням;
- 9) неможливості подальшого перебування на тимчасово вакантній посаді;
- 10) ліквідації чи реорганізації органу прокуратури, в якому прокурор обіймає посаду, або в разі скорочення кількості прокурорів органу

прокуратури.

Притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності. Дисциплінарне провадження – це процедура розгляду відповідним органом, що здійснює дисциплінарне провадження щодо прокурорів, дисциплінарної скарги, в якій містяться відомості про вчинення прокурором дисциплінарного проступку.

Підстави для притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності. Прокурора може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності у порядку дисциплінарного провадження з таких підстав:

- 1) невиконання чи неналежне виконання службових обов'язків;
- 2) необґрунтоване зволікання з розглядом звернення;
- 3) розголошення таємниці, що охороняється законом, яка стала відомою прокуророві під час виконання повноважень;
- 4) порушення встановленого законом порядку подання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;
- 5) вчинення дій, що порочать звання прокурора і можуть викликати сумнів у його об'єктивності, неупередженості та незалежності, у чесності та непідкупності органів прокуратури;
- 6) систематичне (два і більше разів протягом одного року) або одноразове грубе порушення правил прокурорської етики;
- 7) порушення правил внутрішнього службового розпорядку;
- 8) втручання чи будь-який інший вплив прокурора у випадках чи порядку, не передбачених законодавством, у службову діяльність іншого прокурора, службових, посадових осіб чи суддів, у тому числі шляхом публічних висловлювань стосовно їх рішень, дій чи бездіяльності, за відсутності при цьому ознак адміністративного чи кримінального правопорушення;
- 9) публічне висловлювання, яке є порушенням презумпції невинуватості.

Притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності не включає можливості притягнення його до адміністративної чи кримінальної відповідальності у випадках, передбачених законом. Виправдання особи або закриття стосовно неї судом кримінального провадження не може бути підставою для притягнення до дисциплінарної відповідальності прокурора, який здійснював процесуальне керівництво досудовим розслідуванням та/або підтримання державного

обвинувачення у цьому провадженні, крім випадків умисного порушення ним вимог законодавства чи неналежного виконання службових обов'язків.

На прокурора можуть бути накладені такі дисциплінарні стягнення:

- 1) догана;
- 2) заборона на строк до одного року на переведення до органу прокуратури вищого рівня чи на призначення на вищу посаду в органі прокуратури, в якому прокурор обіймає посаду (крім Генерального прокурора);
- 3) звільнення з посади в органах прокуратури.

Відповідальність прокурора. Шкода, завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю прокурора, відшкодовується державою незалежно від його вини в порядку, визначеному законом.

Держава, відшкодувавши шкоду, завдану прокурором, має право зворотної вимоги до нього в розмірі виплаченого відшкодування в разі встановлення в діях прокурора складу кримінального правопорушення за обвинувальним вироком суду щодо нього, який набрав законної сили.

Контрольні питання

1. *Які ознаки має юридична професія?*
2. *Назвіть якості, що характеризують професію «юрист».*
3. *Дайте визначення поняття «юридична діяльність».*
4. *Наведіть приклади кожного виду юридичної діяльності.*
5. *Які ознаки має юридична практична діяльність?*
6. *Назвіть види юридичної практичної діяльності.*
7. *Що таке структура юридичної практичної діяльності?*
8. *Охарактеризуйте особливості юридичної наукової діяльності.*

Рекомендована література

Нормативно-правові акти

1. Кодекс адміністративного судочинства : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.

2. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.

3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

5. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.

6. Про Вищий антикорупційний суд : Закон України від 07.06.2018 № 2447-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19>.

7. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.

8. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : Закон України від 15.03.2018 № 2337-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19>.

9. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>.

10. Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25.04.2019 № 2704-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19>.

11. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.

12. Про затвердження Переліку посад поліцейських і відповідних їм граничних спеціальних звань : Наказ Нац. поліції України від 04.12.2015 № 142 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.npu.gov.ua/about/struktura/perelik-posad-policzejskix.html>.

13. Про затвердження Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення : Наказ Офісу Ген. прокурора від 30.06.2020 № 298 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v02989905-20>.

14. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від

26.11.2015 № 848-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19>.

15. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

16. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>.

17. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.

18. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.

19. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.

20. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

21. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

Основна

1. Бурдін М. Ю. Теорія держави та права у визначеннях та схемах : довідник / М. Ю. Бурдін, І. А. Логвиненко, В. В. Лазарев. – Харків : ХНУВС, 2021. – 108 с.

2. Гусарев С. Д. Юридична деонтологія. Основи юридичної діяльності : навч. посіб. / С. Д. Гусарев, О. Д. Тихомиров. – Київ : Знання, 2010. – 496 с.

3. Конспект лекцій зі спеціального курсу «Юридична деонтологія» / уклад.: Ю. С. Кузякова. – Дніпро, 2019. – 37 с.

4. Мультимедійний підручник з навчальної дисципліни «Юридична деонтологія» [Електронний ресурс] / С. Д. Гусарев, О. В. Мінченко, Н. П. Свирідюк та ін. ; МВС України, Нац. акад. внутр. справ. – Київ, 2016. – Режим доступу: https://arm.naiu.kiev.ua/books/JD_book/authors/autor_kol.html.

5. Ухач В. З. Юридична деонтологія і професійна етика : навч. посіб. / В. З. Ухач. – Тернопіль : Вектор, 2015. – 335 с.

6. Юридична деонтологія (альбом схем) : навч. посіб. / уклад. О. М. Пасько, В. О. Криволапчук, О. М. Цільмак. – Одеса : ОДУВС, 2009. – 84 с.

7. Юридична деонтологія. Від навчання до практики : навч. посіб. / Л. В. Радовецька, С. П. Лясковська, О. О. Тихомиров та ін. – Київ : Кондор, 2019. – 296 с.

Додаткова

1. Бризгалов І. В. Юридична деонтологія. Короткий курс лекцій / І. В. Бризгалов. – Київ : МАУП, 2003. – 48 с.

2. Гапотій В. Д. Юридична деонтологія : навч. посіб. / В. Д. Гапотій, О. Г. Мінкова. – Мелітополь : ФОП Однорог Т. В., 2018. – 146 с.

3. Класифікатор професій – 2022 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.buhoblik.org.ua/kadry-zarplata/trudoustrojstvo/3978-klasifikator-profesij.html>.

4. Молдован А. В. Юридична деонтологія : навч. посіб. / А. В. Молдован, К. Р. Добкіна. – Київ : Правова єдність ; Алерта, 2015. – 226 с.

5. Пендюра М. М. Юридична деонтологія : навч. посіб. / М. М. Пендюра, О. В. Дручек. – Київ : НАВС, 2014. – 169 с.

6. Положення про організацію освітнього процесу в Харківському національному університеті внутрішніх справ : затв. Наказом Харків. нац. ун-ту внутр. справ від 28.01.2021 № 44 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://univd.edu.ua/files/generaldocs/principle_education_KhNUVS_.pdf?ver=2021.

7. Сичевська-Возняк О. М. Юридична деонтологія : конспект лекцій / О. М. Сичевська-Возняк. – Луцьк : Луцький НТУ, 2017. – 33 с.

8. Юридична деонтологія : підручник / С. П. Погребняк, О. О. Уварова, Г. О. Христова та ін. ; за ред. О. В. Петришина. – Харків : Право, 2014. – 248 с.

Інформаційні ресурси

1. Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/main/index>.

2. Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури Київської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kdkako.com.ua/about/>.

3. Національна асоціація адвокатів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://unba.org.ua/>.
4. Національна поліція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.npu.gov.ua>.
5. Офіс Генерального прокурора [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.gp.gov.ua/>.
6. Спеціалізована прокуратура у військовій та оборонній сфері Центрального регіону [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vppnr.gp.gov.ua/ua/index.html>.
7. Судова влада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://court.gov.ua/sudova-vlada/sudy/>.

ЛЕКЦІЯ 4 КУЛЬТУРА ЮРИСТА

1. **Культура суспільства та людини. Особливості професійної культури.**
2. **Правова культура юриста: буденна, професійна та теоретична.**
3. **Інформаційна культура юриста.**
4. **Етична та естетична культура юриста.**
5. **Деформація професійної свідомості юриста.**

1. **Культура суспільства та людини. Особливості професійної культури**

Поняття «культура» є міждисциплінарним поняттям, яке активно вивчається в межах різноманітних галузей науки: права, філософії, соціології, педагогіки, психології тощо. Сьогодні існує кілька сотень визначень поняття «культура», десятки підходів до його вивчення, теоретичних концепцій, моделей та видів.

Культура – це сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини та втілюються в результатах продуктивної діяльності.

У вузькому розумінні культура – це сфера духовного життя суспільства, що охоплює, насамперед, систему виховання, освіти, духовної творчості (особливо мистецької), а також установи й організації, що забезпечують їхнє існування (школи, вузи, клуби, музеї, театри, творчі спілки, товариства тощо). Водночас під культурою розуміють рівень освіченості, вихованості людей, а також рівень оволодіння якоюсь галуззю знань або діяльності.

Існує загально визнаний поділ культури на матеріальну, соціальну і духовну.

Матеріальною культурою вважається все, що стосується взаємовідносин людини з довкіллям, задоволення її потреб, забезпечення подальшого існування, технологічного боку життя.

Під *соціальною культурою* розуміється ставлення однієї людини до іншої, система статусів і соціальних інститутів.

Духовна культура – це суб'єктивні аспекти життя, ідеї, установки, цінності і способи поведінки, що орієнтуються на них.

Якщо надається характеристика культури в різних конкретних формах суспільного життя, то виокремлюють такі **види культури**: естетичну, моральну, професійну, політико-правову, економічну, екологічну, побутову, фізичну. До кожної з перерахованих видів можна застосовувати загальне визначення культури як специфічного засобу організації і розвитку людської діяльності, відображеного в продуктах матеріальної та духовної праці, в системі соціальних норм, у духовних цінностях, у ставленні людей до природи, у відносинах між собою, до себе. Але кожний із вищевказаних видів має свою специфіку.

Загальна культура містить сукупність професійних культур, пов'язаних із конкретною професійною діяльністю.

Професійна культура – це, по-перше, сукупність способів і технологій певної професійної діяльності, що визнані суспільством еталоном для цієї діяльності; по-друге, – сукупність засвоєних, усвідомлених людиною способів цієї діяльності.

Професійна культура характеризує рівень та якість професійної підготовки. Стан суспільства, безумовно, впливає на якість професійної культури. Для її підтримки необхідні відповідні заклади, які надають кваліфіковану освіту, інститути та лабораторії, студії та майстерні тощо. Саме тому високий рівень професійної культури і є показником розвинутого суспільства.

Виокремлюють такі **основні види професійної культури**, як правова, політична, психологічна, етична, естетична, економічна, екологічна та інформаційна.

Саме професійна культура особистості є комплексом різних видів культур, відтак їх іманентні ознаки та функції визначають і зміст професійної культури. Хоча при цьому існують певні особливості, оскільки функціональною основою професійної культури юриста є саме правова культура.

Професійна культура юриста пов'язується з орієнтацією на визнані загальнолюдські цінності, базові цінності окремого суспільства та його правової системи, базові цінності професії. Визначальні цінності, які впливають на професійну культуру юристів, найперше сформульовані у міжнародних правових документах та у відповідних національних законах.

2. Правова культура юриста: буденна, професійна та теоретична

Правову культуру як систему духовних і матеріальних цінностей права, що є складником загальної культури й охоплює всю сукупність найважливіших ціннісних компонентів правової реальності в її розвитку, вважають однією з категорій загальнолюдських цінностей і невід'ємним компонентом правової держави.

В аспекті логічної структури правова культура становить об'єктивні за своїм змістом знання про державу і право. За глибиною цих знань виділяють звичайний і професійний (спеціальний) рівні. Перший із них обмежується загальними знаннями людей про правові явища. Другий формується в осіб, які спеціально займаються правовою діяльністю (юристів). Останнім властиві більш глибокі юридичні знання.

Правова культура юристів є одним із видів групової професійної культури, яка є складовим елементом правової культури суспільства загалом, а ключовим критерієм виокремлення цієї соціальної групи є професійна належність. Термін «професійна» підкреслює більш якісний рівень праці та характер ставлення соціальної групи чи особи до власної трудової діяльності, яка є основним джерелом доходу.

Принципові особливості **правової культури юриста**, порівняно з культурою інших осіб, полягають у тому, що вона належить до правової культури **професійного рівня**. Цей особливий рівень правової культури формується завдяки безпосередньому, щоденному зіткненню з правовими явищами, що має місце під час виконання юристами своїх професійних обов'язків. Даним особам властивий вищий ступінь знання і розуміння правових явищ, ніж пересічним громадянам, а також особлива професійна поведінка. Усі правові рішення і дії юристів-професіоналів є більш компетентними, усвідомленими й мотивованими, ніж у громадян, які не мають системних юридичних знань. Професійний рівень культури відрізняється від побутового також інтенсивністю прояву правових знань, правових установ та ціннісних орієнтацій.

Правова культура юриста – важлива складова його професійної культури, вона є по суті концентрованим виразом професійної культури юриста, її ціннісним осердям. Вона становить єдність його професійних знань про право, особистого ставлення до нього і практичних дій з урахуванням правових вимог.

Правова культура юриста є невід'ємною від правової культури суспільства. З одного боку, рівень правової культури суспільства суттєво

впливає на правову культуру юриста. Правова культура суспільства задає обрїї, завдяки яким формується спосіб дій юристів, підтримуються правові відносини і зберігається самобутність усїєї правової системи. З іншого, – правова культура юристів сама активно впливає на правову культуру суспільства, сприяючи її підвищенню, поширенню й оновленню юридичних знань, засвоєнню правових цінностей і установок серед широкого загалу.

Зміст правової культури юриста становлять такі основні елементи:

– професійно-правова майстерність, всебічне і глибоке знання правових норм, специфіки їх практичної реалізації, висока нормативна культура, якісний рівень правового мислення, навички й уміння, необхідні для юридичної діяльності, оптимальна професійна підготовка й ефектвне використання спеціальних юридичних засобів;

– ціннісно-правові орієнтації у сфері права, високий ступінь готовності послїдовно і цілеспрямовано проводити у життя принципи права, вимоги правових норм, ставлення до законодавства та практики його застосування, оцінка їх ефективності, стану і перспектив боротьби з правопорушеннями, мотиви вибору власної професії;

– високі моральні якості юриста, професійна бездоганність, службова дисциплінованість, добросовісність і чесність;

– соціально-політична і громадянська відповідальність за забезпечення прав людини, які виступають не тільки як особистісні цінності, але й як загальний суспільний інтерес;

– ґрунтовні знання у різних галузях суспільного життя, належний ступінь глибини політичного і економічного мислення, широкий світогляд.

Важливим у сучасних умовах є підвищення вимог до правової культури осіб, які претендують на зайняття відповідальною юридичною діяльністю (судді, прокурори, адвокати, нотаріуси тощо). При цьому кожна юридична професія має свою специфіку, що обумовлює також особливості професійної правової культури різних її представників.

При допуску до юридичної професії слід брати до уваги не тільки знання та інтелектуальні здібності претендентів, але й з не меншою увагою ставитись до їх вірності праву, до їх етичних принципів, послїдовності й розважливості, до їх здатності приймати розумні рішення. Інший важливий шлях у цьому ж напрямку – вплив професійних

(деонтологічних) норм та критики з боку колег, розвиток професійного самоврядування.

Сучасна правова культура ґрунтується на переконанні, що юристів обмежує право і що ними рухає право, а не свавілля чи бажання влади. Юрист, який не виправдовує такого очікування, ймовірно, почуватиметься некомфортно та наражатиметься на професійну критику.

Функції правової культури юриста:

- пізнавальна (формування у населення уявлень про державно-правову дійсність, окремі аспекти правового буття суспільства);
- регулятивна (сприяння упорядкуванню суспільних відносин, виробленню загальноновизнаних стандартів суспільно корисної поведінки);
- функція правової соціалізації (виявляється у здатності забезпечувати передання новим поколінням набутого досвіду щодо ефективного використання суб'єктивних прав та виконання юридичних обов'язків);
- оцінна (полягає у виробленні ставлення індивіда до правових явищ на підставі сформованих уявлень, ідеалів, принципів);
- прогностична (виражається у здатності передбачати напрямки розвитку правової системи, законодавства, юридичної практики, визначати засоби для досягнення актуальних правових цілей).

Правовій культурі належить визначальне місце у формуванні ідей та цінностей, які стають основою для формування її внутрішніх переконань, що надалі стають частиною правової свідомості особи (насамперед, особи правоохоронця). Так, коли ми ведемо мову про деонтологічні основи правоохоронної діяльності, то варто розпочинати із правової культури, тих цінностей та ідей, які створюються науковцями, практиками з метою перетворення цих ідей, що стануть основою правової свідомості особи, згідно з якими ця особа згідна жити і, головне, діяти. Тобто йдеться про внутрішнє переконання особи, стандарти її належної поведінки відповідно до обґрунтованих правовим досвідом суспільства цінностей.

Залежно від рівня і глибини пізнання правових явищ, їх використання в правовій поведінці (діяльності) виділяють: буденну (масову), теоретичну (наукову) та професійну правову культуру юриста.

Буденна (масова) правова культура юриста формується на основі власного життєвого досвіду і емпіричних знань про чинне право та інші правові явища. На її формування впливають засоби масової інформації, а також заклади освіти. Буденна правова культура здатна включати як

прогресивні, так і консервативні чи навіть ретроградні погляди та настрої з приводу права.

Основи буденної правової культури майбутніх юристів формуються в ході здобуття юридичної освіти: як під час навчання чи самоосвіти (адже юридична освіта має реалізувати й виховну мету), так і тоді коли студент-юрист бере участь в роботі наукових гуртків, конференціях, конкурсах наукових робіт, олімпіадах, під час написання курсових та дипломних робіт, проходження здобувачами фахової ознайомлювальної та виробничої практики тощо.

Головна роль у даному процесі покладається на науково-педагогічний склад ЗВО, який і формує високий рівень правової свідомості та правової культури майбутніх юристів.

Цьому рівню, як і самій професійно-правовій культурі, властивий якісно вищий ступінь осмислення правових явищ у відповідній сфері професійної діяльності. Водночас кожна юридична спеціальність має свою специфіку, яка зумовлює також особливості галузевої правової культури різних її представників, що варто обов'язково враховувати при обранні представника інтересів при розв'язанні правових спорів.

Носіями *теоретичної (наукової) правової культури юриста* є, зазвичай, юристи-науковці та викладачі юридичних ЗВО. Цьому типу правової культури відповідають теоретичний рівень правової свідомості, а також наявність навичок, умінь, що використовуються їх носіями у творчій діяльності з удосконалення законодавства, а також у ході правозастосовної практики, інтерпретаційно-правової діяльності.

Рівень правової культури професійної групи – юридичної спільноти визначається ступенем розвитку професійної культури кожного з її членів. Юрист повинен відповідати своїй професії, зміцнювати свій авторитет і авторитет юристів у суспільстві. Слід пам'ятати, що висока правова культура є важливим компонентом ефективності професійної діяльності юриста.

Професійна правова культура юриста – це сукупність різних елементів культур та норм-вимог правового, психологічного, етичного, естетичного, політичного, економічного, екологічного та інформаційного характеру, які висуваються до юриста під час виконання своїх професійних функцій.

Професійна культура юриста пов'язується з орієнтацією на визнані загальнолюдські цінності, базові цінності окремого суспільства та його

правової системи, базові цінності професії. Визначальні цінності, які впливають на професійну культуру юристів, найперше сформульовані у міжнародних правових документах та у відповідних національних законах.

Професійній культурі юриста притаманні такі ознаки (характеристики):

- повага юриста до права (як позитивного, так і природного), норм моралі, високе почуття службового обов'язку і поваги до рідної країни;
- готовність юриста неухильно реалізовувати свій службовий обов'язок, діяти відповідно до норм права в будь-якій ситуації;
- уміння та навички юриста застосовувати правові, психологічні та інші норми і знання;
- знання юристом правових, моральних, корпоративних, естетичних та інших соціальних норм;
- особиста правомірна поведінка юриста при здійсненні юридичної професійної діяльності.

Професійна культура особи, у тому числі і юриста, – це складно організована, ієрархічна, але цілісна система професійної структури особистості, яка існує у взаємодії двох форм: об'єктивної (реалій діяльності особи в соціумі) та суб'єктивної (визначенні культури у свідомості особи). Професійна культура юриста формується як важливий механізм взаємодії, який допомагає комунікувати в професійному середовищі.

Професія правоохоронця, як своєрідний вид соціальної діяльності, виокремлюється серед інших низкою специфічних властивостей, зумовлених тією роллю, яку відіграють право і законність у житті суспільства. Охорона прав і законних інтересів громадян, безкомпромісна боротьба з правопорушеннями, висококваліфіковане розв'язання різноманітних проблем правоохоронної діяльності є змістом повсякденної діяльності поліцейського, є його професійним обов'язком, а отже, показником рівня його правової культури.

Саме правоохоронці, які мають ґрунтовні знання, відповідну професійну підготовку, високу правосвідомість, чітке розуміння своєї відповідальності за долю людей, наділені владними повноваженнями і здатні ефективно впливати на зміцнення законності і правопорядку у державі, з огляду на надані їм законом повноваження. Необхідність виконання своїх професійних повноважень, громадянського обов'язку

ставить до правоохоронців особливо високі вимоги в контексті особистих якостей і значного переліку компетентностей.

Професійна правова культура правоохоронця передбачає правову компетентність, змістом якої є: знання про значення, основні сфери і механізми правового регулювання суспільного життя; уміння виділяти правові аспекти життєвих ситуацій, що виникли, і визначати доцільність їх вирішення правовими засобами; здатність аналізувати правову ситуацію, яка склалася з різних позицій, враховуючи змагальність юридичних процедур; уміння передбачати правові наслідки рішень, що схвалюються, і дій, що здійснюються; готовність і вміння використовувати механізми і засоби правового вирішення проблем, зокрема правового впливу на дії іншої людини.

Розвиток професійної правової культури та формування на її основі правової свідомості особи правоохоронця є основними чинниками формування його внутрішнього імперативу службового обов'язку.

Першоосновою (та водночас найважливішим чинником) формування внутрішніх переконань (внутрішнього імперативу службового обов'язку) правоохоронця є професійна правова культура, а правосвідомість є вже її відображенням. Тобто правова культура є більш сталим явищем, а правова свідомість – похідним, і багато в чому залежним від культури, зокрема правової. Така багатовимірність правової культури як основи формування правової свідомості очевидно ставить її на перше місце серед чинників, що визначають формування внутрішніх переконань особи залежно від розвитку суспільної культури.

3. Інформаційна культура юриста

Особливе місце серед феноменів інформаційної сфери посідає **інформаційна культура**, яка є складовою загальної культури суспільства в цілому і людини зокрема. Як чинник інформаційної цивілізації, інформаційна культура втілюється в культурі формування інформаційних потреб, впровадження і використання інформаційних технологій, удосконалення інформаційної діяльності, відповідних правовідносин тощо. На теоретичному рівні як новітній прояв інформаційної культури починають виділяти так звану «е-культуру» суспільства, де панують інформаційні технології, телекомунікаційні мережі.

Інформаційну культуру не варто зводити винятково до питання про володіння певними навичками – рівня володіння комп'ютерною

технікою чи інформаційними технологіями. Суспільство потребує усвідомлення індивідом всієї багатоманітності зв'язків, які існують у соціумі, розуміння своїх можливостей та обов'язків, уміння передбачати наслідки своїх дій (йдеться про наслідки розповсюдження інформації, зокрема неправдивої, так званих фейків); та співвіднесення їх з існуючими в суспільстві цінностями (наприклад, моральними: чесність, правдивість, або, наприклад, правовими: право на приватність, право на свободу думки тощо).

Сьогодні формування інформаційного суспільства означає зростання інтелектуального потенціалу особи і суспільства загалом, зокрема з огляду на швидкість передачі знань за допомогою інтернету. Водночас, використання мережі Інтернет, сучасних технологій, нової цифрової техніки супроводжується такими явищами, як залежність користувача, низький рівень культури безпеки, кіберзлочинність, поширення небажаного контенту, несанкціонований доступ до інформації та особистих даних, витоки інформації.

Формування особистої інформаційної культури має бути засновано не тільки на знанні закономірностей інформаційних процесів у суспільстві, а й на розумінні своєї відповідальності за забезпечення принципів інформаційної безпеки інших членів суспільства. Вказане стосується усіх юристів, однак у сфері поліцейської діяльності це означає складову професійної діяльності із забезпечення інформаційної безпеки особи, суспільства і держави.

Інформаційна культура юриста – це обумовлена рівнем розвитку інформаційного суспільства система знань, умінь і навичок юриста у сфері інформаційно-правових відносин, використовуваних для забезпечення його практичної діяльності і надання різноманітних правових послуг у суспільстві.

Зміст інформаційної культури юриста має теоретичний та практичний аспекти:

1. Теоретичний аспект:
 - інформаційна свідомість (інформаційні знання, уміння і навички, інформаційна компетентність).
2. Практичний аспект:
 - інформаційні відносини (інформаційний режим, інформаційна війна, інформаційні процеси, обмін інформацією тощо);

– інформаційна поведінка (інформаційна послуга, інформаційна діяльність, інформаційний запит, інформаційні наслідки тощо).

Інформаційна культура юриста має дві сторони:

– інформаційно-технологічну (знання національних і глобальних комп'ютерних мереж, у тому числі інтернету, їхнє використання);

– інформаційно-правову (своєчасна інформованість про новітні закони й інші правові акти, уміння донести їх до клієнта).

Структура інформаційної культури юриста включає в себе такі елементи:

1) оволодіння знаннями у галузі інформатики й інформаційного законодавства, інформатизації позитивного права, широка інформованість про життя інформаційного суспільства, його закономірності, права і обов'язки громадян у цифровій сфері;

2) переконаність у необхідності служити суспільству шляхом використання послуг, заснованих на нових досягненнях у галузі розвитку засобів інформатизації та інформаційних технологій;

3) участь в інформаційних відносинах, ефективне використання інформаційних ресурсів і засобів інформаційних комунікацій, а також принципів і норм інформаційного законодавства: збереження персональних даних (особистої інформації), забезпечення інформаційної безпеки суспільства, захист професійної таємниці, державних інформаційних стандартів тощо.

Особливість інформаційної культури юриста полягає в тому, що він повинен уміти не тільки користуватися інформаційними послугами, але й сам їх надавати як фахівець у сфері права: інформувати клієнтів про нові норми права, що стосуються юридичних справ, які знаходяться у нього на розгляді.

Інформаційна культура юриста припускає, насамперед, його інформаційно-правову компетентність, уміння вільно оперувати такими поняттями, як «інформаційна діяльність», «інформаційний запит», «інформаційна продукція», «інформаційна послуга», «інформаційні потоки», «інформаційні бар'єри», «інформаційний потенціал», «інформаційний режим», «інформаційні системи», «інформаційні процеси», «інформаційний фонд», «електронний документ», «цифровий електронний підпис» тощо.

Професіоналізм юриста у сфері інформаційних технологій передбачає, що він володіє знаннями, уміннями і навичками у використанні

права на доступ до будь-якої інформації – відкритої і з обмеженим доступом (крім таємної, розголошення якої забороняється, оскільки це може завдати шкоди суспільству, державі, особі). Це означає, що з метою виконання професійних обов'язків юрист має право направити в будь-яку організацію мотивований інформаційний запит – письмове звертання з приводу ознайомлення з офіційними документами державних органів із будь-яких питань, крім відомостей з обмеженим доступом, і одержати повну і достовірну відповідь. Найбільше збором такого роду інформації займається юрисконсульт. Він, наприклад, аналізує результати розгляду претензій, позовів і судових справ, практику укладання і виконання договорів (контрактів). Свої узагальнення юрисконсульт вносить керівникам для удосконалення правового забезпечення діяльності установи або підприємства. Він також одержує у встановленому порядку від посадових осіб органів державної влади, підприємств, установ та організацій усіх форм власності, а також їхніх структурних підрозділів документи, довідки, розрахунки, інші матеріали, необхідні для виконання покладених на нього завдань.

Юрист має право брати участь у всіх видах інформаційної діяльності: одержанні, використанні, поширенні і збереженні інформації.

Уміла інформаційна діяльність юриста, що виражається в здатності вибирати достовірну і точну інформацію, вчасно її одержувати в необхідній кількості, ефективно використовувати потрібну інформацію, забезпечити дотримання режиму її збереження, уникнути дезінформації, – показник його високої інформаційної культури.

У випадку використання комп'ютерної мережі для одержання інформації культура юриста виражається в навичках вільного вибору джерела, провайдера, формату, стандарту, програми і технології інформації.

Юрист зобов'язаний стояти на сторожі інформаційної безпеки громадян, суспільства і держави, реалізації інформаційних прав громадян і їхніх об'єднань щодо вільного доступу до інформації.

Показником високої інформаційної культури юриста є уміння орієнтуватися на ринку інформаційних ресурсів, послуг, інформаційних систем, технологій. Велике значення має поінформованість про Національну програму інформатизації і локальні програми інформатизації (установ, підприємств, організацій усіх форм власності, органів публічної влади, регіонів, територіальних громад тощо), прагнення професійними способами здійснювати її у своїй організації, установі, на підприємстві.

Створювані загальнодержавні й регіональні системи і мережі інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів публічної влади аксіоматично припускають високу інформаційну культуру юриста, його здатність оперативно використовувати новітні технології, засоби комунікації, зв'язку тощо.

Сьогодні важко уявити роботу будь-якого з підрозділів Національної поліції України без інформаційного забезпечення, накопичення та систематизації інформації в базах даних. Інтеграція інформаційних технологій у діяльність Національної поліції України дозволяє вдосконалити механізми управління, забезпечує належне функціонування правоохоронних органів, використання досягнень науково-технічної думки для оптимізації слідчих дій тощо. Разом із тим розвиток комп'ютерних технологій дає можливість застосовувати нові методи практичної роботи, підвищувати рівень професіоналізму кожного працівника правоохоронних органів.

Рівні формування професійної інформаційної культури працівників поліції включають в себе: інформаційну грамотність, професійну інформаційну компетентність та професійну інформаційну культуру.

4. Етична та естетична культура юриста

Однією з важливих складових професійної культури юриста є етична культура, що містить систему моральних принципів і норм, які сформувались як результат реалізації почуттів, знань, потреб, переконань та виражені у моральній поведінці юриста, його внутрішніх переконаннях і зовнішніх проявах.

Такі моральні якості майбутніх юристів, як чесність, справедливість, гідність, совість, порядність, відповідальність, гуманізм, формуються як під час навчальних занять, так і у виховній роботі, зокрема під час проведення бесід морально-етичного спрямування на годинах корпоративної культури, тематичних вечорах тощо.

Етимологія терміна «етика» сягає глибокої давнини. Слово «етика» виникло з давньогрецької мови та за різних часів мало різні значення. Спочатку воно означало місцеперебування, спільне житло, потім – звичай, темперамент, характер, стиль мислення, а також усталену природу якогось явища. Пізніше видатний давньогрецький мислитель Аристотель (384–322 рр. до н.е.), узявши за основу значення етосу як характеру, темпераменту, утворив прикметник «етичний» для позначення

особливої групи людських чеснот – мудрості, мужності, помірності, справедливості тощо, відрізняючи їх від добродійностей розуму. Науку про етичні чесноти (особистісні якості), достоїнства характеру людини Аристотель і назвав етикою. Так у IV ст. до н.е. етична наука дістала свою назву, яку має і сьогодні. За аналогією, у латинській мові від терміна «*mos*» (*moris*) – крій одягу й мода, звичай і порядок, вдача і характер людини, – давньоримський філософ Цицерон (106–43 рр. до н.е.) утворив прикметник – «моральний», тобто такий, що стосується характеру, звичаю.

Тлумачний словник сучасної української мови надає такі значення цього терміна: етика – це наука про мораль, її походження, розвиток і роль у суспільному та особистому житті людей; норми поведінки, сукупність моральних правил якого-небудь класу, суспільної організації, професії і т. ін.

Метою етики є раціональне обґрунтування моралі та виявлення її природи, сутності, місця і значення у розвитку людини та суспільства. У ній осмислюються, узагальнюються, систематизуються історичні форми моральності, аналізуються етичні доктрини, які прагнуть пояснити природу, закономірності розвитку, функції моралі, а також здійснюється аналіз механізмів моральної орієнтації і регуляції, виражених у системі цінностей, норм, принципів, понять моральної свідомості.

Поняття «**професійна етика**» може викликати запитання: чим вона відрізняється від етики як такої? У даному випадку слід зазначити, що мораль відчутно впливає на людей тоді, коли вона доходить до глибинних духовних структур кожної окремо взятої особистості. Мораль є суттєвим чинником життєдіяльності народів, але вона звертається, передусім, до кожної окремої особистості. Тому професійна мораль не може виступати як така, що протистоїть загальнолюдській моралі, вона існує поряд із загальнолюдською мораллю, при цьому вона стосується конкретних видів діяльності та формує стандарти професійної поведінки, що відображаються у відповідних документах.

Професійна етика є одним із підрозділів науки про мораль. Її предметом є аналіз буття моралі, що регулює відносини у сфері певної професійної діяльності людей. З одного боку, моральні засади професійної групи мають ґрунтуватися на загальнолюдських моральних цінностях, системі моральних норм та оцінок, що склалися як результат історичного розвитку суспільства, а з іншого, – особливими завданнями

професійної етики є обґрунтування морального значення тієї чи іншої професії для суспільства та людини, професійного морального ідеалу, моральне регулювання професійних відносин.

Не можна твердити про будь-які особливі моральні принципи і норми суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів, нотаріусів, юрисконсультів, тобто про такі норми, які були б притаманними тільки одній професії або спеціальності. Коли розробляються етичні кодекси, що містять правила поведінки адвокатів, суддів, слідчих, нотаріусів, то до їх змісту вкладаються узагальнені спеціально-фахові нормативи етичної культури. Ці нормативи відповідають міжнародним деонтологічним стандартам. Проте, будучи складеними з урахуванням культури конкретного суспільства, вони є узагальненими, єдиними й обов'язковими для кожної юридичної професії.

Етична культура юриста – це система моральних принципів і норм, які сформувалися як результат почуттів, знань, потреб, переконань, що виражають у моральній поведінці юриста гармонію внутрішніх переконань і їх зовнішніх проявів. Етична культура – це природне осереддя професійної культури юриста як особи. Вона свідчить про вміння юриста морально (з урахуванням вимог суспільної моралі) діяти під час виконання службових обов'язків.

Структура етичної культури юриста:

- наявність етичних почуттів, знань, потреб;
- перетворення етичних почуттів, знань, потреб на моральні переконання, звички морального оцінювання своєї та чужої поведінки;
- готовність діяти, керуючись етичними знаннями і переконаннями, тобто чинити морально, по совісті.

Основне етичне правило юриста – робити для клієнта все, що не заборонено законом, щоб він був би в стані зробити для себе сам, маючи для цього необхідні знання і навички, властиві юристу-фахівцю.

Від рівня етичної культури юриста залежить якісне й ефективне виконання обов'язків; збереження честі, гідності, ділової репутації людини, якій надається правова допомога; престиж самого юриста і його колег, а також юридичної професії в цілому.

Виходячи з розуміння вагомості ролі та соціального значення юридичної професії, можливо сформулювати такі основні положення правил етикету, що становлять зміст етичної культури юриста:

- служіння публічним інтересам шляхом зміцнення законності та правопорядку;
- безумовне виконання вимог закону та процесуальної норми в юридичній практиці;
- досягнення об'єктивної істини та справедливого рішення у юридичному спорі;
- співвідношення мети юридичної діяльності з моральними засобами її досягнення;
- пріоритет гуманістичної націленості в діяльності юриста, визнання людини найвищою соціальною цінністю та практичне застосування цього підходу в юридичній діяльності;
- самокритичність, готовність до конструктивного діалогу з опонентом;
- самостійність мислення, розумний скептицизм та конструктивний критицизм у спілкуванні;
- коректність та поважне ставлення до співрозмовників.

Оскільки правові спори найчастіше обумовлені конфліктом інтересів людей, а юридична практика пов'язана з необхідністю розв'язання різноманітних конфліктних ситуацій, професійна діяльність правоохоронця торкається найважливіших матеріальних і нематеріальних (духовних) інтересів людей, їхніх благ, а іноді й долі. Сьогодні питання належного виконання працівниками поліції вищевказаних завдань посідає одне з головних місць. Поліцейський повинен володіти не тільки певними навичками у своїй професії, але і мати певну «моральну культуру», адже мало не щодня йому доводиться стикатися з конфліктними ситуаціями, розбиратися в них та надавати професійну допомогу багатьом громадянам. Саме поліцейський повинен мати вищий рівень моралі, ніж інші громадяни, адже на нього державою покладені функції із забезпечення прав і свобод кожної людини.

Професійна етика поліцейського – це вчення про застосування загальних норм моралі та специфічних професійних моральних правил і моральності в діяльності та повсякденному поведженні поліцейського. Кожен працівник органів поліції щодня повинен самовдосконалюватись та розвиватись, підвищувати свій професійний та культурний рівень. Приклад цього повинен надавати, в першу чергу, керівник структурного підрозділу, адже він є взірцем для всього колективу. Керівник повинен згуртовувати всіх до плідної роботи, налагоджувати дружню внутрішню

атмосферу, ставитись до кожного з повагою та власним прикладом наочно демонструвати зразки моральності.

Загальні правила поведінки працівників органів поліції є узагальненням стандартів поведінки та добросесності, які виробляються на основі як історичного досвіду трудової діяльності, так і вимог Конституції України та визначених законами України принципах державної служби, спрямованих на створення умов для підвищення авторитету діяльності органів поліції та зміцнення репутації поліцейських, а також суспільної довіри до них, інформованості громадян про поведінку, якої слід очікувати від поліції, та про їхні права і обов'язки.

Етика поліцейського ґрунтується на специфічних обов'язках і функціях професії та ситуаціях, у які потрапляють працівники поліції при виконанні ними службових обов'язків. Але, незважаючи на все це, останні повинні «тримати себе в моральній формі», тим самим надавати приклад суспільству в поведженні один з одним.

Щоб досягти високого рівня професійної етики, поліцейський повинен завжди самовдосконалюватись, бути мужнім, працьовитим, скромним, доброзичливим та, як професіонал, носити в собі так званий, «професійно-етичний кодекс», яким повинен керуватися не лише у своїй професійній діяльності, але і в повсякденному житті. Висока моральна культура, гуманність, вихованість повинні бути характеристикою кожного сучасного поліцейського. Його моральний образ є важливим аспектом у його професійній діяльності.

Естетична культура юриста – це розуміння юристом правил зовнішньої гармонії своєї професійної діяльності та реалізація їх на практиці з метою ефективного виконання юридичних завдань. Отже, естетична культура наповнює і систематизує юридичний досвід правника, доповнюючи естетичним почуттями професійні якості і, таким чином, сприяє розвитку здатності використовувати набутий почуттєвий та емоційний потенціал з метою оптимального врегулювання правовідносин у суспільстві.

Естетична культура юриста повинна відповідати законам краси, гармонійності, згідно з якими відбуваються позитивні зміни у внутрішньому світі людини. Естетичне світосприймання, здатність опанувати набути естетичної культури, взаємодія почуттєвого і раціонального в діяльності юриста є дієвими чинниками належної професійної діяльності юриста.

Своєю чергою, формування естетичної культури у студентів-юристів передбачає виховання у них системи естетичних почуттів, знань, умінь і навичок, що виражають ступінь оволодіння прекрасним і виявляються у поведінці юриста під час виконання його професійних обов'язків.

Основними методами формування етичної культури юриста є відвідування виставок класичного і сучасного мистецтва, музеїв, екскурсій до визначних місць, проведення конкурсів студентської творчості, формування у студентів почуття такту та дотримання правил службового етикету юриста, вміння мати естетичний зовнішній вигляд тощо.

Складовими естетичної культури юриста є:

– культура мови – сучасна українська літературна мова, вільне володіння юридичною термінологією, відсутність слів-паразитів, чистота мови, вміння правильно вибирати тон розмови;

– культура зовнішнього вигляду – вміння добирати одяг, зачіску, прикраси відповідно до віку, посади, часу. Для юристів характерні офіційність і стриманість в одязі, відсутність екстравагантності, тому що посада має офіційний характер;

– культура організації робочого місця – створення естетичної обстановки діяльності юриста, комфортності. Юрист повинен орієнтуватися на відвідувачів, тому його робоче місце не повинно відвертати увагу;

– культура оформлення юридичних документів – відсутність технічних, структурних порушень, помилок, нерозбірливого рукописного тексту, естетичність зовнішнього вигляду підготовлених ним документів тощо.

Зупинимось докладніше на визначенні ролі естетичного смаку для юридичної діяльності. Естетичний смак юриста формується на практиці, під час професійної діяльності, хоча і залежить від характеру юриста, рівня його загальної культури та вихованості, певних звичок тощо. Але в будь-якому випадку смакові оцінки юридичної діяльності повинні бути раціонально обґрунтовані. Юрист діє в межах закону та правового почуття, його професійні смакові якості повинні знаходитися у правовому полі, перебувати під впливом норм права, а також інших соціальних норм (моралі, етики тощо).

Естетичність для юриста – це не тільки здатність знайти прекрасне та отримати задоволення від своєї професійної діяльності, але й

особливе ставлення до життя, емоційно-раціональне опанування навколишньої дійсності.

Ціннісно-естетичний аспект діяльності юриста відіграє роль не лише одного з компонентів його духовного життя, але й запобігає просям правового нігілізму, поверховому й недбалому ставленню до роботи, цинічному ставленню до принципів та ідеалів права тощо.

Отже, загальна культура юриста складається з політичної, правової, етичної та естетичної культур. Необхідно зазначити, що лише високий рівень кожної з них дає юристу змогу реалізувати своє високе соціальне призначення, бути успішним і затребуваним, досягати високих показників у професійній юридичній діяльності.

5. Деформація професійної свідомості юриста

Розглядаючи правову культуру юриста, неможливо обійти увагою проблему деформації його професійної свідомості. Своєю чергою, слід нагадати, що **правосвідомість** – це сукупність правових ідей, теорій, емоцій, почуттів та настанов, за допомогою яких відображається правова дійсність, формуються ставлення до права та юридичної практики, ціннісна орієнтація щодо правової поведінки, бачення перспектив і напрямків розвитку правової системи з погляду забезпечення гідного існування людини, справедливості у відносинах між людьми, ефективної організації життєдіяльності держави і суспільства. За своїм змістом правосвідомість є складним системним правовим явищем. Елементи, що її утворюють (ідеї, теорії, концепції, почуття, емоції, настрої, настанови тощо), структурно об'єднуються в дві відносно автономні компоненти – правову психологію і правову ідеологію.

Водночас діяльність юристів здійснюється здебільшого у складних морально-психологічних умовах, на негативному емоційному тлі, у конфліктному середовищі, де немало спокус. Тут виникає загроза деформації свідомості і моральної, і професійно-правової.

Професійна деформація свідомості – це зміна особистісних показників у результаті навчання та роботи. Психологи розглядають професійну деформацію особистості найчастіше як зміни (позитивні та негативні), а юристи-правознавці наголошують на негативних наслідках таких змін.

Отже, і в юристів часом виникають деформації професійної свідомості (від лат. *deformatio* – викривлення) – такі негативні зміни якостей

особистості (стереотипів сприйняття, ціннісних орієнтацій, характеру, способів спілкування і поведінки), що настають під впливом виконання їх професійної діяльності.

Унаслідок різних причин і обставин (психологічних, культурних, соціальних, політичних, економічних тощо) під час професійної діяльності у деяких юристів відбувається втрата та знецінення їх первинних правових поглядів, почуттів, переконань, виникають нові псевдоправові і неправові конструкції, що негативно впливають на професійну поведінку юристів. Конкретні причини деформації моральної і професійної свідомості у професійній групі юристів слід шукати і в суспільстві, і в специфічних умовах діяльності конкретних органів і служб.

До структури деформації професійної правосвідомості включаються:

1) носій професійної правосвідомості – суб'єкт, який здійснює юридичну діяльність;

2) зміст правосвідомості – якість та стан раціонально-ідеологічних, соціально-психологічних та поведінкових компонентів;

3) фактори – зовнішні та внутрішні обставини, що зумовлюють негативні зміни;

4) психоемоційний та (або) вольовий процес трансформації елементів професійної правосвідомості;

5) вчинок як одиниця аналізу поведінки;

6) несприятливий результат (прямий чи непрямий) для особи та/або суспільства.

При тлумаченні змісту деформації правосвідомості юриста необхідно виходити із загального розуміння деформації, що трактується як зміна параметрів, характеристик об'єкта, викликана зовнішнім, специфічним впливом. На рівні особистості це відхилення від певного соціального орієнтиру, норми, вимоги, що призводить до змін у поведінці та виконанні діяльності. Деформація правової свідомості – це її стан, при якому у носіїв формуються певні ідеї, уявлення, погляди, знання, почуття і настрої, переживання та емоції, які спотворено відображають правову дійсність. Деформація визначає зміну сутності, перебудову всієї системи, окремих або всіх структур елементів правосвідомості, що характеризують аномальне ставлення до правової дійсності, що призводить до свого роду правової «мутації» особистості.

Деформація професійної правосвідомості юристів є комплексом особливих, взаємопов'язаних змін окремих якостей і особистості юриста в цілому, які виникають унаслідок виконання професійної діяльності.

Для деформації професійної правосвідомості юристів характерна низка основних ознак:

1. Відбувається гіпертрофія професійно-важливих якостей, подальша їх трансформація у свою протилежність (пильність у підозрілість, впевненість – у самовпевненість, вимогливість у прискіпливість тощо). Зокрема, жорстокість, вседозволеність, включаючи збочені форми їх прояву, виникають і стають домінуючими через певні психічні стани (нудьга, дратівливість та інше).

2. Відбувається пригнічення і подальша атрофія окремих рис особистості, які суб'єктивно оцінюються як другорядні або зайві. Це стосується, насамперед, адекватності самооцінки та професійної мотивації.

3. Невідповідне, дисгармонійне, а надалі спотворене співвідношення та взаємодія окремих якостей та їх груп. Це проявляється у співвідношенні належних змін та зразку професійного мислення, службових та позаслужбових інтересів, культурно-естетичних та органічних потреб тощо.

Істотне значення у процесі деформації правосвідомості мають поведінкові елементи – сукупність правових установок, у тому числі правова орієнтація особистості. Правові установки залежить від ієрархії цінностей, яку вибудовує для себе конкретний суб'єкт права. У загальній психології відомий німецький соціолог і психолог Ерік Фромм (1900–1980 рр.) виокремив плідні та неплідні орієнтації людини, пояснив першопричини деформацій професійної правосвідомості юриста.

Деформації професійної свідомості юриста – це усвідомлені й неусвідомлені зміни антиправового характеру, що настали у свідомості юриста у процесі його професійної діяльності і є показником відступу від нормативів правової культури. Деформації професійної свідомості юриста негативно впливають на юридичну практику, спотворюють роль і призначення юридичної професії, сприяють пониженню авторитету її представників тощо.

Види професійної деформації:

1) загальнопрофесійні – притаманні переважній більшості представників певної професії внаслідок виконання особистістю своєї професійної діяльності. Може проявлятися по-різному: від манер поведінки до

професійного жаргону та фізичного вигляду. Для більшості професійних практикуючих юристів певною мірою характерні «крючкотворство», юридичний «педантизм» у найбільш негативних своїх проявах та забарвленні;

2) спеціальні професійні – виникають унаслідок тривалої роботи в якійсь спеціальності, у процесі спеціалізації особи. Наприклад, судді схильні до «самовпевненості» при прийнятті «типових» рішень, інколи вони піддаються небажанню розібратися із ситуацією; прокурорам характерний синдром «надмірного звинувачення»; адвокати схильні до певної «спритності», емоційної байдужості, цинізму, що межує з емоційною холодністю; у нотаріусів простежується надмірний формалізм, стереотипність у підходах до виконання завдань;

3) професійно-типологічні – пов'язані з накладенням на особу певних психологічних особливостей, що відбиваються на структурі професійної діяльності. З одного боку, вони зумовлені досвідом та мають професійну спрямованість, а з іншого, – спричинені особливостями характеру й темпераменту, здібностями. Прикладами можуть бути деформації, що розвиваються на основі здібностей до комунікації, завищеної самооцінки, владолюбства, організаторських здібностей, «свободолюбства», нарцисизму, комплексу переваги тощо;

4) індивідуальні – властиві працівникам широкого спектру професій і зумовлені, насамперед, індивідуальними особливостями особи, певною непомірністю професійної роботи відповідно до розвитку професійних якостей. Прикладами може бути трудоголізм, завищений рівень відповідальності тощо.

Існують й інші поділи професійних деформацій. Вони можуть формуватися на різних рівнях – мотиваційному, емоційному, пізнавальному, поведінковому тощо. Професійна деформація може бути стійкою, а може носити епізодичний характер, бути як позитивною, так і негативною тощо.

Через те, що професія юриста зазвичай передбачає перебування у складних відповідальних ситуаціях, що ускладнюються фізичною та емоційною перевтомою, об'єктивно формується низка чинників (причин), які прийнято називати причинами професійної деформації.

Розрізняють **зовнішні й внутрішні фактори деформації юристів**. *Зовнішні* пов'язуються швидше з тими реаліями, які складаються у переважній більшості сфер суспільного життя. Юристи живуть і працюють

у межах конкретного соціуму, на них впливають такі деструктивні чинники:

- соціальна, економічна або політична нестабільність;
- криза ідеалів (моральних, ідейних), що зумовлює моральне переродження юриста;
- корупція й особливо безвідповідальність (нечесність) владних органів;
- низький рівень якості нормативно-правових актів, їхнє невиконання;
- відсутність або недовірність юридичних гарантій діяльності юристів, правоохоронних органів, недостатній або низький соціально-правовий рівень їхньої захищеності;
- переважання «негативу», невисокої оцінки при висвітленні діяльності правоохоронної системи та судової системи (системи правосуддя);
- неефективні механізми контролю за діяльністю співробітників правоохоронної та судової систем (у тому числі контролю з боку громадськості);
- виконання юристами невластивих їм функцій, перевантаження службовими справами тощо.

Внутрішні фактори деформації юристів:

- недоліки системи судових та правоохоронних органів, що пов'язуються зі стереотипами мислення, аморальними критеріями оцінювання, правопорушеннями самих юристів, що призводить до дефектів правової свідомості;
- скептичне ставлення до правових почуттів інших;
- викривлення відображення фактів правової дійсності;
- заперечення вимог правового регулювання.

Деформація професійної правосвідомості юристів не є наслідком або ж результатом виключно впливу особистісних якостей юриста. Вона розвивається в результаті взаємного впливу професійної діяльності та його особистісних характеристик. Домінуючу і визначальну роль у даному взаємному впливі відіграють фактори, пов'язані зі специфікою службової діяльності, оскільки саме вони ставлять певні вимоги до зовнішніх особливостей фахівця.

Контрольні питання

1. *Сформулюйте поняття «культура».*
2. *Надайте визначення поняття «професійна культура».*

3. Сформулюйте визначення поняття «правова культура юриста», розкрийте його ознаки.

4. Які функції правової культури юриста?

5. Розкрийте зміст поняття «інформаційна культура юриста».

6. Висвітліть структуру інформаційної культури юриста.

7. Охарактеризуйте ознаки етичної культури юриста.

8. Розкрийте ознаки та надайте визначення поняття «естетична культура юриста».

9. Надайте визначення поняття «професійна свідомість юриста».

10. Надайте визначення поняття «деформація професійної свідомості юриста», охарактеризуйте види такої деформації та чинники, що її детермінують.

Рекомендована література

Основна

1. Гусарев С. Д. Юридична деонтологія. Основи юридичної діяльності : навч. посіб. / С. Д. Гусарев, О. Д. Тихомиров. – Київ : Знання, 2010. – 496 с.

2. Мультимедійний підручник з навчальної дисципліни «Юридична деонтологія» [Електронний ресурс] / С. Д. Гусарев, О. В. Мінченко, Н. П. Свирідюк та ін. ; МВС України, Нац. акад. внутр. справ. – Київ, 2016. – Режим доступу: https://arm.naiu.kiev.ua/books/JD_book/autors/autor_kol.html.

3. Юридична деонтологія : підручник / С. П. Погребняк, О. О. Уварова, Г. О. Христова та ін. ; за ред. О. В. Петришина. – Харків : Право, 2014. – 248 с.

4. Юридична деонтологія. Від навчання до практики : навч. посіб. / Л. В. Радовецька, С. П. Лясковська, О. О. Тихомиров та ін. – Київ : Кондор, 2019. – 296 с.

Допоміжна

1. Гапотій В. Д. Юридична деонтологія : навч. посіб. / В. Д. Гапотій, О. Г. Мінкова. – Мелітополь : ФОП Однорог Т. В., 2018. – 146 с.

2. Молдован А. В. Юридична деонтологія : навч. посіб. / А. В. Молдован, К. Р. Добкіна. – Київ : Правова єдність ; Алерта, 2015. – 226 с.

3. Поліцейська деонтологія : навч. посіб. / за заг. ред. В. Я. Марковського. – Львів : ЛьвДУВС, 2020. – 316 с.

4. Ухач В. З. Юридична деонтологія і професійна етика : навч. посіб. / В. З. Ухач. – Тернопіль : Вектор, 2015. – 335 с.

5. Юридична деонтологія (альбом схем) : навч. посіб. / уклад. О. М. Пасько, В. О. Криволапчук, О. М. Цільмак. – Одеса : ОДУВС, 2009. – 84 с.

ЛЕКЦІЯ 5 КОНФЛІКТИ В ЮРИДИЧНІЙ ПРОФЕСІЇ

1. Поняття, види і причини виникнення юридичних конфліктів.
2. Суб'єкти права та треті особи як учасники юридичних конфліктів.
3. Вирішення і попередження юридичних конфліктів.
4. Правові способи розв'язання юридичних конфліктів.

1. Поняття, види і причини виникнення юридичних конфліктів

Конфлікти – одне із перманентних явищ соціальної комунікації. З огляду на особливості комунікативного процесу, його дієвість насамперед визначається наявністю чи відсутністю згоди між суб'єктами соціального спілкування, яка виникає в результаті повного або часткового їх порозуміння як свого роду «співрозмовників» у межах тієї чи іншої конкретної життєвої ситуації. Якщо ж унаслідок комунікації виникає конфлікт, то це свідчить про незавершеність комунікативного процесу, його нецілісність, неефективність тощо.

Конфліктом (від лат. *conflictus* – «зіткнення») називають протистояння між індивідами та/або ідентичними групами індивідів на основі незадоволення загальнолюдських потреб (*конфлікт потреб*) та/або інтересів (*конфлікт інтересів*). Конфлікт виникає у разі зіткнення протилежних інтересів, позицій, поглядів, цілей і способів їх досягнення. Однак самої лише «поляризації» цих рушіїв комунікації замало: по-перше, суперечності повинні бути достатньо вагомими; по-друге, для конфлікту потрібні конкретні «кроки», тобто одна зі сторін повинна проявити ініціативу, яка засвідчить зазіхання однієї особи на інтереси іншої, і має відбутися негативно забарвлена реакція цієї іншої сторони. Такі дії у своїй сукупності створюють «інцидент» як певний неприємний, з точки зору буденного мислення, комунікативний випадок. Інакше кажучи, створюється конфліктна ситуація і конфлікт, як такий, починає розвиватись.

Динаміка конфлікту має дві взаємозалежні форми: 1) суперечливі фактичні дії; 2) суперечливі психологічні стани (типологічні та особистісні) на індивідуальному та груповому рівнях, які не проявляються у фактичних, об'єктивованих, зовнішньо виражених діях (інакше кажучи, з огляду на термінологію певних авторів, у «відкритих діях»).

Питання про дефініцію соціального конфлікту необхідно розглядати у нерозривному зв'язку з рівнями аналізу цього явища. Зміст і специфіка конфліктної взаємодії суттєво різняться залежно від того, який склад сторін, які причини, як співвідноситься суб'єктивно-об'єктивне та індивідуально-суспільне у протилежних цілях учасників конфлікту.

Змістова дефініція соціального конфлікту має враховувати:

– детермінованість усіх механізмів конфліктних відносин передусім об'єктивними закономірностями й суперечностями соціально-економічного, політичного, правового, культурного та конкретно-історичного суспільного розвитку;

– фундаментальність для усіх конфліктних явищ факту існування певної форми суперечності або антагонізму (як непримиренної суперечності) між двома чи більше соціальними одиницями (учасниками конфлікту);

– наявність особливих психологічних станів та реальних взаємодій учасників як двох взаємопов'язаних фаз конфліктного процесу.

Конкретизація поглядів на конфлікти пов'язана також із нормативно-ціннісним підходом, за яким незбіг цілей та інтересів людей або відповідних груп є головним джерелом конфліктів.

Реальне значення ролі і місця соціального конфлікту в суспільному житті можна визначити на основі дослідження його *функцій*. Соціальні конфлікти поліфункціональні. Конфлікт можна розглядати як прогресивне або як регресивне явище залежно від того, якою мірою він несе у собі конструктивне чи деструктивне начало. При цьому навіть якщо конфлікт здійснює позитивний соціально значущий вплив, постає питання ціни здійснюваних під його впливом змін. Як і б (з певної точки зору) величні цілі не проголошувалися, але якщо самі люди прагматично використовуються як засіб, ресурс (за публіцистичною термінологією – «витратний матеріал») для їх досягнення і, приміром, мають місце людські жертви або страждання людей, такі конфлікти не можуть бути прогресивними.

Позитивні або негативні наслідки конфлікту багато в чому зумовлені соціальною системою. У відкритих суспільствах, де конфлікт вважається нормою та існують різноманітні механізми його врегулювання, конфлікт, зазвичай, сприяє підвищенню життєздатності такого суспільства, його динамізму, прогресу. У закритому суспільстві, де соціальний конфлікт взагалі не визнається, а єдиним засобом його розв'язання є

«силовий метод», невирішені суперечності закономірно консервуються, нагромаджуються і призводять згодом до значних соціальних потрясінь (повстань, заколотів, революцій).

Серед характерних для відкритих соціальних структур *позитивних функцій* конфлікту можна виокремити такі:

- превентивна: попередження більш суттєвих і більш небезпечних конфліктів задля збереження соціальної системи в цілому (роль «запобіжного клапана»);

- інформативна: інформація про соціальне середовище, співвідношення силового потенціалу конкуруючих формувань;

- мобілізаційна: мобілізація внутрішніх ресурсів, створення та підтримання балансу сил (у тому числі й влади);

- стабілізаційна: зниження соціальної напруги, стабілізація та інтеграція внутрішньогрупових та міжгрупових відносин;

- нормотворча: створення нових соціальних норм та інститутів, поновлення існуючих, скасування застарілих;

- стимуляційна: стимуляція соціальних процесів, заохочення творчості та інновації.

Проте конфлікт несе у собі й певні *негативні функції*, зокрема, коли:

- призводить до безладдя та нестабільності;

- суспільство неспроможне забезпечити мир та порядок;

- боротьба ведеться насильницькими (силовими) методами;

- наслідком конфлікту є великі матеріальні та моральні втрати;

- виникає загроза життю та здоров'ю людей або ж ця загроза реалізується у людські жертви, страждання тощо.

Конфлікт сам по собі ще не відображає у повному обсязі причин, що його породили, та соціальних джерел, що сприяли його виникненню. Він може лише свідчити про наявність об'єктивних труднощів, невирішених проблем та про суб'єктивні реакції на ті чи інші події. В остаточному підсумку причиною конфлікту є не об'єктивна реальність, а те, що має місце у свідомості, інтелектуальній, емоційно-вольовій психічній діяльності людей.

Різновидом конфлікту соціального є **юридичний конфлікт**. Для усвідомлення його суті, зазвичай, характеризують соціальний конфлікт, під яким розуміють суперечність, у якій два або більше суб'єкти протистоять один одному в досягненні мети, не допускають задоволення

інтересів тощо. Таке розуміння соціального конфлікту дає підґрунтя для виокремлення юридичного конфлікту, властивого суто юридичній діяльності.

Прийнято виокремлювати два розуміння юридичного конфлікту: вузьке і широке. У *широкому розумінні юридичний конфлікт* – це будь-який соціальний конфлікт, який має хоча б один елемент із юридичною характеристикою, і який завершується юридичним шляхом. У *вузькому розумінні юридичний конфлікт* – це конфлікт, що виникає винятково у правовій сфері, у сфері правового регулювання, а також має вираження у формі правового спору.

Таким чином, *юридичний конфлікт* – це будь-який конфлікт, у якому спір так чи інакше пов'язаний із правовідносинами сторін (їх юридично значущими діями або станами). Суб'єкти, мотивація їхньої поведінки, об'єкт конфлікту мають правові ознаки, а сам конфлікт спричиняє певні правові наслідки.

Узагальнено, юридичний конфлікт являє собою юридичні відносини разом із конфліктними діями сторін (їх протиборством).

Особливістю юридичних конфліктів є те, що вони можуть бути ефективно вирішені завдяки досягненням юриспруденції, тобто завдяки цивілізованим засобам – можливостям права (відповідним «правовим засобам», «правовим формам», «правовим процедурам» тощо).

У цілому ж виникнення та розвиток конфліктів обумовлені дією *двох груп причин – об'єктивних та суб'єктивних*. До об'єктивних причин конфліктів можна віднести, головним чином, ті обставини соціальної взаємодії людей, які призвели до зіткнення їхніх інтересів, внутрішніх переконань, установок, ціннісних орієнтацій тощо. Об'єктивні причини викликають виникнення передконфліктної обстановки – об'єктивного компонента передконфліктної ситуації. Суб'єктивні причини конфліктів головним чином пов'язані з тими індивідуальними психологічними особливостями опонентів, які ведуть до того, що вони обирають саме конфліктний, а не будь-який інший спосіб розв'язання об'єктивної суперечності, що склалася.

При розгляді характеру взаємозв'язку між об'єктивними та суб'єктивними причинами конфліктів можна зазначити, що жорсткий розподіл об'єктивних та суб'єктивних причин конфліктів, а тим більше їх протиставлення не є коректним. Будь-яка об'єктивна причина відіграє свою роль у виникненні конкретної конфліктної ситуації, зокрема з

причини дії суб'єктивних чинників; немає жодного конфлікту, який би тією чи іншою мірою не був обумовлений суб'єктивними та об'єктивними причинами; практично будь-який конфлікт має цілий комплекс об'єктивно-суб'єктивних причин.

Слід підкреслити, що хоча об'єктивні фактори і створюють основу для конфлікту, самі по собі вони його не викликають, якщо не виникають сприятливі умови для виникнення та розвитку конфліктної дії. Звідси випливає, що для виникнення та розвитку конфлікту очевидного значення набуває усвідомлення його причин та глибини відповідними групами людей, котрі відчують «ущемлення» того чи іншого важливого для них інтересу.

Специфіка юридичного конфлікту визначається юридичними характеристиками. До них належать: галузь права, у сфері якої може перебувати конфлікт; структура норми, яка його стосується; різновид правозастосовного органу тощо.

Поділяючи конфлікти за *галузями права*, передусім доцільно зазначити, що вони відбуваються в кожній із них. Поширені конфліктні відносини, пов'язані з питаннями цивільного, господарського, фінансового, трудового, екологічного, житлового, сімейного права. Найбільш небезпечні конфлікти — у сфері кримінального, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого права. Окремі групи становлять конституційні конфлікти, вирішення яких відбувається в площині конституційної юстиції, та міжнародні конфлікти, які врегульовуються, крім внутрішнього (конституційного) законодавства, нормами міжнародного публічного права. Процеси демократизації суспільного життя актуалізували потребу в окремому провадженні адміністративних справ.

Проте, як уже зазначалося, в реальному житті існує чимало «*змішаних*» конфліктів, які спочатку не мають правового характеру і лише згодом можуть набувати юридичних ознак. Крім того, деякі конфлікти можуть мати динаміку, котра призводить до їх переходу зі сфери дії однієї галузі права в іншу правову сферу, до можливості їх багатозначної юридичної оцінки. Так, конфлікт, що розпочався як сімейна сварка, розвиваючись, може набути правового характеру, наприклад, у таких випадках: а) звернення із заявою про розлучення (сфера сімейного права); б) звернення із заявою про поділ майна (сфера цивільного права); в) притягнення до адміністративної відповідальності за порушення тиші в громадських місцях (сфера адміністративного права); г) притягнення до

кримінальної відповідальності за завдання побоїв (сфера кримінального права).

Юридичні конфлікти також можна поділяти з огляду на **характер диспозиції** (уповноважуючі, зобов'язуючі, забороняючі) **правових норм**, порушення (різне розуміння чи різне тлумачення) яких становить основу конфлікту.

У випадку дії *уповноважуючих норм* юридичний конфлікт зазвичай виникає між уповноваженим суб'єктом та особою (фізичною або юридичною), чий інтереси порушені або можуть бути порушені.

При застосуванні *зобов'язуючих норм* суб'єктами юридичного конфлікту можуть бути, насамперед, зобов'язані особи та держава, тобто зобов'язаними суб'єктами є не лише фізичні та юридичні особи, але й держава як гарант виконання зобов'язуючих норм. Прикладом конфлікту, що має відношення до дії зобов'язуючих норм права, може бути ситуація, коли в електричці контролер намагається оштрафувати безквиткового пасажера, який не хоче сплачувати штраф і таким чином «втягує» контролера у конфлікт. Якщо контролер, не бажаючи конфліктувати з безквитковим пасажиром, відпустить його, то він сам унаслідок такої своєї дії об'єктивно опиниться у конфлікті з державою.

У разі дії *забороняючих норм* юридичні конфлікти головним чином полягають у порушенні такого роду норм певними фізичними або юридичними особами. Характерним прикладом можуть бути правопорушення у сфері охорони довкілля.

Серед інших конфліктів слід також виокремити юридичні конфлікти **за системою правозастосовних та правоохоронних органів**. Виходячи з компетенції цих органів, можна визначити, до якого органу слід звертатися у разі виникнення конфліктної ситуації. Чинне законодавство України (закони «Про судоустрій і статус суддів», «Про прокуратуру», «Про Національну поліцію», «Про звернення громадян» тощо) чітко визначає компетенцію правоохоронних органів та порядок прийому і терміни розгляду звернень громадян. Проте, як свідчить практика, такі конфлікти часто-густо провокуються адміністративною плутаниною у різних відомствах, управліннях, відділах, затягуванням розгляду справ тощо. Реальну можливість запобігти таким негативним явищам надає гарантоване Конституцією України (стаття 55) право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб.

До кола основних видів юридичних конфліктів також можна віднести **конфлікти нормотворчості та правозастосування**. Юридичні конфлікти можуть виникати як у процесі створення нормативних актів, так і в процесі їх реалізації, а також під час внесення до них змін чи доповнень, скасування тих чи інших нормативних актів. Усі ці конфлікти перебувають в ієрархічній залежності. Так, нерозв'язання конфлікту на стадії творення нормативного акта може призвести до конфліктів на наступному етапі його застосування.

Цей аспект юридичної конфліктології тісно пов'язаний із *проблемою юридичної колізії*. Відповідна проблема, яку іноді називають «конфлікт законів», існує, наприклад, як «конфлікт» національного законодавства з нормами міжнародного права, окремих актів чинного законодавства з Конституцією, підзаконних нормативно-правових актів із законами тощо.

Окрім того, зазначене певною мірою стосується і такого недостатньо вивченого явища, як «когнітивний юридичний конфлікт», який зазвичай має теоретико-правовий характер. Знеособлена юридична колізія не може підмінити всієї сутності, структури, механізмів розвитку та розв'язання конфлікту. На відміну від колізії, юридичний конфлікт – це зіткнення між людьми, що є суб'єктами права і носіями певних юридичних поглядів, позицій, які діаметрально протилежні та потребують конфліктної взаємодії з метою досягнення урівноваженості. Натомість відсутність юридичної колізії, узгодження законів та інших нормативно-правових актів із конституційними нормами сприятиме запобіганню конфліктам у нормотворчості.

Юридичний аспект об'єктивно займає належне місце в багатьох видах конфліктів. Уміння спрямовувати вирішення конфліктів у площину права, застосовувати юридичні засоби – важлива умова незворотності процесу демократизації державного і суспільного життя.

2. Суб'єкти права та треті особи як учасники юридичних конфліктів

Філософське поняття «суб'єкт» надзвичайно часто вживається в науковій мові в різного роду сферах, включаючи юриспруденцію. Суб'єкт як філософське поняття є невіддільним, насамперед, від поняття «об'єкт» (або «предмет»). У філософії поняття «суб'єкт» використовується для позначення «Я» (психолого-теоретико-пізнавального), котре протиставляється чомусь іншому – «не-Я» (відповідному предмету, об'єкту), або як позначення *об'єктивованого* «Я» («індивід», «людина», «громадянин» тощо), якому протистоїть певний об'єкт і який спрямовує на цей об'єкт своє пізнання або дію. У сфері права поняття «суб'єкт» знаходить свою конкретизацію, насамперед, через поняття «суб'єкт права (правовідносин)». У свою чергу, існує і поняття «суб'єкти юридичних конфліктів».

Аналіз суб'єктного складу учасників конфліктів у суспільстві є досить багатогранною проблемою, оскільки чим складнішою є організація чи інститут соціальної системи, що стає сферою конфліктних відносин, тим більш багатогранним виявляє себе склад сторін конфліктної взаємодії.

Дослідження суб'єктів соціальних конфліктів, особливостей їхньої поведінки становить не лише теоретичний інтерес, а й має практичну значущість саме тому, що допомагає виявити реальні причини протистояння соціальних груп, верств, еліт тощо сучасного українського суспільства, задіяти важелі локалізації конфліктних відносин для подолання тих чи інших кризових ситуацій.

Оскільки міра участі осіб у конфлікті може бути досить різною, для чіткішого визначення місця та ролі тих чи інших представників суб'єктного складу конфлікту, для їх певного статусного розмежування, з огляду на ті чи інші «критерії розрізнення», в сучасній науці використовується поняття «конфліктуюча (протидіюча) сторона».

Конфліктуючі сторони – це *головні суб'єкти конфлікту, що відстоюють взаємовиключні позиції, тобто це сукупність тих учасників конфлікту, які чинять активні дії (протидії) один супроти одного*. У реальному протиборстві беруть участь щонайменше дві конфліктуючі сторони (конфліктанти, опоненти, суперники) і, відповідно, мають місце так звані *біполярні* (двосторонні) конфлікти. Якщо має місце конфлікт *мультиполярний* (багатосторонній), то суб'єктів протидії повинно бути

декілька. У деяких конфліктах протидіюча сторона може персоніфікуватися в особі єдиного суб'єкта, який одноосібно протистоїть опонентам.

Протидіючі сторони – ключова структурна ланка конфлікту. Із «зникненням» однієї зі сторін конфлікту він, «за логікою речей», припиняється. Якщо один із конфліктантів (що уособлює протидіючу сторону) замінюється іншим, то конфлікт може цілком або частково змінитися за характером і предметом, адже нові суб'єкти вносять у процес протидії свої інтереси, мотиви, специфіку дій. Суб'єкти конфлікту не залишаються незмінними в цьому процесі. Про глибину і зрілість конфліктної ситуації часто судять на підставі ступеня сформованості суб'єктів. Чим більш у загальному плані розвиненим є конфлікт, тим вищою є зрілість його суб'єктів; якщо конфлікт переходить в інший якісний стан, відповідно, змінюються й конфліктуючі сторони.

Повне та об'єктивне розуміння учасників конфлікту може дати характеристика конфлікту як: а) явища соціального, а тому доцільним буде застосування структурно-функціонального (соціально-рольового) та біхевіористичного (поведінкового) підходів, які найбільш повно дозволяють з'ясувати соціальну структуру учасників конфлікту, їхній статус у суспільстві та державі, рольове різноманіття членів конфліктної сторони, виявити особливості моделей конфліктної поведінки; б) явища, що має власну юридичну природу, а тому конфлікт слід розкривати через явище правовідносин, зокрема через визначення об'єкта і предмета правовідносин, обсягу прав та обов'язків, здійснення юридичної кваліфікації поведінки та дій кожного з учасників, передбачення можливих правових наслідків застосування державного примусу тощо. У такому випадку із соціального суб'єкта учасник юридичного конфлікту набуває статусу суб'єкта права – учасника правовідносин.

Учасники юридичного конфлікту – це, власне, його суб'єкти, які, будучи учасниками соціальної взаємодії, безпосередньо пов'язані із соціальним статусом конфлікту – його рівнем, масштабом, іншими складовими статусу. Крім того, вони виконують певну функцію в конфлікті, яка обумовлена інтересами і потребами сторони конфлікту. Тому для розуміння суті соціального конфлікту як узагальненої моделі всіх конфліктних відносин достатньою буде функціональна характеристика учасника. Характеристика ж юридичного конфлікту вимагає додаткових характеристик особливостей правовідносин – кримінальних, адміністративних, цивільно-правових, земельних, трудових, екологічних тощо.

У науці виділяються дві групи суб'єктів – безпосередні *суб'єкти* конфлікту та *учасники* конфлікту. *Перша група суб'єктів*, тобто **безпосередні суб'єкти** (вони ж *основні учасники* конфлікту – опоненти, контрагенти, сторони конфлікту), з усіма їх соціально-рольовими характеристиками, складною функціональною структурою, з огляду на загальне коло потенційно можливих учасників конфлікту являють собою його прямих (безпосередніх) учасників, тобто вони – це основоположні, системоутворюючі сторони конфлікту. Саме їм належить вирішальна і найбільш активна роль як у його виникненні, так і в його розвитку. Основні учасники є його головними діючими сторонами, і протиріччя їхніх інтересів лежить в основі сутності конфлікту. Тобто якщо одна зі сторін із якихось причин, образно кажучи, «руйнується», то конфлікт втрачає свій сенс і припиняється.

До *другої групи суб'єктів*, **неосновних учасників конфлікту** («третя сторона»), прийнято включати тих, хто безпосередньо не здійснює активні («наступальні» чи «оборонні») дії проти супротивника. Це «пасивні» учасники конфліктної ситуації, яким належить другорядна роль у виникненні конфлікту. Це, власне, групи підтримки, ініціатори конфлікту, організатори, підбурювачі, посередники, пособники. Досить часто в реальному житті межа між сторонами конфлікту – основними і неосновними (суб'єктами-учасниками) – є досить делікатною й відносно умовною.

Роль основних і неосновних учасників конфлікту може бути як *конструктивною* (позитивною), так і *деструктивною* (негативною). Від цього залежить і їхня типологія (конструктивний, деструктивний тип суб'єктів). Вони можуть, з одного боку, сприяти запобіганню чи вирішенню конфліктів, а з іншого, – сприяти подальшому його розвитку та поглибленню. Розрізняють також *конформний* тип суб'єктів, які, доповнюючи характеристику деструктивного типу, у процесі конфлікту схильні йти на поступки, ніж розвивати і продовжувати відповідну «боротьбу інтересів».

Суб'єкту *деструктивного* типу притаманна така поведінка, за якої він намагається розв'язати конфлікт шляхом не конструктивного вирішення, а, навпаки, його посиленням, ескалацією аж до повного знищення свого опонента. При цьому він використовує повсякчас руйнівні й жорсткі засоби боротьби. Такий тип поведінки часто зустрічається у кримінально-правових, міжнародних конфліктах. На міжнародній арені

– це агресивні мілітаристські країни, злочинні організації, терористи. До внутрішньодержавних суб'єктів деструктивного типу відносять осіб, політичні, громадські, релігійні та квазідержавні формування авторитарного характеру тощо.

На відміну від деструктивного, *конструктивний* тип прямо йому протилежний і всіляко намагається загасити конфлікт, причому в такий спосіб, щоб знайдене рішення було оптимальним, взаємовигідним та «влаштовувало» обидві сторони. Він постійно шукає різні варіанти примирення, підбирає посередників, вживає заходів щодо зменшення конфліктної напруги, усіляко намагається відвернути увагу від предмета спору і, відповідно, врегулювати конфлікт.

Конформний тип тяжіє за своєю суттю до деструктивного і, певною мірою, «доповнює» деструктивний. Однак суб'єкти цього типу схильні до поступок та компромісів, аніж перспективи продовження боротьби. Ця модель поведінки хоч і не така «ультрашкідлива», як деструктивного типу, однак небезпечна тим, що сприяє здійсненню чужих агресивних намірів. Позитивну роль вона здатна відіграти, якщо конфлікт виник через щось несуттєве і дріб'язкове. За таких обставин компромісна лінія поведінки – це найбільш оптимальний варіант вирішення спору.

Розмежування між суб'єктами та учасниками (третіми особами) конфлікту є обґрунтованим для юридичного конфлікту, оскільки така диференціація корелює з науково-доктринальним підходом щодо суб'єктів-учасників правових відносин, а також формами співучасті у правопорушеннях, передбачених законодавством. Відповідно до кримінального закону учасники юридичного конфлікту-правопорушення залежно від їхньої ролі та здійснюваних функцій можуть поділятися на: підмовника, пособника, організатора, підбурювача.

Підмовник (може бути особа, організація, держава) у конфлікті – це той, хто підштовхує інших до нього. У той час, як *пособник* сприяє конфлікту шляхом надання технічної допомоги, порадами та іншими засобами, *організатор* (одна особа чи їхня група) провокує конфлікт, здійснює загальне керівництво, забезпечення та охорону інших учасників конфлікту.

При прийнятті обґрунтованого та виваженого юридичного рішення іншими важливими характеристиками конфліктуючих сторін, які можуть мати значення для юридичної процедури, є їхні фізичні, соціальні, матеріальні та інтелектуальні ресурси, можливості та вміння тощо. Вони

часто визначають (зумовлюють) завершення конфлікту. Соціальними ж характеристиками учасників конфлікту охоплюються вікові, статеві, професійні, національні, сімейні та інші соціально значущі відмінності сторін.

Для виникнення юридичного конфлікту властива наявність особливостей. Так, приміром, конфлікт повинен охоплюватися предметом правовідносин, а сторони мати взаємні юридичні права та обов'язки.

У реальному житті найчастіше конфлікт стає юридичним не одразу, а з його розвитком, тоді, коли сторони, що протидіють, не можуть досягти ні відповідного порозуміння, ні очікуваного результату без правових засобів. Отже, якщо сторони забажають використовувати правові форми відносин, то конфлікт може трансформуватися в юридичний конфлікт.

3. Вирішення і попередження юридичних конфліктів

Управління конфліктами, яке складається з їх прогнозування, попередження або стимулювання, діагностики, регулювання та розв'язання, є основним призначенням вирішення конфліктних ситуацій. Управління конфліктами полягає в цілеспрямованому впливі на процеси конфліктної взаємодії, метою якого є конструктивне вирішення конфліктних ситуацій. За змістом і за сутністю – це управління соціальними групами, людьми та їх колективами в умовах конфлікту.

Процес управління конфліктами стає реалістичним і можливим за наявності таких умов:

- об'єктивне розуміння конфлікту як реальності;
- визнання можливості активного впливу на конфлікт і перетворення його на чинник самокоригування системи;
- наявність необхідних матеріальних, політичних, духовних, інформаційних та інших ресурсів;
- сформованість правової основи управління конфліктами;
- здатність соціальних об'єктів, що стали учасниками конфлікту, до залагодження своїх позицій, інтересів та поглядів;
- розвиненість у системі соціального управління інститутів, форм і механізмів, спрямованих на конфліктний медіаторинг та функції арбітражу;
- зрілий стан у структурі суспільної свідомості таких якостей, як доброзичливість, толерантність, злагода і консенсуальність.

Конфлікти за функціональною спрямованістю можуть мати конструктивний (стимулювати суспільний розвиток, творчу діяльність

соціальних суб'єктів) або деструктивний (руйнівний) характер. Останні часто-густо, наприклад, у кримінальній сфері, пов'язані з насиллям, агресивною поведінкою. Вони є небезпечними, тому що завдають людям і суспільству шкоди. Безперечно, що їх краще спрогнозувати, попередити, обмежити, ніж врегулювати чи розв'язувати.

Прогнозування конфліктів полягає в передбаченні потенційних конфліктних ситуацій, можливих зіткнень інтересів суб'єктів соціальних відносин на основі вивчення об'єктивних та суб'єктивних умов і факторів взаємодії між людьми. На загальносоціальному рівні важливе значення має виявлення економічних, суспільних та політичних факторів, що дезорганізують суспільно-політичне життя. В колективах це, передусім, аналіз соціально-психологічного клімату, процесів групової динаміки, лідерства, статусних позицій членів малих груп тощо.

З метою належного прогнозування конфліктної ситуації необхідно чітко встановити певні факти:

- сигнали конфлікту, частоту їхньої появи, потенціали їхньої конфліктогенності та вірогідності стимуляції ними конфлікту;
- виявити проблему, з'ясувати, які суперечності зумовили її появу, наскільки вона є складною, чи є можливість її розв'язати;
- з'ясувати, чи назріла конфліктна ситуація і в якому напрямку вона може розвиватися;
- уточнити склад учасників розгортання конфлікту та їхню готовність до подальшого провокування й поглиблення конфлікту;
- виявити суть інциденту, його особливість, наскільки він спроможний бути детонатором конфлікту.

Важливе місце у прогнозуванні належить виявленню причин та мотивів виникнення конфліктів, а також тенденцій до зміни проблемної ситуації.

Попередження, або запобігання конфлікту досягається, з одного боку, ефективним управлінням соціальною системою, а з іншого, – нейтралізацією дії конфліктогенних факторів. Запобігання конфліктам ґрунтується на їх прогнозуванні, тобто на основі отриманої інформації про причини назріваючого конфлікту здійснюється активна діяльність щодо нейтралізації усього комплексу факторів, які детермінують конфлікт. На загальносоціальному рівні – це усунення факторів, що дезорганізують життя суспільства й держави.

Серед основних *шляхів запобігання* конфліктам в організаціях –

дотримання принципів соціальної справедливості; турбота про задоволення потреб співпрацівників; формування культури спілкування.

Стимулювання конфлікту – це комплекс заходів, спрямований на розпалювання, загострення конфлікту. Стимулювання може бути виправданим лише щодо конструктивних конфліктів. Дедалі більше поглиблюється розуміння того, що конфлікти – це нормальне повсякденне явище в житті кожної людини, групи, організації, суспільства загалом. Багато конфліктів несуть у собі потенційну цінність і можуть допомогти:

- знайти нові, більш досконалі шляхи вирішення проблем;
- налагодити міцні й довготривалі відносини між людьми;
- забезпечити згоду й взаєморозуміння проблем, способів їх вирішення;
- отримати новішу й достовірнішу інформацію щодо проблеми, а також про можливості її розв’язання;
- викликати інтегративний ефект у групі або в організації, сприяти їхньому згуртуванню та цілісності, а також стабільності ситуації в результаті розв’язання конфлікту.

Серед засобів стимулювання – виступ із критичними матеріалами в ЗМІ; винесення проблемного питання на публічне обговорення; критика створеної ситуації; звернення до суду з позовною заявою тощо.

Діагностика конфліктів – це комплекс заходів, спрямованих на з’ясування причин наявного конфлікту, його спрямованості та тенденцій розвитку. Основним джерелом діагностики є вивчення об’єктивних і суб’єктивних факторів взаємодії між людьми, а також їх індивідуально-психологічних особливостей. Серед таких факторів – стиль управління, соціально-психологічний клімат, соціальна напруга, акцентуація характеру тощо. Особливе значення в прогнозуванні конфлікту належить постійному аналізу загальних та особистісних причин конфлікту.

Зазвичай, *процедури діагностики* конфліктів містять:

- 1) опис його наявних проявів (кризи, зіткнення, бійки тощо);
- 2) визначення рівня розвитку конфлікту;
- 3) виявлення причин та природи конфлікту (об’єктивних чи суб’єктивних);
- 4) визначення інтенсивності протистояння;
- 5) визначення сфери поширення конфлікту.

Важливим є безпосередньо аналітичний етап діагностики, який передбачає збирання й оцінювання інформації з таких проблем:

- об'єкт конфлікту (характер, цінність, стан, міра дефіцитності, можливість розподілу);
- опонент (загальні відомості; особистісні властивості; психологічні якості, цілі, інтереси, позиції, система правових і моральних цінностей; наявність помилок і слабкостей тощо);
- власна позиція (мета, завдання, потреби, інтереси, дії, визнання помилок тощо);
- чинники (об'єктивні та суб'єктивні), що спричинили конфлікт; його глибинні джерела, а також безпосередній привід;
- соціальне середовище (організаційний, ситуативний, комунікативний аспекти, соціально-статусні та рольові відносини, особливості соціально-психологічного клімату);
- вторинна рефлексія (уявлення учасників конфлікту про погляди й сприйняття опонента і навпаки).

Регулювання конфлікту – це цілеспрямований активний вплив на конфлікт з метою його ослаблення й обмеження, спрямування динаміки конфлікту до розв'язання.

Серед *технологій урегулювання* конфлікту традиційно виокремлюють:

- *інформаційні* (ліквідація браку інформації в конфліктній ситуації; вилучення з інформаційного поля хибної, недостовірної інформації);
- *комунікативні* (організація спілкування між суб'єктами конфлікту та їх прихильниками; забезпечення ефективного спілкування);
- *соціально-психологічні* (робота з неформальними лідерами і мікрогрупами; зменшення соціальної напруги й зміцнення соціально-психологічного клімату в колективі);
- *організаційні* (вирішення кадрових питань; використання методів заохочення та покарання; зміна умов взаємодії).

Регулювання конфліктів передбачає низку етапів, які важливо враховувати:

I етап – визнання реальності конфлікту сторонами конфлікту.

II етап – легітимізація конфлікту, тобто досягнення угоди між сторонами конфлікту щодо визнання й дотримання встановлених норм та правил конфліктної взаємодії.

III етап – інституціоналізація конфлікту, тобто створення відповідних органів, робочих груп з урегулювання конфліктної взаємодії. Наголошуючи на важливості *інституціоналізації конфліктів*, необхідно підкреслити,

що завдання забезпечення стабільності й безпеки покладено на всі соціальні інститути суспільства й держави. Інституціоналізація відносин відбувається й шляхом створення постійних та тимчасових форм взаємодії сторін, які запобігають конфліктам. Свобода слова та інші демократичні цінності, приміром багатопартійність, створюють реальну можливість для відкритого обговорення будь-яких конфліктів.

Проблема інституціоналізації конфліктів тісно пов'язана з *нормативним підходом* до його врегулювання. Як відомо, соціальні інститути не існують без відповідних норм.

Нормативне регулювання конфліктів, на відміну від тимчасово діючих інститутів, робить систему стабільнішою, визначає тривалий порядок розвитку й розв'язання конфліктів і тим самим є найефективнішим інструментом для розвинених суспільних систем. Конфлікти, так само, як інші відносини між людьми, зазвичай, регулюються моральними, релігійними, політичними, правовими та іншими соціальними нормами.

Оскільки майже кожен конфлікт має відношення до ключових моральних цінностей – добра й зла, честі, гідності, справедливості, порядності тощо, його учасники отримують, передусім, моральні оцінки. Проте ці оцінки, як і в цілому моральні норми, не мають чіткої визначеності. Навіть загальнолюдські цінності («не вбий», «не вкради» тощо) сприйняті ще далеко не всіма людьми. Тому конфлікти, їхні причини часто оцінюються по-різному не лише їх прямими й непрямими учасниками, а й громадськістю.

Політичні норми слугують урегулюванню, насамперед, політичних конфліктів. Щоб конфлікти між населенням й елітами, між групами еліт залишалися в конституційних межах, потрібно:

- створення серйозного базису довіри населення до політики й політиків;
- пріоритет професійних якостей, а не національних чи інших ознак під час кадрового формування органів публічної влади;
- створення демократичних громадських організацій з контролю за діями та зміною влади;
- припинення діяльності екстремістських (націоналістичних, релігійних) організацій та рухів;
- заохочення створення та вдосконалення інститутів громадянського суспільства із властивими їм толерантними багатосторонніми зв'язками.

Правові норми застосовуються, передусім, для врегулювання юридичних конфліктів, але, як зазначалося вище, практично будь-який конфлікт може вирішуватися за допомогою належної юридичної процедури.

Розв'язання конфлікту – це етап управління конфліктом, пов'язаний із його завершенням. Завершення конфлікту – поняття більш широке, ніж його розв'язання. Адже конфлікт, приміром, може завершитися загибеллю обох сторін, але це аж ніяк не означає, що його розв'язано. Якщо під завершенням конфлікту розуміють будь-яке його закінчення, припинення з будь-яких причин, то під розв'язанням слід вважати лише певну позитивну дію (рішення) самих учасників конфлікту або третьої сторони, внаслідок якої протиборство завершується мирними чи силовими засобами.

У реальній практиці управління конфліктами важливо зважати на передумови їх розв'язання:

- достатня зрілість конфлікту;
- необхідність вирішення конфлікту для самих суб'єктів;
- наявність необхідних засобів і ресурсів для вирішення конфлікту.

Конфлікт вважається повністю завершеним, коли будуть усунені його причини і предмет, буде відсутня конфліктна ситуація. Неповне розв'язання конфлікту може бути лише етапом на шляху його завершення, коли усуваються не всі причини конфлікту або не повністю вирішується конфліктна ситуація.

Проблема розв'язання конфліктів сьогодні розглядається з урахуванням двох протилежних підходів (стратегій): а) конфронтаційного протиборства; б) компромісу і співробітництва.

Перший підхід, сутністю якого є досягнення односторонніх переваг, зазвичай пов'язується з можливостями впливу на суперника. Зусилля учасників конфліктної взаємодії переважно спрямовуються проти один одного, а не на вирішення проблеми. Зрозуміло, що результатом протиборства може бути, образно кажучи, лише «програш» однієї або обох сторін. У такому разі постконфліктні відносини сторін не будуть тривкими, підвищується ризик того, що конфлікт набуватиме незворотного характеру. Незважаючи на суттєві недоліки силових методів вирішення конфліктів, вони під дією стереотипів конфронтаційно-конфліктної поведінки є відносно популярними і в умовах сьогодення.

Сутність другого підходу полягає в максимальному зближенні

позицій і досягненні угоди щодо взаємоприйнятних способів задоволення протилежних інтересів шляхом прямої взаємодії сторін або за участі третьої сторони. Цей напрям у розв'язанні конфліктів характеризується такими моментами:

- повним завершенням, коли проблеми остаточно вирішуються й усуваються всі перешкоди для погодження сторін;

- загальною прийнятністю в цілому, тобто для всіх сторін, які брали участь у конфлікті;

- самостійністю сторін, яка виявляється в тому, що немає потреби будь-якого втручання третьої сторони для забезпечення виконання умов угоди;

- задоволенням уявлення сторін про чесне й справедливе вирішення проблеми;

- відмовою від компромісу як половинчастого рішення, пов'язаного з вимушеними взаємними поступками та принесенням у жертву своїх життєво важливих цілей;

- інновацією та встановленням між сторонами нових і позитивних взаємовідносин тощо.

У закордонній практиці (насамперед, у США) традиційно використовуються такі **неюридичні способи розв'язання конфлікту**:

- *переговори (прямі переговори)*;

- *погоджувальні процедури (примирення)*;

- *посередництво*.

Зазначені способи розв'язання конфліктів застосовуються для вирішення широкого кола конфліктів; у тому числі вони можуть бути використані як неформальні процедури при розв'язанні спорів правового характеру. Наведемо характерні загальні ознаки цих способів:

- велика роль належить взаємовідносинам сторін;

- процес вирішення конфлікту має неофіційний характер і участь третьої сторони (наприклад, миротворця або посередника) ґрунтується на діях, відносинах та ситуаціях, які не завжди і не обов'язково пов'язані з порушенням законодавства;

- домовленості сторін нерідко не мають юридичного характеру і в цьому розумінні не є обов'язковими для сторін; однак сторони здебільшого бувають зацікавлені у дотриманні домовленостей, тому що брали безпосередню участь у їх виробленні;

- процес розв'язання концентрується на потребах та інтересах сторін.

Кожен із названих способів характеризується поступовим зменшенням здатності самостійно налагоджувати відносини та контролювати процес вирішення проблеми. Так, якщо у прямих переговорах учасники можуть контролювати предмет, процес і результат угоди, то в разі посередництва конфліктуючі сторони вже не можуть контролювати процес, тому що його організація належить до прерогативи посередника.

Переговори – найдавніший і основний спосіб вирішення конфліктів. Порівняно з іншими способами, переговори дають змогу сторонам конфлікту дійти такої згоди, яка задовольнятиме кожну з них і допоможе уникнути значних матеріальних витрат та ризику програшу однієї зі сторін під час тривалих судових процедур. У процесі прямих переговорів сторони мають можливість максимально контролювати різні аспекти своєї взаємодії, у тому числі, що стосується часових та інших меж обговорення, приймати рішення, впливати на процес і його результат, самостійно укладати угоду, яка має неофіційний характер, тому що є приватною справою сторін.

Узгоджувальні процедури (примирення). Для визначення сукупності процедур неконфронтаційного і ненасильницького розв'язання конфліктів нерідко використовується термін «альтернативне вирішення конфліктів». Найчастіше це поняття застосовується, коли йдеться про неюридичні способи вирішення конфліктів та способи з участю третьої сторони.

Альтернативне розв'язання конфліктів ґрунтується на таких положеннях:

- процес розв'язання конфлікту має відбуватися таким чином, щоб звести до мінімуму деструктивні можливості конфлікту і, навпаки, сприяти максимальному прояву його позитивних функцій;

- конструктивного розв'язання конфлікту можна досягти лише в тому разі, коли будуть задоволені інтереси всіх сторін – учасниць конфлікту;

- виконання завдань конструктивного розв'язання конфлікту можливе лише у разі відмови сторін від «позиційного торгу» на користь взаємовигідних переговорів.

Поширеною у реальному житті є практика **посередництва**. Різновидом посередницької процедури є **застосування неформального арбітражу, або третейського (неофіційного) суду**, що обирається

самими сторонами конфлікту. Винятково важливо додержуватися принципів права, які відображають «дух права», верховенство права, його глибинну екзистенцію. У третейському розгляді, порівняно із цивільним судочинством, більш рельєфно означається принцип диспозитивності. Він проявляється в основному призначенні третейського суду, тобто це не формалізована відповідність букві закону, а насамперед ефективне вирішення спору, залагодження правового конфлікту.

Особливе місце серед засобів і технологій розв'язання конфліктів посідає **конфліктний медіаторинг**. Медіація (посередництво), на відміну від суду та арбітражу, дає змогу сторонам шляхом переговорів неюридичними засобами (лише за участі посередника-медіатора) вирішувати конфліктну проблему.

Між судовими процедурами вирішення конфліктів і розв'язанням їх за допомогою медіаторингу існує велика відмінність:

- застосування процесу медіації є справою добровільною, а медіатор вільно обирається сторонами (в цьому медіація схожа з третейським судом);

- у суді конфліктуючі сторони не беруть участь у розробленні та прийнятті рішення – це функція судді. У процесі медіаторингу сторони самі виробляють і приймають рішення, медіатор не має на це жодних повноважень;

- судові рішення є обов'язковим для сторін. Медіація ж – це процес, де нічого не відбувається без згоди сторін. Умовою виконання прийнятого сторонами рішення є добровільно взятий ними на себе обов'язок виконувати це рішення;

- якщо суд визначає «управнених» і «зобов'язаних», «винних» і невинуватих, то медіація спрямована на пошук згоди. За допомогою посередника обирається той варіант вирішення конфлікту, який його сторони вважатимуть найкращим і прийнятним для себе. При цьому медіаторинг орієнтується, передусім, не на юридичні норми, а на те, що кожна зі сторін розуміє під справедливістю;

- ризик медіації є мінімальним, оскільки кожна сторона будь-коли може відмовитися від продовження процесу. Медіація відбувається конфіденційно;

- порівняно з процедурою судового розгляду (в умовах, коли суди переважані і розгляд справ тягнеться місяцями, а то й роками) процес медіації не є тривалим і потребує значно менших матеріальних витрат.

Медіація особливо ефективна тоді, коли потрібно відновити відносини між людьми, для яких добрі взаємини в майбутньому є життєво важливими (опіка над дітьми при розлученні, об'єднання компаній, відносини замовника та підрядника тощо). Адже після тривалих судових «битв» сторонам не завжди вдається встановити необхідні чи бажані відносини. Разом із тим для застосування медіації існують і певні обмеження. Так, її не можна використовувати для розв'язання кримінально-правових конфліктів.

Розглядаючи способи розв'язання юридичних конфліктів, варто наголосити на додатковому значенні неформальних процедур. Проте в певних випадках, коли даються взнаки надмірна формалізація й процесуальні переобтяження, можуть бути більш ефективними квазіюридичні методи.

Концептуальним підґрунтям, основою нової методології конфліктологічного менеджменту є визнання необхідності **консенсусу**. Значимо, що консенсус по-різному тлумачиться у політичному та юридичному сенсі. У політичному розумінні консенсус – це думка більшості, досягнення спільного узгодження зі спірного питання. В юридичному – це метод вироблення та прийняття рішень, актів, який спирається на два важливі принципи: підтримку рішення більшістю осіб, які беруть участь у його прийнятті, та відсутність заперечень проти прийняття рішення з боку хоча б одного з учасників. Отже, консенсус – це не одностайність, тому що повна одностайність у позиціях усіх учасників прийняття рішення тут не потрібна. Йдеться про відсутність прямих заперечень та можливість нейтральної позиції і навіть окремих зауважень щодо рішення (якщо вони не підривають його сутності). До того ж консенсус не лише сприяє прямому впливу громадської думки на політико-юридичні питання, а й формує саму громадську думку, позитивно впливає на психологічний клімат у конкретній організації і в суспільстві загалом, тому що орієнтує не на конфронтацію і пошук тих, хто не згоден, а на врахування інтересів усіх членів.

Консенсус – кращий спосіб вирішення конфлікту уже хоча б тому, що таким чином проблема може бути вирішена остаточно. Консенсуальними є всі розглянуті нами несилові процедури врегулювання конфліктів.

Консенсуальність певною мірою приманна і юридичним способам вирішення конфліктів. На консенсуальних засадах суспільно-політичного

договору ґрунтуються положення і норми Конституції України, які слугують запобіганню та врегулюванню конфліктів у державно-правовій сфері.

Активно функціонує консенсус у цивільному й цивільному процесуальному праві. Зокрема, принцип диспозитивності надає можливість сторонам цивільно-правових конфліктів самим визначати характер прав та обов'язків, урегулювати взаємні вимоги, у тому числі завершувати конфлікт укладанням мирової угоди. Суто консенсуальними є цивільні правовідносини, які виникають із договорів. Вирішення сімейних конфліктів також ґрунтується на взаємній згоді. Лише коли її не вдається досягти, «вступають» в дію норми права. Консенсуальні процедури широко використовуються для розв'язання трудових конфліктів. Проте найпоширеніший спосіб вирішення юридичних конфліктів – судовий не є консенсуальним.

4. Правові способи розв'язання юридичних конфліктів

Зосереджуючи увагу на **правових способах розв'язання юридичних конфліктів**, доцільно відзначити, що їх особливістю є офіційно формалізована участь третьої сторони. Такими «офіційними медіаторами» можуть виступати:

- 1) міждержавні організації (наприклад, ООН, ОБСЄ тощо);
- 2) окремі держави; державні правові інститути (уряд, президент, конституційний суд, господарські суди, верховний суд та суди нижчих інстанцій, прокуратура тощо);
- 3) урядові чи тимчасові парламентські комісії, що створюються для вирішення конфліктних проблем;
- 4) керівники (адміністрація) установ, підприємств, організацій тощо;
- 5) громадські організації (наприклад, комісії з розв'язання трудових спорів, профспілки тощо);
- 6) професійні медіатори-конфліктологи, офіційний статус яких закріплено у чинному законодавстві країни.

До повноважень «третьої сторони» може належати:

- вольове припинення конфлікту;
- легітимно-силове розведення конфліктуючих сторін;
- блокування боротьби (фізичними, військово-технічними засобами чи силою соціального тиску);
- застосування правових санкцій до сторін;

– визначення (за критеріями соціальних норм) винуватої та правої сторін;

– надання допомоги щодо пошуку оптимальних рішень та відновлення співробітництва;

– сприяння нормалізації відносин та організації спілкування;

– контроль за виконанням мирної угоди.

У соціальних конфліктах великого масштабу, які набувають певного політичного розголосу, роль «офіційного медіатора» може виконувати держава чи будь-яка з її урядових структур. Сторони, зазвичай, охоче йдуть назустріч цим організаціям із таких причин:

– урядові структури розпоряджаються матеріальними благами, які мають велике значення у житті людей, і цільове використання цих благ може суттєво вплинути на перебіг конфлікту аж до його суттєвого обмеження чи повного припинення;

– державні органи мають законне право застосовувати примус: економічні санкції, адміністративний вплив або навіть збройну силу;

– уряд концентрує у своїх руках основну частку соціальної інформації. Об'єктивно він набагато краще поінформований про фактичний стан справ, що призвів до конфлікту, і може ефективно розпорядитися цією інформацією, спонукаючи сторони до мирного обговорення проблем;

– окрім компетентності, третейські можливості урядових структур спираються на сталі традиції авторитету законної влади, традиції слухняності та громадянської покорності;

– уряд скрізь визнається необхідним інститутом, підлеглість якому розглядається як суцільно нормальне явище і не викликає прихованих почуттів помсти і реваншу, як це буває у випадках вимушеної покорності переможцю, що виявився сильнішим у протистоянні.

Серед основних правових способів розв'язання юридичних конфліктів можна виокремити:

– *міжнародно-правові процедури*;

– *конституційні процедури та конституційне судочинство* при розв'язанні конфліктів у державно-правовій сфері;

– *судовий розгляд справ* під час розв'язання конфліктів у цивільній, господарській, трудовій, кримінальній та інших сферах;

– *застосування адміністративних засобів*, що практикуються в органах виконавчої влади та місцевого самоврядування (органи внутрішніх справ, податкові та інші інспекції, адміністративні комісії тощо).

Окрім того, в даному контексті доцільно зазначити, що загалом розв'язання конфліктів юридичним шляхом (розрізняючи при цьому правові «способи» і «процедури» розв'язання) має принаймні чотири спільні ознаки:

- конфлікт розглядається й вирішується уповноваженим на це державою (міжнародною організацією) органом;

- орган, який вирішує конфлікт, діє на підставі й на виконання норм права;

- у період розгляду спору на конфліктуючі сторони покладаються певні, передбачені міжнародним або національним правом права та обов'язки;

- рішення, яке прийнято щодо конфлікту органами, уповноваженими на те державою, є обов'язковим для сторін і, як правило, для інших організацій та осіб.

Позитивний аспект юридичних процедур, що застосовуються при вирішенні юридичних конфліктів, полягає в тому, що рішення приймається на основі й на виконання права й мінімально залежить від суб'єктивізму. Конфлікт набуває чітких обрисів, формалізується, як формалізується і сама процедура його розв'язання. Що ж до можливих помилок, то їх вирішення передбачено такою юридичною процедурою, як затвердження рішення вищим органом, оскарження рішення, його перегляд тощо. Нарешті, юридичні процедури забезпечують необхідну гласність і тим самим – громадський контроль за розглядом конфліктів, що підвищує авторитетність вжитих заходів.

Основним способом вирішення юридичних спорів є *правосуддя* як процесуально унормована діяльність судів з вирішення юридичних справ від імені держави. Відповідна судова діяльність є специфічною, напрацьованою багатовіковою практикою формою (способом) розв'язання спорів і конфліктів. Мільйони людей, тисячі юридичних осіб щоденно розв'язують свої проблеми саме в судах.

У сучасному державно організованому суспільстві практично вже немає сфер, на які б не поширювалася юрисдикційна діяльність суду. У процесі розбудови громадянського суспільства, утвердження правової держави постійно підвищується значення діяльності судів як способу вирішення юридичних конфліктів. Інститут правосуддя як фундаментальний елемент правової системи суспільства має розглядатися і як форма здійснення прав і свобод людини та громадянина, і як самостійне

соціально-правове благо, що реалізується через належні судові процедури. Такий підхід до сутнісної характеристики правосуддя дає змогу подолати погляди на нього як на форму державного примусу і утвердити самоцінність правосуддя в механізмі правового захисту людських прав та законних інтересів.

Судова влада в Україні відповідно до конституційних засад поділу державної влади здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними законом.

У Законі України «Про судоустрій і статус суддів» зазначається, що кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним законом.

Процедура розгляду конфлікту в судовому засіданні є найбільш важеним, досконалим і цивілізованим способом урегулювання конфліктної ситуації. Вона передбачає безпосереднє дослідження та розв'язання конфлікту в умовах гласності та усності судового розгляду, змагальності і рівноправності сторін. Процесуальне законодавство покладає на суд обов'язок всебічно, повно та об'єктивно розглянути обставини справи і постановити в ній судові рішення відповідно до норм матеріального і процесуального права.

Правосуддя, порівняно з іншими можливостями вирішення юридичних конфліктів, має суттєві переваги:

- незалежність судів як самостійної гілки влади від законодавчої і виконавчої влад;
- незалежність суддів і підкорення їх тільки закону;
- нормативна основа усієї діяльності суду, який діє відповідно до закону та згідно з внутрішнім переконанням;
- рівність усіх учасників судового процесу перед законом;
- змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості;
- чітко визначена процедура встановлення та перевірки фактичних обставин і прийняття рішення;
- забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду;
- обов'язковість рішень суду;
- забезпечення діяльності суду спеціальними професійними кадрами, передусім суддями, адвокатами, прокурорами тощо.

Правосуддя здійснюється у формі конституційного, цивільного, господарського, адміністративного та кримінального судочинства. Вони відрізняються предметом та процедурою судового розгляду; мають відмінності у рішеннях, що приймаються. Як основний напрям діяльності судової влади, правосуддя, безумовно, є найбільш досконалим інструментом вирішення юридичних конфліктів, але аж ніяк не єдиним.

Важливу роль в урегулюванні та вирішенні правових конфліктів відіграють *адміністративні засоби*, використання яких практикується в різних правозастосовних та правоохоронних органах. Оновлення українського адміністративного права пов'язане з виокремленням таких його нових функцій, як правозабезпечувальна та правозахисна. Загалом за призначенням і характером зміст діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо вирішення юридичних конфліктів схожий із діями, які здійснюються в межах юрисдикції органів судової влади. Так, органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування відповідно до своєї компетенції мають право і зобов'язані: а) розглядати й вирішувати індивідуальні управлінські справи, які мають спірний характер (адміністративно-правові спори); б) самостійно оцінювати при цьому правомірність поведінки учасників адміністративно-правових конфліктів; в) застосовувати, в необхідних випадках, заходи юридичної відповідальності.

Проте, на відміну від юрисдикційної діяльності судів, їхня адміністративно-юрисдикційна діяльність, по-перше, не поширюється на усі правовідносини і до того ж вона підконтрольна судовій владі. По-друге, якщо для судів юрисдикційна діяльність є їх основним призначенням, то такі повноваження становлять лише частину повноважень того чи іншого органу виконавчої влади або місцевого самоврядування. По-третє, суди під час вирішення спорів мають право застосовувати заходи юридичної відповідальності різної природи, в тому числі адміністративної, а органи виконавчої влади або місцевого самоврядування застосовують лише заходи адміністративної відповідальності, а стосовно своїх працівників – також і заходи дисциплінарної відповідальності.

Контрольні питання

1. Дайте визначення дефініції «конфлікт».
2. Визначте, з яких елементів складається структура конфлікту.
3. Розкрийте класифікацію конфліктів.

4. Що є підґрунтям юридичного конфлікту?
5. Що спільного і відмінного між суб'єктами та учасниками конфлікту?
6. Чому конфлікти є рушійною силою розвитку суспільних відносин?
7. Якою є роль юристів при вирішенні конфлікту?
8. Чому прогнозування конфліктних ситуацій вважають діагностикою?
9. Чим суттєво (за методами дії та наслідками) відрізняються врегулювання конфлікту та його усунення?

Рекомендована література
Нормативно-правові акти

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр>.
3. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.
4. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.
5. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.

Основна

1. Галаган В. Я. Конфліктологія : конспект лекцій / В. Я. Галаган, В. Ф. Орлов, О. М. Отич. – Київ : ДЕТУТ, 2008. – 293 с.
2. Герасіна Л. М. Конфліктологія : навч. посіб. / Л. М. Герасіна, М. П. Требін, В. Д. Воднік. – Харків : Право, 2012. – 128 с.
3. Іванов В. М. Юридична конфліктологія : навч. посіб. / В. М. Іванов, О. В. Іванова. – Київ : МАУП, 2004. – 224 с.
4. Марченко О. В. Юридична конфліктологія : конспект лекцій / О. В. Марченко. – Дніпро, 2016. – 58 с.

5. Юридична деонтологія. Від навчання до практики : навч. посіб. / Л. В. Радовецька, С. П. Ляковська, О. О. Тихомиров та ін. – Київ : Кондор, 2019. – 296 с.

Допоміжна

1. Бризгалов І. В. Юридична деонтологія. Короткий курс лекцій / І. В. Бризгалов. – Київ : МАУП, 2003. – 48 с.

2. Пендюра М. М. Юридична деонтологія : навч. посіб. / М. М. Пендюра, О. В. Дручек. – Київ : НАВС, 2014. – 169 с.

3. Положення про організацію освітнього процесу в Харківському національному університеті внутрішніх справ : затв. Наказом Харків. нац. ун-ту внутр. справ від 28.01.2021 № 44 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://univd.edu.ua/files/generaldocs/principle_education_khNUVS_.pdf?ver=2021.

4. Сичевська-Возняк О. М. Юридична деонтологія : конспект лекцій / О. М. Сичевська-Возняк. – Луцьк : Луцький НТУ, 2017. – 33 с.

5. Юридична деонтологія : підручник / С. П. Погребняк, О. О. Уварова, Г. О. Христова та ін. ; за ред. О. В. Петришина. – Харків : Право, 2014. – 248 с.

ЛЕКЦІЯ 6 МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИСТІВ

1. Міжнародні стандарти професійної діяльності юристів: загальна характеристика.
2. Основні міжнародні документи, що містять стандарти професійної діяльності юристів.
3. Міжнародні деонтологічні принципи діяльності юристів.
4. Деонтологічні засади діяльності поліції у міжнародно-правових документах.

1. Міжнародні стандарти професійної діяльності юристів: загальна характеристика

У науці та на законодавчому рівні професійний стандарт розглядається як вимога до кваліфікації працівників, їх компетентності, що визначаються роботодавцями та є основою формування професійних кваліфікацій (стаття 33¹ Закону України «Про професійно-технічну освіту»). Іншими словами, професійний стандарт є документом, установленим для загального та багаторазового використання; звід правил, що враховують єдині принципи, характеристики діяльності певних професій та спрямовані на досягнення оптимального рівня впорядкованості в будь-якій сфері діяльності.

Професійні стандарти розробляються різними громадськими об'єднаннями, роботодавцями, їхніми організаціями, органами державної влади, науковими установами, галузевими радами, іншими зацікавленими суб'єктами. Такі стандарти були розроблені також юристами, щоб забезпечити незалежність юридичної професії.

Роль юриста, незалежно від того, чи виконується вона окремою особою, корпорацією чи юристами, які представляють державу, полягає в тому, що юрист виступає надійним радником та представником клієнта, професіоналом, якого поважають і неодмінним учасником здійснення правосуддя. Втілюючи всі ці вимоги, юрист, який служить інтересам клієнта та захищає його права, виконує також певні функції в суспільстві, якими є:

- попередження та запобігання конфліктам;

- гарантування вирішення конфліктів відповідно до визнаних принципів права з урахуванням відповідних прав та інтересів;
- проведення переговорів, укладання угод та задоволення інших індивідуальних і суспільних потреб;
- сприяння подальшому розвитку права;
- захист людських прав, свободи, справедливості і верховенства права.

Національні стандарти професійної діяльності юриста зазвичай впливають із національного законодавства, адже кожна країна має власні традиції та специфіку в галузі діяльності працівників юридичної спеціальності, які зумовлені національним судоустроєм, структурою державної влади й управління, законодавством. Однак є загальні вихідні положення, що мають або повинні мати однакову силу в державах із гуманістичною і демократичною спрямованістю розвитку. Отже, будь-які національні стандарти професійної діяльності юристів мають відповідати міжнародним стандартам.

Міжнародні стандарти професійної діяльності юриста – це загальноприйняті правила, норми, принципи здійснення професійної діяльності, визнані міжнародним співтовариством і відображені в положеннях відповідних правових актів. Поруч із міжнародними стандартами професійної діяльності юриста, існують і відповідні європейські стандарти, що стосуються юристів.

Європейські стандарти професійної діяльності правників, як обов’язкові вимоги щодо рівня реалізації прав і свобод людини, почали широко використовуватись у законотворчому процесі, практиці конституційного судочинства. Вони зайняли чільне місце в національній правовій системі. Європейські правові стандарти отримали статус критерію якості правозастосовної діяльності органів влади, забезпечили новий поштовх до розвитку вітчизняної наукової та практичної юридичної діяльності. Тож, такі стандарти є універсальним підґрунтям процесу міжнародного співробітництва, узгодження міжнародних і національних правових систем, а також зразками (моделями) культури поведінки юриста в процесі здійснення ним професійної діяльності.

Звичайно, процес зародження і становлення юридичної етики як загальновизнаного і неодмінного фактору повноцінної правової діяльності, що гарантує надійний захист прав людини і як самостійної наукової галузі та навчальної дисципліни, відбувався в кожній державі по-

різному. Але деонтологічні норми й принципи, визнані міжнародними стандартами, гарантують належне виконання юристами їхніх функцій, що створює необхідні умови для життєдіяльності всього суспільства.

Стандарти юридичної професії закріплені переважно в документах міжнародних професійних правничих організацій, наділених статусом правил корпоративної етики (поведінки), а також у документах міжнародно-правових організацій, інституцій та політичних організацій, і мають рекомендаційно-зобов'язальний характер для їхніх членів та учасників. Знайшовши своє втілення в законодавстві України, вони стали моделлю для подальшого вдосконалення професійної майстерності юристів в умовах побудови демократичної, соціальної, правової держави в Україні.

2. Основні міжнародні документи, що містять стандарти професійної діяльності юристів

Єдиного документа, де були б акумульовані й уніфіковані міжнародні стандарти професійної діяльності юристів, досі не напрацьовано. Відповідні положення містяться в багатьох міжнародних актах та документах.

Основою для формування та розвитку низки міжнародних документів щодо професійної діяльності юристів стала Загальна декларація прав людини (1948 року). В ній ідеться про рівність перед законом, презумпцію невинуватості, право на гласність розгляду юридичної справи із дотриманням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом тощо. Тож, ця Декларація містить низку принципових вимог до організації та здійснення правосуддя, які безсумнівно можна віднести до загальнолюдських правових цінностей. Водночас вони втілюють і моральні вимоги, загальноновизнані моральні цінності, відображають найважливіші етичні категорії. Гуманізм, справедливість, захист гідності людини характеризують норми цього найвагомішого документа ООН.

Інший важливий документ ООН, де втілені критерії та принципи професійної діяльності юристів, – Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1973 року). В ньому проголошується право кожної людини на свободу й особисту недоторканність, забороняється довільний арешт або утримання під вартою. Кожному арештованому повідомляється причина його арешту й у терміновому порядку висувається обвинувачення (стаття 9).

Важливим кроком у напрямку розвитку та акумулювання низки міжнародних стандартів професійної діяльності юристів стали Стандарти

незалежності юридичної професії Міжнародної асоціації юристів, ухвалені на конференції Міжнародної асоціації юристів (ІВА)¹, що відбулася в Нью-Йорку у вересні 1990 року.

Цим документом уперше на міжнародному рівні було закріплено, що: «справедлива система організації юстиції, що гарантує незалежність юристів при виконанні ними професійного обов'язку без будь-яких необґрунтованих обмежень, прямого чи непрямого тиску чи втручання, є абсолютно необхідною для побудови і функціонування правової держави», – і далі: «професійні організації юристів відіграють життєво важливу роль у підтримці професійних стандартів і етичних норм у захисті своїх членів від необґрунтованих обмежень і порушень, у забезпеченні юридичною допомогою усіх, хто її потребує, а також: у взаємодії з урядовими й іншими інститутами для досягнення цілей правосуддя».

Стандарти незалежності юридичної професії Міжнародної асоціації юристів також звертають увагу на роль юридичної освіти у розвитку та становленні юриста як професіонала. Так, юридична освіта повинна забезпечити відповідні знання, розуміння мови і майстерності, необхідних для практикуючого юриста, включаючи розуміння правових і етичних зобов'язань, прав і свобод людини, що визнані законодавством країни і міжнародним правом.

Серед головних завдань юриста Стандартами незалежності юридичної професії Міжнародної асоціації юристів передбачається: дбати про навчання і освіту суспільства щодо принципів правової держави, значення незалежної судової системи і всієї юридичної професії; інформувати їх про права й обов'язки юристів, а також про можливі і належні способи їхнього здійснення; адвокати при виконанні своїх обов'язків завжди повинні діяти вільно, чесно і безстрашно, відповідно до законних інтересів клієнта і без якого-небудь втручання чи тиску з боку влади

¹ **Міжнародна асоціація юристів (ІВА)** – спілка міжнародних юристів-практиків, асоціацій адвокатів і юридичних товариств, заснована в 1947 році. На цей час ІВА має у своєму складі більш ніж 80 000 індивідуальних юристів і 200 асоціацій адвокатів і юридичних товариств. Її головний штаб-квартира знаходиться в Лондоні (Англія). Первісне членство обмежувалося асоціаціями адвокатів і юридичних товариств, але в 1970 році членство в ІВА було відкрите для окремих юристів. Члени юридичної професії, залучені до ІВА, включають барристів, адвокатів, соліситорів, членів суддівського корпусу, юрисконсультів, державних адвокатів, учених і студентів юридичних факультетів. З 1947 року ІВА має спеціальний консультативний статус у Генеральній Асамблеї ООН та Економічній і соціальній раді ООН (ЕКОСОП).

або громадськості; юрист повинен мати цивільний і кримінальний імунітет від переслідувань за відповідні заяви, зроблені ним у письмовій чи усній формі при сумлінному виконанні свого обов'язку і здійсненні ним професійних обов'язків у суді, трибуналі чи іншому юридичному або адміністративному органі.

Положення, що стосуються стандартів професійної діяльності юристів, наводяться й в Основних принципах, що стосуються ролі юристів, прийнятих Восьмим конгресом ООН з попередження злочинності і поводження з правопорушниками (Гавана, 27 серпня – 7 вересня 1990 року). Цим міжнародним документом пропонується державам забезпечити:

– **доступ до юристів і юридичних послуг**, що означає, що кожна людина має право звернутися до будь-якого юриста за допомогою для захисту і відстоювання своїх прав на всіх стадіях кримінального процесу. Уряд забезпечує ефективні процедури і гнучкі механізми ефективного і рівного доступу до юристів для всіх осіб, які перебувають на їхній території і які підпадають під їхню юрисдикцію, без дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, етнічного походження, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, майнового, станового, економічного або іншого становища. Також уряди мають забезпечувати достатні фінансові та інші ресурси для надання юридичних послуг бідним і, за необхідності, іншим особам, які знаходяться у несприятливому становищі, а професійні асоціації юристів мають співпрацювати задля організації і забезпечення послуг, коштів та інших ресурсів, інформувати людей щодо їх прав і обов'язків згідно із законом держави;

– **спеціальні гарантії у питаннях кримінального правосуддя**, коли уряди держав забезпечують негайне інформування компетентними органами кожної людини щодо її права користуватися допомогою юриста (не пізніше ніж через сорок вісім годин з моменту арешту або затримання) за своїм вибором при арешті або затриманні, або при обвинуванні її у здійсненні злочину;

– **кваліфікацію і підготовку кадрів**, що означає те, що уряди, професійні асоціації юристів, заклади освіти держав повинні забезпечувати належну кваліфікацію і підготовку юристів, знання ними професійних ідеалів і моральних обов'язків, прав людини і основних свобод, визнаних національним і міжнародним правом, а також забезпечувати відсутність дискримінації будь-якої особи під час здійснення юристами

професійної практики за ознаками раси, кольору шкіри, статі, етнічного походження, релігії, політичних або інших поглядів, національного або соціального походження, майнового, станового, економічного або іншого становища (за винятком того, що вимога, згідно з якою адвокат повинен бути громадянином відповідної країни, не розглядається як дискримінаційна).

Не менш важливим є також те, що Основні принципи, що стосуються ролі юристів окреслюють функції та обов'язки юриста, а також гарантії щодо виконання юристами своїх обов'язків. Це означає, що юристи за будь-яких обставин повинні зберігати честь і гідність, як носії відповідальної професії при відправленні правосуддя.

Стосовно своїх клієнтів юристи виконують такі функції:

а) консультування клієнтів щодо їхніх юридичних прав, обов'язків і роботи правової системи тією мірою, якою це стосується юридичних прав і обов'язків клієнтів;

б) надання клієнтам допомоги будь-якими доступними засобами і вживання заходів, передбачених законодавством, для їхнього захисту або захисту їхніх інтересів;

в) надання, за необхідності, допомоги клієнтам у судах, трибуналах або в адміністративних органах.

Коли йдеться про *гарантії щодо виконання юристами своїх обов'язків*, то уряди держав мають забезпечувати виконання юристами своїх професійних обов'язків в обстановці, вільній від загроз, перешкод, залякування або невинного втручання, здійснення поїздок і безперешкодного консультування своїх клієнтів усередині країни і за її межами. Крім того, юристи не повинні зазнавати судового переслідування, судових, адміністративних, економічних або інших санкцій за будь-які дії, вчинені відповідно до визнаних нормами закону професійних обов'язків і етики, а також загроз такого переслідування і санкцій. А у тих випадках, коли виникає загроза небезпеки юристам унаслідок виконання ними своїх функцій, публічна влада держави має забезпечити їм належний захист.

Також у ракурсі з'ясування міжнародних стандартів діяльності юристів необхідно відзначити, що Основні принципи, що стосуються ролі юристів визначають право юристів на створення професійних асоціацій та передбачають дисциплінарні заходи щодо юристів.

Зокрема, юристи, як і інші громадяни, мають право на свободу вираження думки, переконань і зборів. Вони мають право на створення і на членство в самостійних професійних асоціаціях, що представляють їхні інтереси, сприяють їхній безперервній освіті і підготовці і захищають їхні професійні інтереси. Виконавчий орган таких організацій обирається її членами і виконує свої функції без втручання ззовні. Зазначені професійні асоціації юристів можуть співпрацювати з урядами з метою забезпечення реального і рівного доступу громадян до сфери юридичних послуг.

Поряд із цим юристи через свої органи або законодавчі органи держави розробляють відповідно до національного законодавства і звичаїв, а також визнаних міжнародних стандартів *кодекси професійної поведінки юристів*. Обвинувачення або скарги щодо юристів, які знаходяться при виконанні своїх професійних обов'язків, підлягають найшвидшому об'єктивному розгляду відповідно до належної процедури. В такому випадку юристи мають право на справедливий розгляд справи, включаючи право на допомогу юриста за своїм вибором. Дисциплінарні заходи щодо юристів розглядаються неупередженим дисциплінарним комітетом, що створюється юристами, в незалежному органі, передбаченому законом, або в суді і підлягають незалежному судовому контролю.

Перелік основних міжнародних документів щодо стандартів професійної діяльності юристів буде неповним без Деонтологічного кодексу (Кодексу правил здійснення адвокатської діяльності адвокатів Європейського співтовариства) (1988 року), який констатує необхідність визначення однакових норм, застосованих до кожного адвоката співтовариства та його міжнаціональної діяльності. Застосування норм Деонтологічного кодексу в міжнаціональній діяльності зобов'язує адвокатів дотримуватися норм своєї колегії тільки в тому випадку, якщо норми останньої не суперечать нормам цього Кодексу. При цьому під міжнародною діяльністю адвоката розуміється діяльність адвоката в іншій країні-учасниці, а також всі професійні відносини з адвокатом іншої країни-учасниці.

Визнаючи особливу роль адвоката в житті людей і суспільства, Кодекс зазначає, що «його обов'язки не обмежуються сумлінним виконанням свого обов'язку в межах закону. Адвокат повинен діяти в інтересах права в цілому, так само, як і в інтересах тих, чий права і свободу йому

довірено захищати; не тільки виступати в суді від імені клієнта, але й надавати йому юридичну допомогу у вигляді порад і консультацій. Адвокат зобов'язаний захищати інтереси клієнта сумлінно і з максимальною для нього вигодою, однак не виходячи за передбачені законодавством межі; адвокат у жодному разі не повинен повідомляти суду свідомо недостовірні чи помилкові відомості». Також цим Кодексом визначаються етичні принципи діяльності адвоката: 1) незалежність; 2) довіра й особиста порядність; 3) конфіденційність. Кодекс наголошує на неможливості заняття адвокатом неприпустимими видами діяльності та саморекламою.

Дедалі помітнішою є тенденція інтернаціоналізації етичних вимог, що ставляться до суддів. Такі вимоги мають узагальнений характер, визначаючи лише бажану кінцеву мету – безсторонність, справедливість, незалежність суддів. У цьому контексті Основні принципи незалежності судових органів (1985 року), прийняті сьомим Конгресом ООН з попередження злочинності і поведження із правопорушниками в м. Мілан, є одним із перших актів подібного ґатунку (так, згідно зі статтею 8 «суддям завжди слід поводити таким чином, щоб забезпечити повагу до своєї посади і зберегти неупередженість й незалежність судових органів», а стаття 10 встановлює: «Особи, відібрані для судових посад, повинні мати високі моральні здібності»).

Серед основних міжнародних документів щодо професійної діяльності юристів, які стосуються стандартів професійної діяльності юристів, особливе місце посідає Кодекс поведінки посадових осіб по підтримці правопорядку (1979 року), адже він безпосередньо вказує на те, що поведінка посадових осіб із підтримання правопорядку повинна відповідати таким правилам (принципам), як:

1. Повага та захист гідності і прав людини.
2. Застосування сили лише за умов крайньої необхідності й тією мірою, якою це потрібно для виконання професійних обов'язків.
3. Зберігання в таємниці відомостей конфіденційного характеру.
4. Забезпечення обережності під час зберігання та використання інформації, що стосується особистого життя інших осіб, що може зашкодити їхнім інтересам і репутації.
5. Заборона катувань чи інших нелюдських дій і покарань, що включає неможливість самому або іншим ставитися терпимо або виправдовувати їх винятковими обставинами або посиланнями на розпорядження вищестоящих осіб.

б. Забезпечення повної охорони здоров'я затриманих осіб, вжиття заходів із надання їм медичної допомоги в разі потреби.

7. Перешкоджання будь-яким актам корупції.

Наступний документ – Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочину і зловживання владою (1985 року), ухвалена резолюцією 40/34 Генеральної Асамблеї ООН. Згідно з цією Декларацією під терміном **«жертви»** розуміються *«особи, яким індивідуально чи колективно було завдано шкоди, включаючи тілесні ушкодження або моральні збитки, емоційні страждання, матеріальні збитки або суттєве ураження їхніх основних прав у результаті дії чи бездіяльності, що порушують діючі національні кримінальні закони держав-членів, включаючи закони, що забороняють злочинне зловживання владою»*. Це в деяких випадках також стосується родичів або утриманців безпосередньої жертви. Декларація вказує на те, що до жертв слід ставитися зі співчуттям та поважати їхню честь та гідність. Вони мають право на доступ до правосуддя та якнайшвидшу компенсацію завданих збитків відповідно до національного законодавства. Жертвам слід надавати необхідну матеріальну, медичну психологічну та соціальну допомогу урядовими, добровільними, громадськими та місцевими каналами. Працівникам поліції, системи правосуддя, охорони здоров'я, соціальних служб та іншому відповідному персоналові слід проходити підготовку, яка б дозволяла забезпечити розуміння потреб жертви та керівних принципів надання належної оперативної допомоги.

Окремий блок питань, що стосуються стандартів професійної діяльності юристів, міститься в Мінімальних стандартних правилах ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») (1985 року). Відповідно до цього документа кожній державі слід докладати зусиль для прийняття комплексу законів, правил та положень, які стосуються безпосередньо неповнолітніх правопорушників, а також органів та установ, які займаються здійсненням правосуддя щодо неповнолітніх і які зобов'язані:

- 1) задовольняти різні потреби неповнолітніх правопорушників, захищаючи при цьому їхні основні права;
- 2) задовольняти потреби суспільства;
- 3) втілювати в життя ці правила неухильно та неупереджено.

Серед інших міжнародних документів, які також містять деякі стандарти професійної діяльності юристів, слід згадати : Основні принципи

незалежності судових органів (1985 року), Основні принципи незалежності судових органів (1985 року), Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства (схвалений Міжнародною організацією адвокатів ЄС і прийнятий в остаточному варіанті в Ліоні) (1998 року) та інші.

3. Міжнародні деонтологічні принципи діяльності юристів

Міжнародні принципи поведінки юристів – вихідні ідеї (положення), спрямовані на встановлення відповідними національними органами публічної влади конкретної країни загальноприйнятої основи кодексів поведінки юристів.

Метою прийняття зазначених принципів є поширення і виховання ідеалів юридичної професії. Повага до вказаних принципів є міцною основою для реалізації права на юридичний захист, котрий є підґрунтям для забезпечення основних прав і свобод людини і громадянина. Вищевказані принципи мають поглибити розуміння фахівцями у галузі права, відповідальними особами та громадськістю важливості ролі юристів у суспільстві, а також яким чином принципи, яким відповідає юридична професія, підтримують цю роль.

Міжнародні принципи поведінки юристів були викладені, головним чином, у Загальних принципах для спілки юристів, прийнятих Міжнародною асоціацією юристів (IBA) 20 вересня 2006 р. в Чикаго та в Коментарі до цього документа під назвою Міжнародні принципи поведінки в юридичній професії, прийнятому 28 травня 2011 р. у Варшаві. Вони містять десять принципів (норм, вимог):

- незалежність юридичної професії;
- чесність, порядність і справедливість;
- конфлікт інтересів (або службова несумісність);
- конфіденційність;
- інтерес клієнта;
- юридичний обов’язок;
- свобода клієнта;
- власність клієнтів і третіх осіб;
- компетентність;
- розумна оплата.

Міжнародна асоціація юристів (IBA) закликає суддів, законодавців, уряди і міжнародні організації, разом із представниками усіх юридичних професій, прагнути до дотримання викладених Міжнародних принципів.

Першим і найважливішим деонтологічним **принципом** діяльності юриста, який став міжнародним стандартом, є **незалежність юридичної професії**. Вона означає «**відсутність будь-якого тиску: як результату власних інтересів, так і зовнішніх факторів**». Незалежність є необхідною для забезпечення довіри між юристами суміжних професій, а також з боку клієнтів.

Незалежність юридичної професії *обумовлена*: а) усвідомленням її носіями факту наявності професійних знань і навичок, якими не володіє інша частина суспільства (знанням законів, умінням їх застосовувати під час вирішення юридичної справи; умінням тлумачити норми права і складати юридичні документи тощо); б) володінням знаннями про конкретні факти, що мають безпосереднє відношення до юридичної справи.

Незалежність юридичної професії *виявляється* в: а) установленні патерналістських стосунків із клієнтом, тобто стосунків професійної «опіки»; б) наявності (у визначених законом межах) свободи і самостійності щодо обрання засобу вирішення юридичної справи.

«Незалежність юридичної професії *забезпечується*: гарантуванням з боку держави і закріпленням цих гарантій в конституції або законах; справедливою системою організації юстиції; неупередженим рішенням судових органів; створенням умов для отримання громадянами правової допомоги з боку обраного або незалежного адвоката для захисту їх прав; підтриманням професійними юридичними організаціями професійних стандартів і етичних норм; взаємодією з урядовими та іншими інститутами для досягнення цілей правосуддя у процесі розробки національного законодавства та практики його застосування; а також завдяки наявності незалежних самоврядних асоціацій юристів, визнаних чинним законодавством і здатних забезпечити незалежність юридичної професії, захистити юристів від необґрунтованих обмежень і порушень та ін».

Отже, професійна незалежність є невід'ємною частиною юридичної практики. Асоціації юристів та регуляторні органи мають гарантувати відсутність зовнішнього тиску на юристів, щоб вони могли залишатися незаангажованими, представляючи інтереси клієнтів.

Другий, не менш важливий **принцип**, – **чесність, порядність і справедливість**, – вказує на те, що юрист завжди повинен підтримувати найвищий рівень стандартів чесності та справедливості щодо своїх клієнтів, суду, колег і усіх, з ким юрист вступає в професійний контакт. Він завжди повинен пам'ятати про зобов'язання бути професіоналом у відносинах з клієнтами, іншими сторонами та адвокатами, суддями, судовим персоналом і громадськістю. Це зобов'язання включає ввічливість, професійну чесність, особисту гідність, відвертість, старанність, повагу, ввічливість і співпрацю. Усі ці якості мають важливе значення для справедливого вирішення юридичних конфліктів.

Третім міжнародним деонтологічним **принципом** діяльності юриста (судді, адвоката тощо) під час виконання професійних функцій є **службова несумісність** (як умова забезпечення незалежності).

Правила щодо конфлікту інтересів відрізняються від однієї юрисдикції до іншої. Зазвичай, юрист не представляє інтересів клієнта, якщо представництво передбачає конфлікт інтересів. Конфлікт інтересів існує, якщо представництво одного клієнта буде прямо несприятливим для іншого клієнта; або існує значний ризик того, що представництво одного або кількох клієнтів буде суттєво обмежено обов'язками юриста перед іншим клієнтом, колишнім клієнтом, третьою особою або особистим інтересом юриста.

Так, службовою несумісністю визнається зайняття адвокатом адміністративної посади в органах юстиції, здійснення певних посадових обов'язків і функцій. Службова несумісність означає також неучасть юриста (судді, адвоката) у комерційній або іншій діяльності, що відрізняється від його професії, і зобов'язує дотримуватися норм про службову несумісність, які прийняті юристами (суддями, адвокатами) даної країни.

Четвертий деонтологічний **принцип**, що стосується працівника юридичної сфери, – це **поєднання гласності та професійної таємниці**.

Конфіденційність інформації та гласність юридичної діяльності, здавалося б, є протилежними по суті, але вони взаємозалежні завдяки тому, що виступають формами забезпечення прав суб'єктів. Гласність, як повнота інформації стосовно юридичної діяльності, її прозорості, є необхідною там і тоді, де і коли немає заборон. Юристи повинні надавати всю відповідну інформацію своїм клієнтам, щоб захистити їхні інтереси та консультувати їх компетентно, з урахуванням будь-якого

протилежного закону або правила етики.

Юрист водночас зобов'язаний зберігати професійну таємницю щодо своєї роботи та конфіденційну інформацію, отриману щодо справ теперішніх або колишніх клієнтів і в ході виконання ним своїх службових обов'язків, якщо інше не дозволено або вимагається законом та/або застосовними правилами професійної діяльності.

Однак варто звернути увагу на те, що принципи конфіденційності та професійної таємниці мають дві основні ознаки. З одного боку, обов'язок адвоката зберігати таємницю клієнта є договірним, етичним і часто передбаченим законом. Але з іншого, – є очевидні ситуації, в яких дотримуватися принципу конфіденційності і професійної таємниці у відносинах «адвокат-клієнт» повністю або частково неможливо. Наприклад, адвокати не можуть вимагати захисту конфіденційності в наданні допомоги та сприянні протиправній поведінці своїх клієнтів.

П'ятий принцип – *інтерес клієнта* – полягає в тому, що юрист повинен вважати інтереси клієнта такими, що мають першочергове значення (за умови відсутності суперечності між інтересами клієнта та обов'язками юриста перед судом та інтересами правосуддя), дотримуватись закону та стандартів етики. Це означає, що юристи у всіх своїх справах у суді, в письмовій чи в усній формі, здійснюючи захист від імені клієнта, повинні діяти старанно, компетентно і чесно. Вони повинні вести справи з прихильністю та відданістю інтересам клієнта, а також вільно від впливу будь-яких інших інтересів, що можуть суперечити найкращим інтересам клієнта. Отже, моральна відповідальність юриста за престиж професії виражається в тому, щоб захищати інтереси клієнта як свої власні, а також захищати інтереси колег і професії в цілому (наскільки це можливо).

Шостий принцип – *професійний обов'язок* – це обов'язок юриста шанувати будь-яку справу, взяту своєчасно у свою юридичну практику, доки ця справа не буде ним вирішена або доки його не буде звільнено від неї.

Юридична справа – це особиста обіцянка юриста, що вимагає його цілковитого залучення, обережності та відповідальності. Належне її ведення і завершення становлять його професійний юридичний обов'язок. Тому юрист повинен бути вкрай обережним при передачі або прийнятті справ. Він не може вести справу від імені клієнта, якщо немає відповідного розпорядження (доручення) або запиту іншого юриста, який представляє інтереси цього клієнта. Юрист не повинен передавати або брати

справу, яка не може бути вирішена.

Сьомий принцип – свобода клієнта – вимагає від юриста поважати свободу клієнта щодо вибору того, хто буде представляти його інтереси. Якщо цьому не завадять професійні правила поведінки або закон, юрист може вільно взяти або відхилити справу. Клієнт може надати розпорядження або доручення юристу щодо передачі всіх документів і справ до іншого юриста.

Восьмий деонтологічний **принцип** стосується **ставлення юриста до власності клієнта і третіх осіб**. Юрист зобов'язаний завбачливо зберігати будь-яке майно клієнтів або третіх осіб, яке переходить йому у довіру, своєчасно і сумлінно надавати звіт щодо цього майна, а також зберігати його окремо від власного (це стосується і коштів, що мають зберігатися на різних рахунках у банку).

При отриманні будь-яких коштів або іншого майна, в яких клієнт або третя особа має інтерес, юрист має своєчасно повідомити клієнта або третю особу. Також юрист не може використовувати майно або кошти клієнта з метою зарахування чи компенсації непогашених професійних гонорарів або витрат юриста, доки він не буде уповноважений на це законом або письмовим розпорядженням клієнта.

Дев'ятий принцип – компетентність – щодо діяльності юриста означає те, що юрист повинен здійснювати свою роботу компетентно, із залученням усіх своїх професійних знань, умінь і навичок. Як представник юридичної професії, він вважається достатньо обізнаним, кваліфікованим і здібним у юридичній практиці. Відповідно, клієнт має право вважати, що юрист володіє високими професійними здібностями та здатністю адекватно вирішувати всі юридичні питання від його імені.

Компетентність можна віднести як до професійної, так і до етичної норми. Вона включає в себе більше, ніж розуміння юридичних принципів: компетентність передбачає достатнє знання про практику та процеси, за допомогою яких такі принципи можуть бути ефективно застосовані, містить у собі ефективну стратегію керування клієнтами, документами та практикою.

Десятий принцип – оплата праці (гонорару) юриста. Юристи мають право на розумну винагороду за свою працю і не мають права стягувати необґрунтовану плату. Вони повинні зробити чітку і прозору домовленість про гонорар із клієнтом, але так, щоб досягти максимально рентабельного вирішення спору клієнта. Якщо дозволено законом або

застосовними правилами професійної поведінки, така домовленість може містити угоду про обмеження відповідальності юриста.

Окрім цього, 24 травня 2014 р. Міжнародною асоціацією юристів (IBA) ухвалено Принципи щодо поведінки в соціальних мережах для юридичних професій. Ці принципи розроблені з метою впровадження в усьому світі настанов для юридичної професії щодо поведінки в соціальних мережах, які відповідатимуть правилам професійної етики та морально-етичним нормам.

Соціальні медіа надають доступ до безмежної аудиторії та відкривають нові інструменти, такі як моніторинг правових змін у режимі реального часу та можливість їх обговорення з колегами в усьому світі. Тож соціальні медіа варто використовувати так, щоб це не шкодило професійним зобов'язанням юриста та, у більш ширшому сенсі, здійсненню ефективного правосуддя загалом. Саме тому було виокремлено шість базових принципів, які мають стати дороговказами для асоціацій юристів з метою подолання потенційних проблем у процесі використання соціальних мереж:

1. Незалежність. Перед тим як вступати в онлайн відносини, юристи мають оцінити професійні наслідки публічної демонстрації зв'язку з клієнтом. Інформація та коментарі, які публікуються в мережі, мають зберігати незалежність професії у всіх її проявах, аналогічно тим, які діють в реальному житті.

2. Доброчесність. Асоціації юристів та регуляторні органи мають заохочувати правників звертати увагу на наслідки, які може нести в собі поведінка в соціальних мережах для їх професійної репутації. Окрім цього, прояви в мережі важко контролювати. Наприклад, якщо негативна публікація щодо юриста набере поширення, нівелювати шкоду репутації та професійному реноме такого юриста вже буде дуже складно. Повідомлення та коментарі, які за своєю природою є непрофесійними або неетичними, можуть сколихнути довіру суспільства до юридичної професії, навіть якщо вони й були опубліковані в приватному контексті.

3. Відповідальність. Юристам слід постійно нагадувати про важливість відповідального використання соціальних мереж з повним усвідомленням наслідків своїх дій (зазначаючи, що інформацію, яка публікується в мережі, може бути складно видалити назавсім), слідкувати та постійно переглядати свою взаємодію з інформацією, опублікованою в мережі.

Юристам варто також нагадувати про те, що неналежне використання соціальних мереж може призвести до скарг щодо дискримінації, шкоди честі та гідності, порушення конфіденційності приватного життя, а також скарг щодо вчинення наклепу, образи та інших правопорушень. Дотримуватися законів та інших нормативних актів щодо реклами професійних послуг: законодавство та правила, які регулюють рекламу юридичних послуг, можуть впливати на використання соціальних мереж. Тож юристи мають дотримуватися всіх відповідних правил та обмежень як у реальному житті, так і онлайн. Конфлікт інтересів: конфлікт інтересів не завжди обмежується представництвом інтересів певної сторони. Так, можуть виникати світоглядні конфлікти, які призводять до непорозумінь з клієнтами якщо не на етичному, то на політичному чи ідейному підґрунті. Юристи мають бути обережними та не публікувати свої думки з делікатних питань, які можуть суперечити позиціям, які сповідають клієнти.

4. Конфіденційність. Важливо домогтися того, щоб юристам довіряли особисту і конфіденційну інформацію, а також того, щоб громадськість усвідомлювала таку можливість. Асоціаціям юристів і органам, що регулюють їх діяльність, необхідно нагадати юристам про те, що соціальні мережі не є платформою, відповідною для роботи з клієнтськими даними та іншою конфіденційною інформацією, якщо вони не будуть абсолютно впевнені в тому, що вони можуть захистити свої дані відповідно до професійних, моральних і юридичних зобов'язань.

Окрім того, практикуючим юристам слід розуміти конфіденційність клієнта в більш ширшому сенсі при використанні соціальних мереж. Наприклад, це може бути інформація, яка вказує на географічне місце розташування клієнта і тимчасово буде використана для виявлення професійної причетності до клієнта, який не має наміру розголошувати той факт, що йому потрібна юридична консультація. Навіть використання гіпотетичних питань і фактичних обставин справи без вказівки імен може випадково розкрити конфіденційну інформацію.

5. Збереження довіри громадськості до юридичної професії. Практикуючим юристам рекомендується контролювати свою поведінку в мережі, вживати усіх запобіжних заходів та обмежень, аналогічних тим, що діють у реальному житті, для підтримання образу професіонала, якому можна довірити конфіденційну інформацію та який діє

незалежно та неупереджено. Усі публікації мають бути правдивими та такими, що не вводять в оману.

За аналогією з реальним життям правники мають свободу в особистому житті. Різниця полягає лише в тому, що в соціальних мережах приватне життя та стосунки стають відомі значно більшій кількості людей, що може характеризувати юриста в певний спосіб. Асоціації юристів та регуляторні органи неодмінно повинні пояснювати юристам зазначену специфіку та ризики, які можуть виникати внаслідок висвітлення в соціальних мережах інформації про своє особисте життя. Окрім цього, оскільки практика використання декількох соціальних мереж одночасно є досить поширеною, асоціації юристів та регуляторні органи мають нагадувати юристам проводити аналіз свого профілю в кожній із соціальних мереж: наскільки він відповідає образу того професіонала, якому клієнти можуть довірити ведення своїх справ.

6. Корпоративна політика. Коли юридична компанія починає використовувати певну соціальну мережу, всі співробітники мають бути поінформовані про правила та умови її використання. Асоціації юристів та регуляторні органи мають заохочувати юридичні фірми впроваджувати чіткі та ясні правила використання соціальних мереж. Ці правила повинні стати невід'ємною частиною трудових договорів та ввідного інструктажу персоналу, який має доповнюватися регулярними тренінгами та роз'ясненнями у випадку появи чи очікування нових ризиків у цьому зв'язку. Асоціації юристів та регуляторні органи мають час від часу оновлювати відповідні правила або випускати коментарі та роз'яснення до них.

Перелічені та інші міжнародні деонтологічні норми і принципи, визнані міжнародними стандартами, ґрунтуються на фундаментальному принципі – визнання і дотримання основних прав людини.

4. Деонтологічні засади діяльності поліції у міжнародно-правових документах

Деонтологічні засади діяльності поліції у сфері правопорядку отримали закріплення в міжнародно-правових документах, що визначають статус поліції, основні принципи її організації, підпорядкування тощо. Впровадження міжнародних стандартів у національне законодавство України та їх реалізація в практичній діяльності української поліції впливатиме не лише на рівень розвитку правової держави, а й на підвищення

міжнародного іміджу нашої країни. Так, прийнята Парламентською Асамблеєю Ради Європи 8 травня 1979 р. резолюція № 690, що містить Декларацію про поліцію, охоплює 16 статей, у яких закріплені основні принципи етики поліцейської служби, норми належної поведінки поліцейського в різних ситуаціях, а також низка деонтологічних принципів організаційно-управлінських відносин керівництва і підпорядкування.

Характеризуючи європейські підходи щодо принципів поліцейської етики, маємо звернути увагу на те, що поліцейський:

1) виконує обов'язки, покладені на нього законом, захищаючи своїх співгромадян і суспільство від насильницьких, грабіжницьких й інших небезпечних дій, які визначено за законом;

2) діє чесно, неупереджено і з гідністю, зокрема він утримується і рішуче протистоїть усім актам корупції;

3) зобов'язаний не виконувати або ухилятися від наказів або інструкцій, що припускають подібні заходи. Сумарні страти, катування й інші форми нелюдського або принижуючого поведіння або покарання заборонені за будь-яких обставин;

4) виконує накази вищестоящих чинів, але утримується від виконання наказів, що, як йому відомо або повинно бути відомо, є протиправними;

5) протистоїть порушенням закону. Якщо допущене порушення спричинить за собою негайну або непоправну і серйозну шкоду, він діє негайно за своїм розумінням;

6) не бере участі у вистежуванні, арешті, утриманні під вартою або транспортуванні осіб, які не вчинили і не підозрюються у вчиненні правопорушення, але розшукуються, затримуються або переслідуються судом через расу, релігію або політичні переконання;

7) несе особисту відповідальність за свої протиправні дії і за протиправні дії або бездіяльність за його наказом;

8) одержує зрозумілі і чіткі інструкції щодо засобу й обставин застосування зброї;

9) під вартою якого знаходиться людина, що потребує медичного догляду, забезпечує такий догляд силами медиків і, якщо це необхідно, вживає заходів із збереження життя і здоров'я цієї людини. Він виконує вказівки лікарів та інших компетентних медичних працівників, коли вони надають затриманому медичну допомогу;

10) береже в таємниці всю інформацію, що не підлягає розголошенню,

із якою він зустрічається, якщо це не суперечить його обов'язкам або закону;

11) виконуючи свої обов'язки, виявляє необхідну рішучість для досягнення мети, якої потребує або яку дозволяє закон, але ніколи не перевищує межу розумного застосування сили.

Якщо немає погрози негайної або непоправної і серйозної шкоди, поліцейський повинен запобігти наслідку такого порушення, або повторному порушенню, повідомити про нього начальству. Якщо реакції не надійшло, він може звернутися до вищих інстанцій. Кримінальні або дисциплінарні заходи не застосовуються до поліцейського, який відмовився виконувати протиправний наказ.

У поліцейській організації існує чітка підзвітність. Завжди відомо, який керівний чин несе останню відповідальність за помилки поліцейського.

Окрему групу документів, які містять деонтологічні засади діяльності поліції, становлять ті, що прийняті правозахисними організаціями. Так, у 1998 р. було прийнято Десять правозахисних стандартів правильної поведінки для правоохоронних органів, що базуються на відповідних положеннях ООН. Ці стандарти мають такий зміст:

1. Рівний захист прав (недопущення дискримінації).
2. Охорона безпеки та приватного життя жертв злочинів.
3. Застосування сили лише за суворою необхідністю.
4. Уникнення застосування сили проти незаконних, але мирних зібрань.
5. Застосування зброї лише для врятування іншого життя.
6. Здійснення арешту на законних підставах.
7. Забезпечення заарештованих медичною допомогою та зв'язком із родичами, адвокатом.
8. Гуманне поводження із затриманими.
9. Неприпустимість приховування позасудових страт чи «зникнень».
10. Повідомлення керівництва та прокуратури щодо випадків порушення цих стандартів.

Слід зазначити, що на національному рівні 6 грудня 2016 р. наказом Міністерства внутрішніх справ України відповідно до міжнародних стандартів діяльності юристів, з метою урегулювання поведінки поліцейських щодо дотримання етичних норм, формування в поліцейських почуття відповідальності перед суспільством і законом за свої дії та

бездіяльність, сприяння посиленню авторитету та довіри громадян, до поліції були прийняті Правила етичної поведінки поліцейського, які містять основні вимоги до поведінки поліцейського. Серед них, наприклад: «неухильне дотримання положень Конституції та законів України, інших нормативно-правових актів; професійне виконання своїх службових обов'язків; повага прав і свобод людини, незалежно від мови, віку, статі, расової або національної приналежності. Також поліцейський обов'язково має поводитися стримано, доброзичливо, відкрито, уважно і ввічливо, викликаючи в населення повагу до поліції і готовність співпрацювати; контролювати свою поведінку, почуття та емоції, не дозволяючи особистим симпатіям або антипатіям, неприязні, недоброму настрою або дружнім почуттям впливати на прийняття рішень та службову поведінку; мати охайний зовнішній вигляд, бути у встановленій формі одягу; дотримуватися норм ділового мовлення, не допускати використання ненормативної лексики; зберігати інформацію з обмеженим доступом, яка стала йому відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків; інформувати безпосереднього керівника про обставини, що унеможливають його подальшу службу в поліції або перебування на займаній посаді».

Отже, міжнародні стандарти професійної діяльності юристів є зразками (моделями) культури поведінки юриста в процесі здійснення професійної діяльності. Кожна країна має свої традиції і специфіку щодо вимог до діяльності юристів, що обумовлені національним судоустроєм, структурою державної влади і управління, законодавством тощо. Однак є загальні вихідні положення, що мають або, принаймні, повинні мати однакову силу в державах із гуманістичною, демократичною спрямованістю розвитку. Ці вихідні положення, що стали загальними міжнародними правилами (а не лише національними), і є міжнародними стандартами професійної діяльності юристів, що мають знаходити своє відображення й у професійній діяльності органів Національної поліції України.

Контрольні питання

- 1. У яких основних міжнародних документах закріплені стандарти професійної діяльності юристів?*
- 2. Які головні завдання ставляться перед юристами Стандартами незалежності юридичної професії Міжнародної асоціації юристів (1990 р.)?*
- 3. Які існують гарантії щодо виконання юристами своїх обов'язків?*
- 4. Назвіть міжнародні деонтологічні принципи (вимоги, норми), які пред'являються юристам Міжнародною асоціацією юристів.*
- 5. Що означає принцип незалежності юридичної професії?*
- 6. Що таке «службова несумісність» у юридичній діяльності?*
- 7. У чому полягає поєднання принципів гласності та збереження професійної таємниці в діяльності юриста?*
- 8. Які принципи поліцейської етики визначає Декларація про поліцію, прийнята Парламентською Асамблеєю Ради Європи 8 травня 1979 р.?*

Рекомендована література

Нормативно-правові акти

1. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочину і зловживання владою : від 29.11.1985 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://khpg.org/1080460475>.
2. Декларація про поліцію : Резолюція № 690 (1979) Парламентської асамблеї Ради Європи від 08.05.1979 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/MU79314>.
3. Європейський кодекс поліцейської етики : від 19.09.2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://hrea.org/wp-content/uploads/2021/02/Recommendation-Rec200110_European-Code-of-Police-Ethics_Ukrainian.pdf.
4. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства : від 01.10.1988 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_343.
5. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку : Резолюція 34/169 Ген. Асамблеї ООН від 17.12.1979 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282.
6. Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб : від 23.07.1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon>.

rada.gov.ua/laws/show/995_788.

7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : від 19.10.1973 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

8. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») (1985 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211.

9. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями : від 30.08.1955 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212.

10. Основні принципи незалежності судових органів : схвал. резолюціями 40/32 та 40/146 Ген. Асамблеї ООН від 29.11.1985 та 13.12.1985 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201.

11. Основні принципи, що стосуються ролі юристів : прийн. Восьмим Конгресом ООН 27.08.–07.09.1990 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/MU90316>.

12. Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських : Наказ МВС України від 09.11.2016 № 1179 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16>.

13. Стандарти незалежної юридичної професії Міжнародної асоціації юристів (1990) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://pra.pp.ua/233_41.html.

14. IBA General Principles for the Legal Profession : 20.09.2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ibanet.org/MediaHandler?id=e067863f-8f42-41d8-9f48-d813f25f793c>.

Основна

1. Юридична деонтологія. Від навчання до практики : навч. посіб. / Л. В. Радовецька, С. П. Лясковська, О. О. Тихомиров та ін. – Київ : Кондор, 2019. – 296 с.

2. Ухач В. З. Юридична деонтологія і професійна етика : навч. посіб. / В. З. Ухач. – Тернопіль : Вектор, 2015. – 335 с.

3. Мультимедійний підручник з навчальної дисципліни «Юридична деонтологія» [Електронний ресурс] / С. Д. Гусарєв, О. В. Мінченко, Н. П. Свирідюк та ін. ; МВС України, Нац. акад. внутр. справ. – Київ, 2016.

– Режим доступу: https://arm.naiu.kiev.ua/books/JD_book/autors/autor_kol.html.

Додаткова

1. Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України : зб. наук. пр. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Каф. тактич. та спец.-фіз. підгот. ф-ту № 2. – Харків : ХНУВС, 2020. – 336 с.

2. Принципи Міжнародної асоціації юристів (ІВА) щодо поведінки в соціальних мережах для юридичних професій : від 24.05.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tomorrowlawyer.org/wp-content/uploads/2017/10/IBA-International-Principles-media_ukr.pdf.

3. Сучасна європейська поліцейстика та можливості її використання в діяльності Національної поліції України : зб. тез доп. учасників міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11 квіт. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : ХНУВС, 2019. – 268 с.

4. 10 Basic Human Rights Standards for Law Enforcement Officials : 30.04.1998 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2021/06/pol300041998en.pdf>.

5. IBA International Principles on Conduct for the Legal Profession : 28.05.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.icj.org/wp-content/uploads/2014/10/IBA_International_Principles_on_Conduct_for_the_legal_prof.pdf.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ І РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

Нормативно-правові акти

1. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочину і зловживання владою : від 29.11.1985 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://khp.org/1080460475>.
2. Декларація про поліцію : Резолюція № 690 (1979) Парламентської асамблеї Ради Європи від 08.05.1979 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/MU79314>.
3. Європейський кодекс поліцейської етики : від 19.09.2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://hrea.org/wp-content/uploads/2021/02/Recommendation-Rec200110_European-Code-of-Police-Ethics_Ukrainian.pdf.
4. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства : від 01.10.1988 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_343.
5. Кодекс адміністративного судочинства : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
6. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку : Резолюція 34/169 Ген. Асамблеї ООН від 17.12.1979 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282.
7. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів : затв. Всеукр. конференцією прокурорів 27.04.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17>.
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
9. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
11. Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб : від 23.07.1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_788.

12. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : від 19.10.1973 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

13. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») (1985 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211.

14. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями : від 30.08.1955 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212.

15. Основні принципи незалежності судових органів : схвал. резолюціями 40/32 та 40/146 Ген. Асамблеї ООН від 29.11.1985 та 13.12.1985 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201.

16. Основні принципи, що стосуються ролі юристів : прийн. Восьмим Конгресом ООН 27.08.–07.09.1990 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/MU90316>.

17. Питання видання доручень центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги : Наказ Координац. центру з надання правової допомоги М-ва юстиції України від 25.12.2014 № 33 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0033419-14>.

18. Положення про організацію освітнього процесу в Харківському національному університеті внутрішніх справ : затв. Наказом Харків. нац. ун-ту внутр. справ від 28.01.2021 № 44 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://univd.edu.ua/files/generaldocs/principle_education_KhNUVS_.pdf?ver=2021.

19. Правила адвокатської етики : затв. звітно-виборним з'їздом адвокатів України 09.06.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17>.

20. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.

21. Про Вищий антикорупційний суд : Закон України від 07.06.2018 № 2447-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19>.

22. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua>

/laws/show/1556-18.

23. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : Закон України від 15.03.2018 № 2337-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19>.

24. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>.

25. Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25.04.2019 № 2704-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19>.

26. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.

27. Про затвердження Переліку посад поліцейських і відповідних їм граничних спеціальних звань : Наказ Нац. поліції України від 04.12.2015 № 142 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.npu.gov.ua/about/struktura/perelik-posad-policzejskix.html>.

28. Про затвердження Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення : Наказ Офісу Ген. прокурора від 30.06.2020 № 298 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20>.

29. Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських : Наказ МВС України від 09.11.2016 № 1179 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16>.

30. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр>.

31. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19>.

32. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

33. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>.

34. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992

№ 2135-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.

35. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.

36. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.

37. Стандарти незалежної юридичної професії Міжнародної асоціації юристів (1990) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://pra.pp.ua/233_41.html.

38. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

39. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

40. IBA General Principles for the Legal Profession : 20.09.2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ibanet.org/Media-Handler?id=e067863f-8f42-41d8-9f48-d813f25f793c>.

Основна

1. Бурдін М. Ю. Теорія держави та права у визначеннях та схемах : довідник / М. Ю. Бурдін, І. А. Логвиненко, В. В. Лазарев. – Харків : ХНУВС, 2021. – 108 с.

2. Гусарев С. Д. Юридична деонтологія. Основи юридичної діяльності : навч. посіб. / С. Д. Гусарев, О. Д. Тихомиров. – Київ : Знання, 2010. – 496 с.

3. Мультимедійний підручник з навчальної дисципліни «Юридична деонтологія» [Електронний ресурс] / С. Д. Гусарев, О. В. Мінченко, Н. П. Свирідюк та ін. ; МВС України, Нац. акад. внутр. справ. – Київ, 2016. – Режим доступу: https://arm.naiu.kiev.ua/books/JD_book/autors/autor_kol.html.

4. Іванов В. М. Юридична конфліктологія : навч. посіб. / В. М. Іванов, О. В. Іванова. – Київ : МАУП, 2004. – 224 с.

5. Конспект лекцій зі спеціального курсу «Юридична деонтологія» / уклад.: Ю. С. Кузякова. – Дніпро, 2019. – 37 с.

6. Ухач В. З. Юридична деонтологія і професійна етика : навч. посіб.

/ В. З. Ухач. – Тернопіль : Вектор, 2015. – 335 с.

7. Юридична деонтологія (альбом схем) : навч. посіб. / уклад. О. М. Пасько, В. О. Криволапчук, О. М. Цільмак. – Одеса : ОДУВС, 2009. – 84 с.

8. Юридична деонтологія. Від навчання до практики : навч. посіб. / Л. В. Радовецька, С. П. Лясковська, О. О. Тихомиров та ін. – Київ : Кондор, 2019. – 296 с.

9. Юридична деонтологія : підручник / С. П. Погребняк, О. О. Уварова, Г. О. Христова та ін. ; за ред. О. В. Петришина. – Харків : Право, 2014. – 248 с.

Допоміжна

1. Бризгалов І. В. Юридична деонтологія. Короткий курс лекцій / І. В. Бризгалов. – Київ : МАУП, 2003. – 48 с.

2. Буга Г. С. Історичні витоки та сучасність юридичної освіти та науки в Україні / Г. С. Буга // Правовий часопис Донбасу. – 2018. – № 1. – С. 14–20.

3. Галаган В. Я. Конфліктологія : конспект лекцій / В. Я. Галаган, В. Ф. Орлов, О. М. Отич. – Київ : ДЕТУТ, 2008. – 293 с.

4. Гапотій В. Д. Юридична деонтологія : навч. посіб. / В. Д. Гапотій, О. Г. Мінкова. – Мелітополь : ФОП Однорог Т. В., 2018. – 146 с.

5. Гапотій В. Д. Юридична деонтологія : навч. посіб. / В. Д. Гапотій, О. Г. Мінкова. – Мелітополь : ФОП Однорог Т. В., 2018. – 146 с.

6. Герасіна Л. М. Конфліктологія : навч. посіб. / Л. М. Герасіна, М. П. Требін, В. Д. Воднік. – Харків : Право, 2012. – 128 с.

7. Гіда Є. О. Систематизація підходів щодо розуміння предмету юридичної деонтології / Є. О. Гіда // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 3. – С. 286–293.

8. Завальний А. М. Інновації юридичної освіти: осмислення, виклики, перспективи / А. М. Завальний // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2018. – № 4 (109). – С. 113–132.

9. Класифікатор професій – 2022 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.buhoblik.org.ua/kadry-zarplata/trudoustrojstvo/3978-klasifikator-profesij.html>.

10. Комаров В. В. Вища юридична освіта України: нові виміри / В. В. Комаров // Право України. – 2017. – № 10. – С. 20–37.

11. Марченко О. В. Юридична конфліктологія : конспект лекцій / О. В. Марченко. – Дніпро, 2016. – 58 с.

12. Молдован А. В. Юридична деонтологія : навч. посіб. / А. В. Молдован, К. Р. Добкіна. – Київ : Правова єдність ; Алєрта, 2015. – 226 с.
13. Пендюра М. М. Юридична деонтологія : навч. посіб. / М. М. Пендюра, О. В. Дручек. – Київ : НАВС, 2014. – 169 с.
14. Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України : зб. наук. пр. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Каф. та ктич. та спец.-фіз. підгот. ф-ту № 2. – Харків : ХНУВС, 2020. – 336 с.
15. Поліцейська деонтологія : навч. посіб. / за заг. ред. В. Я. Марковського. – Львів : ЛьвДУВС, 2020. – 316 с.
16. Принципи Міжнародної асоціації юристів (ІВА) щодо поведінки в соціальних мережах для юридичних професій : від 24.05.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tomorrowlawyer.org/wp-content/uploads/2017/10/IBA-International-Principles-media_ukr.pdf.
17. Сичевська-Возняк О. М. Юридична деонтологія : конспект лекцій / О. М. Сичевська-Возняк. – Луцьк : Луцький НТУ, 2017. – 33 с.
18. Сучасна європейська поліцейстика та можливості її використання в діяльності Національної поліції України : зб. тез доп. учасників міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11 квіт. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : ХНУВС, 2019. – 268 с.
19. 10 Basic Human Rights Standards for Law Enforcement Officials : 30.04.1998 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2021/06/pol300041998en.pdf>.
20. IBA International Principles on Conduct for the Legal Profession : 28.05.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.icj.org/wp-content/uploads/2014/10/IBA_International_Principles_on_Conduct_for_the_legal_prof.pdf.

Інформаційні ресурси

1. Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/main/index>.
2. Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури Київської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kdkako.com.ua/about/>.
3. Національна асоціація адвокатів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://unba.org.ua/>.
4. Національна поліція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.npu.gov.ua>.

5. Офіс Генерального прокурора [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.gp.gov.ua/>.

6. Спеціалізована прокуратура у військовій та оборонній сфері Центрального регіону [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vppnr.gp.gov.ua/ua/index.html>.

7. Судова влада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://court.gov.ua/sudova-vlada/sudy/>.

ГЛОСАРІЙ

Адвокатура України – недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатів в Україні.

Академічна свобода – самостійність і незалежність учасників освітнього процесу під час провадження педагогічної, науково-педагогічної, наукової та/або інноваційної діяльності, що здійснюється на принципах свободи слова, думки і творчості, поширення знань та інформації, вільного оприлюднення і використання результатів наукових досліджень з урахуванням обмежень, установлених законом.

Бакалавр – освітній ступінь, що здобувається на першому рівні вищої освіти та присуджується ЗВО у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти освітньо-професійної програми, обсяг якої становить 180–240 кредитів ЄКТС. Обсяг освітньо-професійної програми для здобуття ступеня бакалавра на основі ступеня молодшого бакалавра визначається ЗВО.

Буденна правова культура – різновид правової культури, що формується на основі власного життєвого досвіду і емпіричних знань про чинне право та інші правові явища. На її формування впливають ЗМІ, а також заклади освіти. Буденна правова культура здатна включати як прогресивні, так і консервативні чи навіть ретроградні погляди, установки та настрої з приводу права.

Викладацька діяльність – діяльність, спрямована на формування знань, інших компетентностей, світогляду, розвиток інтелектуальних і творчих здібностей, емоційно-вольових та/або фізичних якостей здобувачів освіти (лекція, семінар, тренінг, курси, майстер-клас, вебінар тощо), та яка провадиться педагогічним (науково-педагогічним) працівником, самозайнятою особою (крім осіб, яким така форма викладацької діяльності заборонена законом) або іншою фізичною особою на основі відповідного трудового або цивільно-правового договору.

Віктимізація – процес перетворення особи чи групи осіб на реальну жертву.

Гендерна рівність – концепція досягнення рівних прав людини між чоловіками та жінками в правових відносинах (трудових, сімейних

тощо), а також зрівнювання ролі в суспільстві загалом, подолання сексизму та інших видів дискримінації.

Громадянське суспільство – це сукупність сформованих на добровільних засадах громадських об'єднань (інституцій), які діють на засадах самоврядування і за посередництвом яких індивіди реалізують належні їм невід'ємні права і свободи.

Декларація – урочисте проголошення урядом, партією, з'їздом, міжнародною організацією тощо певних ідей, принципів, положень, а також документ, у якому вони викладені.

Демократія – форма такої держави, яка заснована на здійсненні народовладдя шляхом забезпечення широких прав і свобод громадян, їх участі у формуванні і функціонуванні апарату політичної влади і контролю за його діяльністю.

Демократична держава – держава, заснована на здійсненні народовладдя шляхом забезпечення прав громадян, їх рівної участі у формуванні державної влади і контролі за її діяльністю.

Держава – особлива форма організації життя суспільства на визначеній кордонами території, котра характеризується наявністю системи органів управління та примусу суверенної державної влади та здатністю видання загальнообов'язкових правил поведінки – юридичних норм.

Деформації професійної свідомості юриста-практика – усвідомлені і неусвідомлені зміни антиправового характеру, що настали у свідомості юриста в процесі його професійної діяльності і є показником відступу від нормативів правової культури. Деформації професійної свідомості юриста негативно впливають на юридичну практику.

Дистанційна форма здобуття освіти – індивідуалізований процес здобуття освіти, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу у спеціалізованому середовищі, що функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій.

Діагностика конфлікту – комплекс заходів, спрямований на з'ясування причин наявного конфлікту, його спрямованості й тенденцій розвитку.

Доктор наук – другий науковий ступінь, що здобувається особою на науковому рівні вищої освіти на основі ступеня доктора філософії і передбачає набуття найвищих компетентностей у галузі розроблення і впровадження методології дослідницької роботи, проведення

оригінальних досліджень, отримання наукових результатів, які забезпечують розв'язання важливої теоретичної або прикладної проблеми, мають загальнонаціональне або світове значення та опубліковані в наукових виданнях.

Доктор філософії – освітній і водночас перший науковий ступінь, що здобувається на третьому рівні вищої освіти на основі ступеня магістра. Ступінь доктора філософії присуджується спеціалізованою вченою радою ЗВО або наукової установи в результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньо-наукової програми та публічного захисту дисертації у спеціалізованій вченій раді.

Духовна культура – суб'єктивні аспекти життя, ідеї, установки, цінності і способи поведінки, що орієнтуються на них. Елементами духовної культури є: звичаї, норми, цінності, знання, інформація, значення.

Естетична культура юриста – розуміння юристом правил зовнішньої гармонії своєї професійної діяльності та реалізація їх на практиці з метою ефективного виконання юридичних завдань.

Етична культура юриста – це система моральних принципів і норм, які сформувалися як результат почуттів, знань, потреб, переконань, що виражають у моральній поведінці юриста гармонію внутрішніх переконань і їх зовнішніх проявів.

Жертви – особи, яким індивідуально чи колективно було завдано шкоди, включаючи тілесні ушкодження або моральні збитки, емоційні страждання, матеріальні збитки або суттєве ураження їхніх основних прав у результаті дії чи бездіяльності, що порушують національні закони держави, включаючи закони, що забороняють злочинне зловживання владою.

Заклад освіти – юридична особа публічного чи приватного права, основним видом діяльності якої є освітня діяльність.

Закон – нормативний правовий акт вищої юридичної сили, прийнятий в особливому порядку вищим представницьким органом держави або безпосередньо народом, який визначає відправні засади правового регулювання суспільних відносин.

Заочна форма здобуття освіти – спосіб організації навчання здобувачів освіти шляхом поєднання очної форми освіти під час короткочасних сесій і самостійного оволодіння освітньою програмою у проміжку між ними.

Здобувачі освіти – вихованці, учні, студенти, курсанти, слухачі, стажисти, аспіранти (ад'юнкти), інші особи, які здобувають освіту за будь-яким видом та формою здобуття освіти.

Здобуття освіти на робочому місці – спосіб організації навчання здобувачів освіти, завдяки якому оволодіння освітньою програмою (як правило, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої освіти) відбувається на виробництві шляхом практичного навчання, участі у виконанні трудових обов'язків і завдань під керівництвом фахівців-практиків, залучених до освітнього процесу.

Зміст юридичної практичної діяльності – діяльність суб'єктів юридичної практичної діяльності щодо виконання свої повноважень (прав і обов'язків) у межах своєї професійної діяльності, що тягнуть за собою певні юридичні наслідки (розгляд юридичної справи, підтримання державного обвинувачення в суді, складання правових та процесуальних документів, проведення слідчих дій слідчими, огляд місця події тощо) з використанням певних засобів та способів.

Інформаційна культура юриста – обумовлена рівнем розвитку інформаційного суспільства система знань, умінь і навичок юриста в галузі інформаційних відносин, використовуваних для забезпечення його практичної діяльності і надання різноманітних правових послуг у суспільстві.

Консенсус – процес знаходження, пошуку, вироблення рішення, яке б задовольнило всіх учасників переговорів, без винятків, а також саме таке рішення.

Конституція (Основний Закон) – акт установчого характеру, який закріплює загальні засади громадянського суспільства і держави, основи правової системи, правового статусу громадян, державно-територіального устрою, організації органів державної влади і місцевого самоврядування.

Конфлікт – протистояння між індивідами або ідентичними групами індивідів на основі незадоволення загальнолюдських потреб (*конфлікт потреб*) та інтересів (*конфлікт інтересів*).

Конфліктуючі сторони – головні суб'єкти конфлікту, що відстоюють взаємовиключні позиції, тобто це сукупність тих учасників конфлікту, які здійснюють активні дії (протидії) один проти одного.

Корпоративні норми – це правила поведінки громадських організацій, рухів, об'єднань, асоціацій та інших утворень недержавного

характеру, що містяться у відповідних статутах, програмах, інших документах, регламентують їх функції, права й обов'язки, умови вступу і виходу з них.

Культура – сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини і втілюються в результатах продуктивної діяльності.

Магістр – освітній ступінь, що здобувається на другому рівні вищої освіти та присуджується ЗВО у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньої програми. Ступінь магістра здобувається за освітньо-професійною або за освітньо-науковою програмою. Обсяг освітньо-професійної програми підготовки магістра становить 90–120 кредитів ЄКТС, обсяг освітньо-наукової програми – 120 кредитів ЄКТС. Освітньо-наукова програма магістра обов'язково включає дослідницьку (наукову) компоненту обсягом не менше 30 відсотків.

Матеріальна культура – сукупність усіх матеріальних цінностей, створених людиною; все, що стосується активної перетворювальної діяльності людини по відношенню до довкілля, задоволення її потреб, забезпечення подальшого існування, технологічної сторони життя.

Медіація – вид (метод) альтернативного врегулювання спорів із залученням посередника (медіатора), який допомагає сторонам конфлікту налагодити процес комунікації і проаналізувати конфліктну ситуацію таким чином, щоб вони самі змогли обрати той варіант рішення, який би задовольняв інтереси і потреби усіх учасників конфлікту.

Мета освіти – всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору.

Міжнародна асоціація юристів (ІВА) – спілка міжнародних юристів-практиків, асоціацій адвокатів і юридичних товариств, заснована в 1947 році.

Міжнародні принципи поведінки юристів – вихідні ідеї (положення), спрямовані на встановлення відповідними національними органами публічної влади конкретної країни загальноприйнятої основи кодексів поведінки юристів.

Міжнародні стандарти професійної діяльності юриста – загальні деонтологічні вимоги (дозволяючі, зобов'язуючі, забороняючі, рекомендаційні норми ті принципи), які пред'являються юристу – судді, адвокату та іншим спеціалістам у сфері права – незалежно від державних кордонів їх професійної діяльності з метою гуманізації суспільних відносин, зміцнення законності й правопорядку в кожній країні світу.

Наука – це форма духовної діяльності людини, яка спрямована на одержання істинних знань про світ, відкриття об'єктивних законів світу та передбачення тенденцій його розвитку.

Норми моралі – це соціальні норми, що регулюють поведінку людей шляхом її оцінки відповідно до категорій добра й зла, справедливості, гідності, милосердя і спрямовані на формування загальних принципів, внутрішніх переконань та установок бажаної поведінки.

Норма права – це загальнообов'язкове формально визначене правило соціально значущої поведінки, встановлене або санкціоноване державою, спрямоване на регулювання суспільних відносин за допомогою закріплення прав і обов'язків їх учасників та забезпечене можливістю застосування державного примусу.

Нормативно-правовий акт – це офіційний документ, прийнятий компетентними суб'єктами правоутворення у визначених законом порядку і формі, який містить норми права.

Об'єкти юридичної практичної діяльності – те, з приводу чого суб'єкти юридичної практичної діяльності вступають у правовідносини, здійснюють свої повноваження (права і обов'язки) в межах своєї професійної діяльності – матеріальні блага (рухомі і нерухомі речі, гроші), особисті нематеріальні блага (здоров'я, освіта, інформація, результати інтелектуальної, творчої діяльності), юридичні факти (подія (народження людини, закінчення строків), дія (заповіт, договір, судове рішення, правопорушення), стани (перебування у шлюбі, у розшуку), правові документи, суспільні відносини, котрі є підставою для настання певних юридичних наслідків.

Освітній процес – система науково-методичних і педагогічних заходів, спрямованих на розвиток особистості шляхом формування та застосування її компетентностей.

Освітня діяльність – діяльність суб'єкта освітньої діяльності, спрямована на організацію, забезпечення та реалізацію освітнього процесу у формальній та/або неформальній освіті.

Освітня програма – єдиний комплекс освітніх компонентів (предметів вивчення, дисциплін, індивідуальних завдань, контрольних заходів тощо), спланованих і організованих для досягнення визначених результатів навчання.

Очна форма здобуття освіти (денна, вечірня) форма здобуття освіти – спосіб організації навчання здобувачів освіти, що передбачає їх безпосередню участь в освітньому процесі.

Педагогічна діяльність – інтелектуальна, творча діяльність педагогічного (науково-педагогічного) працівника або самозайнятої особи у формальній та/або неформальній освіті, спрямована на навчання, виховання та розвиток особистості, її загальнокультурних, громадянських та/або професійних компетентностей.

Поліцейська деонтологія – навчальна дисципліна, що вивчає універсальні (національні) стандарти належної поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку (поліцейських), що засновані на високих моральних засадах (принципах) та спрямовані на забезпечення прав і основоположних свобод людини та громадянина, а також особливості реалізації цих стандартів у їх практичній діяльності.

Поліцейська діяльність – вид державно-управлінської діяльності у правоохоронній сфері, мета якої полягає у служінні суспільству та яка реалізується спеціальними органами, уповноваженими від імені держави здійснювати охорону прав і свобод людини, протидіяти злочинності, підтримувати публічну безпеку і порядок, із застосуванням превентивних поліцейських заходів та поліцейських заходів примусу.

Попередження (запобігання) конфлікту – активна діяльність щодо нейтралізації усього комплексу факторів, які детермінують конфлікт.

Право – система загальнообов'язкових, формально визначених, встановлених і охоронюваних державою правил поведінки, що виражає міру свободи і справедливості, досягнуту певним суспільством, і служить для регулювання суспільних відносин.

Правова держава – суверенна політико-територіальна організація влади, яка існує і функціонує в громадянському демократичному суспільстві на підставі соціально-справедливого права і в якій на його основі реально забезпечується здійснення прав, свобод, законних інтересів людини і громадянина, окремих груп людей та громадянського суспільства в цілому, де держава й людина несуть взаємну відповідальність.

Правова культура – система духовних і матеріальних цінностей права, що є складником загальної культури й охоплює всю сукупність найважливіших ціннісних компонентів правової реальності в її розвитку, є однією з категорій загальнолюдських цінностей і невід’ємним компонентом правової держави.

Правова культура юриста – це єдність його професійних знань про право, особистого ставлення до нього і практичних дій з урахуванням правових вимог.

Правовий статус особи – система взаємопов’язаних прав, свобод і обов’язків, що закріплені в законодавстві й визначають правове становище особи в суспільстві.

Правовий статус людини – юридично закріплене становище людини в суспільстві, відповідно до якого фізична особа як суб’єкт права вступає у правовідносини, координує свою діяльність і поведінку в суспільстві.

Права громадянина – сукупність природних правочинів, які отримали відображення в нормативних правових актах держави, та набутих прав, вироблених в ході розвитку людини, суспільства і держави.

Права людини – природні можливості індивіда, що забезпечують його життя, людську гідність і свободу діяльності у всіх сферах суспільного життя. Основні права і свободи людини і громадянина можна класифікувати за сферами життєдіяльності суспільства (особисті права, економічні, політичні, соціальні, культурні, екологічні, інформаційні).

Правосвідомість – сукупність суб’єктивних елементів правового регулювання: ідей, теорій, емоцій, почуттів та правових настанов, за посередництвом яких відображається правова дійсність, формуються ставлення до права та юридичної практики, ціннісна орієнтація щодо правової поведінки, бачення перспектив і напрямків розвитку правової системи з погляду забезпечення гідного існування людини, справедливості у відносинах між людьми, ефективної організації життєдіяльності держави і суспільства.

Принципи юридичної деонтології – вихідні незаперечні вимоги до професійної діяльності юриста, що виконують функцію соціальних орієнтирів його поведінки в різноманітних життєвих ситуаціях.

Прогнозування конфлікту – передбачення потенційних конфліктних ситуацій, можливих зіткнень інтересів суб'єктів соціальних відносин на основі вивчення об'єктивних та суб'єктивних умов і факторів взаємодії між людьми.

Прокурорська діяльність – здійснювана в рамках закону професійна діяльність органів прокуратури та працівників органів прокуратури щодо забезпечення законності, виявлення, усунення та попередження порушень закону.

Професійна деформація правосвідомості – зміна особистісних показників у результаті навчання та роботи.

Професійна етика поліцейського – вчення про застосування загальних норм моралі та специфічних професійних моральних правил і моральності в діяльності та повсякденному поведженні особи, яка займає посаду в органах поліції.

Професійна культура – з одного боку, сукупність способів і технологій певної професійної діяльності, що визнані суспільством еталоном для цієї діяльності, з іншого, – сукупність засвоєних, усвідомлених людиною способів цієї діяльності.

Професійна культура юриста – сукупність різних елементів культур та норм-вимог правового, психологічного, етичного, естетичного, політичного, економічного, екологічного та інформаційного характеру, які висуваються до юриста під час виконання ним своїх професійних функцій.

Професійний стандарт – затверджені в установленому порядку вимоги до кваліфікації працівників, їх компетентності, що визначаються роботодавцями і є основою для формування професійних кваліфікацій.

Регулювання конфлікту – вплив на конфлікт з метою його ослаблення й обмеження, спрямування динаміки конфлікту до розв'язання.

Результат навчання – знання, уміння, навички, способи мислення, погляди, цінності, інші особисті якості, набуті у процесі навчання, виховання та розвитку, які можна ідентифікувати, спланувати, оцінити і виміряти та які особа здатна продемонструвати після завершення освітньої програми або окремих освітніх компонентів.

Результат юридичної практичної діяльності – сукупний підсумок усіх дій, вчинених суб'єктами юридичної практичної діяльності за допомогою всіх засобів та способів (винесення рішення в юридичній справі, розгляд скарги на слідчого, що проводить досудове слідство, надання юридичної консультації тощо).

Рівень освіти – завершений етап освіти, що характеризується рівнем складності освітньої програми, сукупністю компетентностей, які визначені, як правило, стандартом освіти та відповідають певному рівню Національної рамки кваліфікацій.

Розв'язання конфлікту – етап управління конфліктом, пов'язаний із його завершенням.

Система законодавства – це єдиний комплекс усіх діючих нормативно-правових актів держави, що поділяється на елементи залежно від предмета правового регулювання, юридичної сили, а також від особливостей форми державного устрою.

Система освіти – сукупність складників освіти, рівнів і ступенів освіти, кваліфікацій, освітніх програм, стандартів освіти, ліцензійних умов, закладів освіти та інших суб'єктів освітньої діяльності, учасників освітнього процесу, органів управління у сфері освіти, а також нормативно-правових актів, що регулюють відносини між ними.

Соціальна влада – спосіб управління суспільством, що виражається у системі публічно-вольових відносин між людьми з приводу організації їх спільної діяльності, вироблення загального для них інтересу та цілей, які досягаються за допомогою різних засобів, методів, включаючи примус (психічний, фізичний, юридичний).

Соціальна держава – держава, зорієнтована на здійснення широкої та ефективної соціальної політики, яка має втілюватись у реальності прав людини й громадянина, в існуванні доступних та ефективних систем освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, в підтримці малозабезпечених прошарків населення тощо.

Соціальна культура – ставлення людей один до одного, система статусів і соціальних інститутів.

Соціальні норми – це певні стандарти, зразки поведінки учасників соціального спілкування, що відображають рівень економічного, соціально-політичного і духовного розвитку суспільства.

Способи здійснення юридичної практичної діяльності – конкретні шляхи досягнення наміченого юридичного результату, що

проявляються у діях суб'єктів юридичної діяльності в межах виконання покладених на них повноважень (прав та обов'язків) (фотографування, проведення допиту або обшуку, перевірка інформації, попереднє обговорення, перевірка документів особи, зупинення транспортного засобу тощо). Їх використання та поєднання залежать від реальної ситуації та складності поставлених завдань.

Стандарт вищої освіти – сукупність вимог до змісту та результатів освітньої діяльності ЗВО і наукових установ за кожним рівнем вищої освіти в межах кожної спеціальності.

Стимулювання конфлікту – комплекс заходів, спрямований на розпалювання, загострення конфлікту.

Структура юридичної практичної діяльності – сукупність необхідних елементів, що знаходяться у взаємозв'язках, якими забезпечується цілісність практичної діяльності і виконання її соціального призначення. До складових елементів юридичної практичної діяльності належать суб'єкти, об'єкти, зміст, засоби, способи, результати.

Суб'єкти юридичної практичної діяльності – особи, які здійснюють юридичну практичну діяльність (юристи) – уповноважені особи в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, державних та недержавних установах, на підприємствах, в організаціях, громадських об'єднаннях, що мають відповідні повноваження (права та обов'язки) у сфері права, професійні юридичні знання, вміння їх реалізувати.

Суверенітет – це верховенство державної влади на території всієї країни та її незалежність у міжнародних відносинах.

Судова діяльність – правозастосовна діяльність судів із розгляду юридичних справ і винесення в них судових рішень.

Учасники юридичного конфлікту – власне його суб'єкти, які, будучи учасниками соціальної взаємодії, безпосередньо пов'язані із соціальним статусом конфлікту – його рівнем, масштабом, іншими складовими статусу.

Функції юридичної деонтології – основні напрямки її теоретичного і практичного призначення, орієнтовані на якісне виконання юристом свого професійного обов'язку.

Юридична деонтологія – сфера наукових знань про суть та зміст юридичної професії, роль юриста в житті сучасного суспільства, чинники, що впливають на стан професії юриста, а також про сукупність

вимог, яким повинні відповідати професійні якості та практична діяльність юриста.

Юридична деонтологія як навчальна дисципліна – система загальних наукових знань про юридичну науку та юридичну практику, про вимоги щодо працівників юридичної сфери та комплекс професійних особистих якостей юриста.

Юридична діяльність – вид соціальної діяльності юристів у сфері права на професійній основі з використанням юридичних засобів та способів у межах установлених чинним законодавством форм.

Юридична колізія – розбіжність або суперечність між нормативно-правовими актами, що регулюють одні й ті ж або суміжні правовідносини, а також між компетенцією органів публічної влади.

Юридична наука – система знань про об'єктивні властивості права і держави в їх поняттєво-юридичному розумінні та вираженні, про загальні та окремі закономірності виникнення, розвитку та функціонування держави і права в їх структурній багатоманітності.

Юридична практична діяльність – система свідомо-вольових дій юристів у межах встановлених нормами права повноважень (прав і обов'язків) із використанням юридичних засобів та інструментів у межах права, що має юридичні наслідки.

Юридична професія – рід занять (форма діяльності) людини у правовій сфері суспільного життя, що вимагає теоретичних знань у сфері права, навичок та уміння їх практично застосувати під час реалізації професійних прав та обов'язків, є джерелом існування і засобом особистісної самореалізації людини.

Юридичний конфлікт – будь-який конфлікт, у якому спір так чи інакше пов'язаний із правовідносинами сторін (їх юридично значущими діями або станами).

Юрист – фахівець у сфері права, який має вищу юридичну освіту, володіє правом на зайняття певним видом діяльності чи відповідних посад в органах публічної влади (державних органах, органах місцевого самоврядування), на державних та недержавних підприємствах, в установах, організаціях, громадських об'єднаннях.

ДЛЯ НОТАТОК

Курс лекцій з юридичної деонтології : навч. посіб. / [І. А. Логвиненко, І. Л. Невзоров, Є. С. Логвиненко та ін.] ; за заг. ред. І. А. Логвиненка, І. Л. Невзорова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : ХНУВС, 2022. – 184 с.

ISBN 978-966-610-262-4

Навчальний посібник підготовлено відповідно до стандартів вищої професійної освіти в Україні. Враховуючи новітні здобутки науковців та зміни у вітчизняному законодавстві, розкрито основні теми навчальної дисципліни «Юридична деонтологія», головне призначення якої полягає в ознайомленні здобувачів вищої юридичної освіти з вимогами та критеріями, яким має відповідати юрист у своїй професійній діяльності.

Навчальний посібник підготовлено у форматі лекцій, теми яких відповідають навчальній програмі. Матеріал викладено у доступній для розуміння формі, з контрольними питаннями до кожної теми, рекомендованою літературою та глосарієм.

Для науковців, викладачів, здобувачів вищої освіти, юристів-практиків широго загалу читачів.

УДК 340(075)

Навчальне видання

Логвиненко Ігор Альбертович
Невзоров Ігор Львович
Логвиненко Євгенія Сергіївна та ін.

КУРС ЛЕКЦІЙ З ЮРИДИЧНОЇ ДЕОНТОЛОГІЇ

Навчальний посібник

Редагування: *Т. Д. Мельник*
Внесення правок: *Т. Д. Мельник*
Комп'ютерне верстання: *К. М. Салашна*
Коригування списків літератури: *С. С. Тарасова*

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 10,7. Обл.-вид. арк. 9,2.

Тираж 235 пр. Зам. №

Видавець і виготовлювач –
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Льва Ландау, 27, м. Харків, 61080.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.